

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ТКАЧУК ЮРІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 343.214

**САНКЦІЇ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ:
ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

12.00.08 – кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Ю.О. Ткачук

Науковий керівник: **Вартилицька Інна Анатоліївна**, кандидат юридичних
наук, професор

Київ – 2026

АНОТАЦІЯ

Ткачук Ю.О. Санкції у кримінальному праві: порівняльно-правове дослідження. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2026.

Дисертація є першим в Україні монографічним дослідженням, присвяченим питанням саме порівняльно-правового аналізу системи кримінально-правових санкцій, уніфікації, внутрішньої узгодженості і оптимальної конструкції санкцій, передбачених кримінальним законодавством, у якому виявлено особливості побудови системи кримінально-правових санкцій у національному та міжнародному законодавстві, проаналізована практика застосування судами санкцій за кримінальні правопорушення різного ступеня тяжкості, на підставі чого сформульовано низку пропозицій щодо удосконалення законодавчо закріпленої у ст. 51 Кримінального кодексу України системи покарань.

На підставі вивчення теоретико-методологічних засад порівняльного дослідження кримінально-правових санкцій дисертанту вдалося побудувати нові наукові гіпотези, ґрунтовно охарактеризувати теоретичні засади визначення та формування кримінально-правових санкцій, узагальнити необхідну кількість дослідних даних та підготувати пропозиції щодо подальшого удосконалення чинного законодавства та практики застосування кримінально-правових санкцій.

За результатами аналізу історико-правових витоків формування кримінально-правових санкцій, змісту та особливостей покарань, які їх наповнюють, зазначено, що система санкцій проходила певні етапи становлення, які доцільно об'єднати у наступні періоди: а) початковий етап

формування кримінально-правових санкцій, що обмежувався IX-XVII століттями; б) проміжний етап формування кримінально-правових санкцій, що охоплював період з кінця XVII ст. до періоду творення незалежної Української держави (1921 р.); в) радянський етап розвитку кримінально-правових санкцій (1921–1991 рр.); г) сучасний етап формування системи кримінально-правових санкцій (1991-2025 рр.). Виявлено, що кримінальне законодавство зарубіжних країн XVIII-XIX ст. характеризувалося наявністю безальтернативних кримінально-правових санкцій з абсолютно визначеними межами включених до них покарань, а також кумулятивних санкцій. Констатовано, що у XX ст. більшість зарубіжних країн взяли курс на гуманізацію та оптимізацію покарання, заборонивши застосування покарань, які принижують людську гідність та спричиняють фізичний біль чи страждання засудженим особам, запровадивши існування та розвиток альтернативних кримінально-правових санкцій з відносно визначеними межами покарань, що їх наповнюють.

Задля визначення подальших напрямів розвитку кримінально-правової науки з використанням історико-правового та порівняльно-правового методів встановлено наявність підстав для вдосконалення окремих його інститутів щодо формулювання кримінально-правових санкцій у законодавстві України.

Акцентовано увагу на необхідності вивчення кримінально-правових санкцій як частини кримінально-правової норми та як структурного елементу норми Особливої частини Кримінального кодексу України. Шляхом встановлення санкцій визначено законодавчі межі кримінальної репресії. Розкрито основні критерії класифікації кримінально-правових санкцій у національному та зарубіжному законодавстві. Визначено, що класифікація санкцій норм Кримінального кодексу України повинна здійснюватися відповідно до розгорнутої характеристики їх системи.

Залежно від критеріїв класифікації кримінально-правових санкцій у законодавстві зарубіжних країн встановлено, що законодавство ФРН, США, Японії, Великої Британії, Латвійської Республіки та країн мусульманської системи права характеризується наявністю санкцій з відносно визначеними межами включених до них покарань; законодавство Франції, Японії, Великої Британії, мусульманських країнах – санкцій з абсолютно визначеними межами. Для ФРН, США, Японії, Великої Британії, Латвійської Республіки та країн мусульманської системи права характерним є наявність у законодавстві кримінально-правових санкцій з абсолютно невизначеними межами покарань.

Визначено сутність побудови кримінально-правових санкцій залежно від класифікації кримінальних правопорушень. Доведено найбільш широкий характер включення покарань в санкції норм національного Кримінального кодексу, на відміну від законодавства зарубіжних країн, де в якості основних покарань застосовується два їх види – позбавлення волі та штраф. Акцентовано увагу на позитивних моментах існування розгалуженої системи національних покарань, а також визначено чіткість зв'язку при побудові санкцій норм Особливої частини Кримінального кодексу України з видами кримінальних правопорушень, з характером та особливостями застосування покарань, включених до кримінально-правових санкцій. Встановлено, що за конструкцією в кримінальному законодавстві зарубіжних країн переважають прості (безальтернативні), складні (альтернативні) та кумулятивні санкції; для країн романо-германської, англо-американської, далекосхідної та мусульманської правових сімей характерними є кримінально-правові санкції з відносно-визначеними, абсолютно-визначеними та абсолютно-невизначеними межами. Констатовано позитивний характер національного досвіду щодо широкого включення до санкцій кримінально-правових норм покарання у вигляді штрафу.

Зазначено, що всі санкції норм, які передбачають відповідальність за тяжкі та особливо тяжкі злочини, є простими (безальтернативними) санкціями, так як включають у якості основного покарання виключно позбавлення волі з визначеними верхньою та нижньою межами або абсолютно визначеними, так як передбачають покарання строком на 15 років (за винятком 22 санкцій особливо тяжких злочинів, в яких альтернативно передбачається покарання у виді довічного позбавлення волі) з доповненням в якості додаткових покарань позбавлення права займати певні посади або займатись певною діяльністю та конфіскації майна. Визначено, що в частині кримінально-правових норм, які передбачають відповідальність за нетяжкі злочини при представленні в санкціях покарання у виді позбавлення волі, альтернативно закріплені обмеження волі, виправні та громадські роботи, штраф, позбавлення права займати певні посади та займатись певною діяльністю в якості основного або додаткового покарання із конфіскацією майна в якості додаткового покарання.

Доведено необхідність внесення змін і доповнень до чинного кримінального законодавства України в частині розширення числа санкцій, що передбачають альтернативні позбавленню волі види покарання і спрямовані на скорочення числа санкцій, що передбачають покарання, пов'язані з ізоляцією засудженого від суспільства. Вказано, що включення до санкцій більш широкого кола покарань, альтернативних позбавленню волі, обумовлено низкою їх переваг, а також відсутністю негативних наслідків для особи, що властиві позбавленню волі на певний термін. Акцентовано увагу на недопущенні занадто широкої варіативності санкцій шляхом обмеження в її структурі основних покарань у кількості 3-х одиниць.

Констатовано протиріччя, які проявилися при аналізі відносно-визначених санкцій щодо порівняння різних складів кримінальних правопорушень у межах одного ступеня тяжкості при встановленні саме верхньої межі покарання. Визначено, що велика різниця між мінімальними і

максимальними межами кожного виду покарання в санкціях загрожує порушенням принципу справедливості призначення покарання та рівності громадян перед законом. Акцентовано увагу на недоцільності при визначенні меж покарань за вчинення кримінальних проступків та нетяжких злочинів у санкціях статей Особливої частини Кримінального кодексу України вказувати мінімальні межі, встановлені в Загальній частині для цього виду покарання, для чого необхідно виключити із вказаних санкцій обмеження нижньої межі покарання із зазначенням лише верхньої межі покарання. Запропоновано законодавчо ввести в санкції норм, що передбачають відповідальність за тяжкі злочини, нижні межі позбавлення волі, коли вказана лише верхня межа, а також підняти нижню межу позбавлення волі за тяжкі злочини з двох до чотирьох років, а в санкціях за особливо тяжкі злочини – до п'яти років.

Озвучена пропозиція про встановлення верхніх і нижніх меж покарання у виді позбавлення волі в санкціях кожної категорії злочинів у таких межах: у санкціях за особливо тяжкі умисні злочини – від 9 до 15 років позбавлення волі; у санкціях за особливо тяжкі необережні злочини – від 7 до 12 років позбавлення волі; у санкціях за тяжкі умисні злочини – від 5 до 8 років та від 6 до 10 років позбавлення волі; у санкціях за тяжкі необережні злочини – від 3 до 6 років та від 4 до 7 років позбавлення волі; у санкціях за нетяжкі злочини повинна визначатися лише верхня межа позбавлення волі (до 5 років).

Запропоновано диференційований підхід до конструювання санкцій кваліфікованих та особливо кваліфікованих складів кримінальних правопорушень, які повинні послідовно збільшуватися у порівнянні з попереднім складом: якщо ч. 1 статті передбачає покарання на строк до 3 років позбавлення волі, то ч. 2 має передбачити, наприклад, від 3 до 5 років, а ч. 3 – від 5 років і вище).

Визначено, що для удосконалення змісту альтернативних санкцій при зазначенні строку відбування будь-якого покарання слід чітко вказувати його термін, уникаючи формулювання «на той же строк».

На підставі вивчення проблемних питань формулювання та наповнення кримінально-правових санкцій у національному та міжнародному законодавстві сформульовано конкретні пропозиції щодо удосконалення системи кримінально-правових санкцій та оптимізації практики їх реалізації.

Ключові слова: кримінальне правопорушення; кримінальна відповідальність; покарання; кримінально-правові санкції; формування кримінально-правових санкцій; оптимізація практики реалізації кримінально-правових санкцій.

SUMMARY

Tkachuk Yu.O. Sanctions in criminal law: comparative legal research. – *Manuscript rights.*

Dissertation for the degree of Candidate of Law in the specialty 12.00.08 – criminal law and criminology; criminal enforcement law. – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2026.

The thesis is the first monographic study in Ukraine devoted to the issues of comparative and legal analysis of the system of criminal sanctions, unification, internal consistency and optimal construction of sanctions provided for by the criminal legislation, which reveals the peculiarities of the construction of the system of criminal sanctions in national and international legislation, analyzes the practice of applying sanctions by courts for criminal offenses of various degrees of severity, on the basis of which a number of proposals for improving the legislatively enshrined in Art. 51 of the Criminal Code of Ukraine of the system of punishments.

Based on the study of the theoretical and methodological foundations of the comparative study of criminal sanctions, the dissertation was able to build new scientific hypotheses, thoroughly characterize the theoretical foundations of the definition and formation of criminal sanctions, generalize the necessary amount of research data and prepare proposals for further improvement of the current legislation and the practice of applying criminal sanctions.

According to the results of the analysis of the historical and legal origins of the formation of criminal sanctions, the content and specifics of the penalties that supplement them, it is indicated that the system of sanctions went through certain stages of formation, which should be combined into the following periods: a) the initial stage of the formation of criminal sanctions, which was limited to the IX-XVIII centuries; b) the intermediate stage of the formation of criminal sanctions, which covered the period from the end of the 17th century to the period of the creation of the independent Ukrainian state (1921); c) the Soviet stage of the

development of criminal sanctions (1921–1991); d) the modern stage of the formation of the system of criminal sanctions (1991-2025). It was revealed that the criminal legislation of foreign countries of the XVIII-XIX centuries was characterized by the presence of non-alternative criminal sanctions with absolutely defined limits of the punishments included in them, as well as cumulative sanctions. It is stated that in the twentieth century, most foreign countries took a course to humanize and optimize punishment, prohibiting the use of punishments that humiliate human dignity and cause physical pain or suffering to convicted persons, introducing the existence and development of alternative criminal sanctions with relatively defined limits of punishments that fill them.

In order to determine further directions of development of criminal law science using historical-legal and comparative legal methods, the existence of grounds for improving its individual institutions regarding the formulation of criminal sanctions in the legislation of Ukraine has been established.

Attention is focused on the need to study criminal sanctions as part of the criminal law norm and as a structural element of the norm of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine. By imposing sanctions, the legislative limits of criminal repression are determined. The main criteria for the classification of criminal sanctions in national and foreign legislation are revealed. It is determined that the classification of criminal sanctions of the norms of the Criminal Code of Ukraine should be carried out in accordance with the detailed characteristics of the sanctions system.

Depending on the criteria for the classification of criminal sanctions in the legislation of foreign countries, it is established that the legislation of Germany, the USA, Japan, Great Britain, the Republic of Latvia and the countries of the Muslim legal system is characterized by the presence of sanctions with relatively defined limits of the penalties included in them; the legislation of France, Japan, Great Britain, Muslim countries - sanctions with absolutely defined limits. For Germany, the USA, Japan, the United Kingdom, the Republic of Latvia and the

countries of the Muslim legal system are characterized by the presence of criminal sanctions in the legislation with absolutely indefinite limits of punishment.

The essence of the construction of criminal sanctions depending on the classification of criminal offenses is determined. The broadest nature of the inclusion of punishments in the sanctions of the norms of the national Criminal Code has been proven, in contrast to the legislation of foreign countries, where two types of imprisonment and a fine are used as the main punishments. Attention was focused on the positive aspects of the existence of a branched system of national penalties, and the clarity of the connection between the norms of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine and the types of criminal offenses in the construction of sanctions, with the nature and peculiarities of the application of penalties included in criminal sanctions was also determined. It has been established that the construction of the criminal legislation of foreign countries is dominated by simple (non-alternative), complex (alternative) and cumulative sanctions; for countries of Roman-Germanic, Anglo-American, Far Eastern and Muslim legal families, criminal law sanctions with relatively defined, absolutely defined and absolutely undefined boundaries are characteristic. The positive nature of the national experience regarding the wide inclusion of criminal law norms of punishment in the form of a fine in sanctions was stated.

It is noted that all sanctions of the norms that provide for liability for serious and especially serious crimes are simple (no alternative) sanctions, since they include as the main punishment exclusively imprisonment with defined upper and lower limits or absolutely defined, as they provide for punishment for a period of 15 years (with the exception of 22 sanctions of particularly serious crimes, which alternatively provides for punishment in the form of life imprisonment) with the addition of deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities and confiscation of property as additional punishments. It was determined that in terms of criminal law norms, which provide for liability for non-serious crimes when presenting punishment in sanctions in the form of

imprisonment, restrictions of liberty, correctional and public work, a fine, deprivation of the right to hold certain positions and engage in certain activities as the main or additional punishment with the confiscation of property as an additional punishment are alternatively fixed.

The need to make amendments and additions to the current criminal legislation of Ukraine in terms of expanding the number of sanctions, providing for alternative types of punishment to imprisonment and aimed at reducing the number of sanctions involving punishments related to the isolation of the convict from society, has been proven. It is indicated that the inclusion of a wider range of punishments, alternative to imprisonment, in the sanctions is due to a number of their advantages, as well as the absence of negative consequences for a person, which are inherent in imprisonment for a certain period. Emphasis is placed on preventing too wide a variation of sanctions by limiting the main penalties in its structure to three units.

The contradictions that manifested themselves in the analysis of relatively defined sanctions regarding the comparison of different components of criminal offenses within the same degree of severity when establishing the upper limit of punishment were established. It is determined that the large difference between the minimum and maximum limits of each type of punishment in sanctions threatens to violate the principle of fairness of punishment and equality of citizens before the law. Attention is emphasized to the inexpediency of specifying the minimum limits established in the General Part for this type of punishment when determining the limits of punishments for committing criminal offenses and minor crimes in the sanctions of the articles of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, for which it is necessary to exclude from the specified sanctions the restrictions of the lower limit of punishment with an indication of only the upper limit of punishment. It is proposed to introduce into sanctions the norms that provide for responsibility for serious crimes, the lower limits of imprisonment, when only the upper limit is indicated, as well as to raise the lower limit of

imprisonment for serious crimes from two to four years, and in sanctions for especially serious crimes - up to five years.

A proposal was made to establish the upper and lower limits of punishment in the form of imprisonment in the form of sanctions of each category of crimes within the following limits: in sanctions for particularly serious intentional crimes - from 9 to 15 years of imprisonment; in sanctions for particularly serious negligent crimes - from 7 to 12 years of imprisonment; in sanctions for serious intentional crimes - from 5 to 8 years and from 6 to 10 years of imprisonment; in sanctions for serious negligent crimes - from 3 to 6 years and from 4 to 7 years of imprisonment; in sanctions for minor crimes, only the upper The limit of imprisonment (up to 5 years).

A differentiated approach to the construction of sanctions of qualified and especially qualified criminal offenses is proposed, which should be consistently increased compared to the previous composition: if Part 1 of the article provides for punishment for up to 3 years of imprisonment, then Part 2 should provide, for example, from 3 to 5 years, and Part 3 – from 5 years and above).

It is determined that in order to improve the content of alternative sanctions, when specifying the term of serving any punishment, its term should be clearly indicated, avoiding the wording "for the same period".

On the basis of the study of problematic issues of formulation and content of criminal sanctions in national and international legislation, specific proposals for improving the system of criminal sanctions and optimizing the practice of their implementation have been formulated.

Key words: criminal offense; criminal liability; punishment; criminal sanctions; formation of criminal sanctions; optimization of the practice of implementing criminal sanctions.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

у яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Ткачук Ю. О. Принципи побудови кримінально-правових санкцій: спроба вирішення. *Держава і право*. Юридичні і політичні науки. 2009. Вип. 44. С. 588–591.

2. Ткачук Ю. О. Застосування деяких видів покарання при конструюванні альтернативних кримінально-правових санкцій. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 3. С. 84–87.

3. Ткачук Ю. О. Особливості конструювання кримінально-правових санкцій у законодавстві зарубіжних країн. *Закон и жизнь* (Республіка Молдова). 2013. № 2 (254). С. 20–23.

4. Ткачук Ю. О. Кримінально-правові санкції: перспективи запровадження в проекті нового Кримінального кодексу України. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2025. Вип. 1 (21). С. 110–120. DOI : <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2025.23.334432>.

5. Ткачук Ю. О. Теоретичні засади класифікації кримінально-правових санкцій за ступенем визначення їх меж. *Наука і правоохорона*. 2025. Вип. 3 (69). С. 180–185. DOI : <https://doi.org/10.33270/0525693.21>.

6. Ткачук Ю. О. Диференціація кримінально-правових санкцій: порівняльно-правовий аналіз. *Věda a perspektivy*. 2025. № 8 (51). С. 243–253. DOI : [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2025-8\(51\)-243-253](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2025-8(51)-243-253).

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Ткачук Ю. О. Санкції за злочини проти основ національної безпеки. *Злочини проти основ національної безпеки України: особливості кваліфікації та методики розслідування* : матеріали круглого столу, проведеного в межах Днів науки на факультеті правничих наук

Національного університету «Києво-Могилянська академія» (Київ, 28 лют. 2025 р.). Київ : НаУКМА, 2025. С. 179–181.

2. Ткачук Ю. О. Санкції в проекті нового Кримінального кодексу України. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матеріали ІХ міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 21 берез. 2025 р.). Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2025. Ч. І. С. 648–650.

3. Ткачук Ю. О. Кримінально-правові санкції: поняття, зміст та сутність. *Сучасний український конституціоналізм і муніципалізм та їх трансформація в контексті європейської та євроатлантичної інтеграції України*: матеріали наук.-практ. кругл. столу (Київ, 26 черв. 2025 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ. 2025. С. 158–160.

4. Ткачук Ю. О. Формування кримінально-правових санкцій та ступінь тяжкості кримінальних правопорушень: питання співвідношення. *Актуальні проблеми кримінального права* (пам'яті професора П. П. Михайленка): тези доп. наук.-теорет. конф. (Київ, 27 листоп. 2025 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ. С. 445–448.

ЗМІСТ

ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1. Теоретико-методологічні засади порівняльно-правового дослідження та історичний досвід формування системи кримінально-правових санкцій	
1.1. Теоретико-методологічні засади порівняльно-правового дослідження кримінально-правових санкцій.....	26
1.2. Становлення та розвиток системи кримінально-правових санкцій	41
Висновки до розділу 1	70
РОЗДІЛ 2. Кримінально-правова характеристика санкцій у законодавстві України та інших країн	
2.1. Поняття та зміст кримінально-правових санкцій	73
2.2. Особливості класифікації кримінально-правових санкцій та її критерії.....	100
Висновки до розділу 2.....	128
РОЗДІЛ 3. Побудова кримінально-правових санкцій у національному та зарубіжному кримінальному законодавстві, перспективи їх удосконалення	
3.1. Особливості побудови кримінально-правових санкцій у національному та зарубіжному законодавстві	131
3.2. Особливості формування санкцій кримінально-правових норм залежно від ступеня тяжкості кримінальних правопорушень	146
3.2. Удосконалення кримінально-правових санкцій та оптимізація практики їх реалізації.....	183
Висновки до розділу 3	212
ВИСНОВКИ	215
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	222
ДОДАТКИ	254

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Ефективність протидії злочинності знаходиться в прямій залежності від потенційних можливостей, закладених у санкціях кримінально-правових норм та принципах кримінальної політики української держави, які визначають рівень репресивності заходів кримінально-правового впливу. У 1997 р. Україна приєдналась до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, підписаної в Римі 04.11.1950 р., взявши зобов'язання привести національне законодавство у відповідність з міжнародно-правовими стандартами.

На сьогодні здійснено суттєвий крок на шляху модернізації системи кримінально-правових санкцій, впроваджена значна кількість законодавчих новацій у чинному Кримінальному кодексі (далі – КК) України, які забезпечують дієві заходи реалізації кримінально-правової охорони прав, свобод людини та громадянина, конституційного устрою України від кримінально-караних посягань (ст. 1 КК України). Однак ряд питань, пов'язаних із впровадженням ефективних заходів кримінально-правового впливу, залишаються невирішеними; сучасний етап соціально-економічних перетворень кримінально-правової політики диктує необхідність переходу правової системи держави на якісно новий рівень та вимагає здійснення нових завдань. Розвитку вимагає кримінально-правова регламентація порядку призначення та умов виконання покарань шляхом формування адекватних кримінально-правових санкцій з метою захисту інтересів особи та суспільства шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами (ст. 1 Кримінально-виконавчого кодексу України), адже саме санкції відображають державну оцінку суспільної небезпеки кожного вчиненого кримінального правопорушення.

В Україні до цього часу залишаються недостатньо урегульованим принципи та умови конструювання санкцій, їх наповнення конкретними видами покарань, співвідношення змісту санкцій і суспільної небезпечності кримінально протиправних посягань. На сьогодні зміст санкцій не узгоджується з необхідністю забезпечення загальної та спеціальної превенції стосовно кримінальних правопорушень різної спрямованості, при формуванні системи санкцій не повною мірою враховується класифікація кримінальних правопорушень за ступенем тяжкості та наукові рекомендації щодо максимального передбачення альтернативних санкцій, що підтверджується результатами авторського аналізу практики призначення покарань. Так, у звітності Державної судової адміністрації України в період 2014-2024 рр. при збереженні стабільної частки осіб, засуджених до покарання у виді позбавлення волі (в межах 18-21% від загальної кількості засуджених осіб), виявлено збільшення категорії тих правопорушників, до яких застосовано штраф (від 20% у 2014 році до 29,5% від всіх засуджених)¹.

Крім того, 83,7% опитаних слідчих та 92,3% опитаних адвокатів зазначають, що для досягнення мети покарання, для його індивідуалізації положення КК України максимально повинні бути наповнені саме альтернативними санкціями. Політичні, економічні та морально-етичні аспекти діяльності держави, спрямовані на подолання такого суспільно небезпечного явища, як злочинність, суттєво залежать від ефективності законодавства та практичної спрямованості діяльності органів кримінальної юстиції. Акцент на необхідності реалізації покарань було сформульовано в положеннях Концепції реформування кримінальної юстиції, затвердженої Указом Президента України від 08.04.2008 р. № 311/2008, де визначається, що система кримінальної юстиції повинна будуватися на принципі поєднання прав особи й забезпечення публічних інтересів, а завданням її

¹ Судова статистика : Судова влада України. URL : https://court.gov.ua/insh/sudova_statystyka/zvit_dsau_2024

реформування є посилення захисту прав та інтересів потерпілих та гарантоване відшкодування завданої злочином шкоди².

Питання побудови санкцій та застосування тих покарань, які їх наповнюють, завжди привертали до себе увагу вчених – фахівців у галузі кримінального права, серед яких: А. В. Андрушко, В. І. Борисов, І. А. Вартилицька, В. В. Василевич, А. А. Вознюк, О. П. Горох, В. К. Грищук, О. М. Джужа, О. О. Дудоров, В. П. Ємельянов, О. О. Житний, О. О. Книженко, В. П. Козирєва, М. Й. Коржанський, О. О. Костенко, В. В. Кузнєцов, В. М. Куц, С. А. Мозоль, С. Я. Лихова, Л. О. Мостепанюк, А. А. Музика, О. В. Навроцький, Є. С. Назимко, Н. А. Орловська, В. І. Осадчий, А. М. Падалка, М. А. Погорецький, О. П. Рябчинська, А. В. Савченко, В. В. Сташис, Є. Л. Стрельцов, О. С. Тарасенко, В. Я. Тацій, В. М. Федитник, Ю. В. Філей, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, М. С. Цуцкірідзе, В. В. Шаблистий, В. І. Шакун, А. М. Ященко та ін.

Доктринальні та прикладні напрацювання вказаних та інших учених мають важливе наукове й практичне значення, однак, слід відзначити, що проблематика особливостей реалізації кримінально-правових санкцій, залишається не вирішеною, що не може не позначитися на ефективності правоохоронної діяльності та призначення покарання. У зв'язку з цим уявляється необхідним вивчити іноземний досвід конструювання санкцій кримінально-правових норм й запропонувати шляхи вдосконалення національного кримінального законодавства.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до змісту положень Цілей сталого розвитку України на період до 2030 р. (Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019); Національної стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України від 24.03.2021 р. № 119/2021). Робота відповідає Тематиці наукових

² Концепція реформування кримінальної юстиції : Указ Президента України від 08.04.2008 № 311/2008. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008#Text>

досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок Міністерства внутрішніх справ України на 2020–2024 рр. та на 2025–2029 рр. (накази МВС України від 11.06.2020 р. № 454, 21.05.2024 р. № 326), Плану заходів, спрямованих на виконання Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 рр. (розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.08.2024 р. № 792-р); Основним напрямом наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2025-2029 рр. (рішення Вченої ради від 30 грудня 2024 р., протокол № 25).

Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 27.06.2006 р. (протокол № 9) та включено Координаційним бюро Національної академії правових наук до переліку тем дисертаційних досліджень з проблем держави і права (№ 629, 2006), уточнено рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 30.12.2025 р. (протокол № 25).

Мета і задачі дослідження. *Метою* дисертації є здійснення комплексного порівняльно-правового аналізу системи кримінально-правових санкцій за законодавством України та іноземних країн, з метою виявлення їх структурно-функціональних особливостей, концептуальних моделей побудови та практики застосування, а також формулювання на цій основі науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення національного кримінального законодавства.

Відповідно до поставленої мети необхідно вирішити такі *завдання*:

- встановити теоретико-методологічні передумови здійснення порівняльно-правового дослідження системи кримінально-правових санкцій;
- з'ясувати становлення та розвиток системи кримінально-правових санкцій у кримінальному законодавстві України та зарубіжних країн;
- систематизувати наукові підходи до правового визначення та змісту кримінально-правових санкцій;

- узагальнити основні критерії класифікації кримінально-правових санкцій у законодавстві України і зарубіжних країн;
- виокремити особливості побудови кримінально-правових санкцій за різні категорії кримінальних правопорушень у національному та зарубіжному законодавстві;
- розкрити особливості формування санкцій кримінально-правових норм залежно від ступеня тяжкості кримінальних правопорушень;
- внести пропозиції щодо вдосконалення системи кримінально-правових санкцій та оптимізації практики їх реалізації.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у зв'язку з установами, нормативною регламентацією, систематизацією та реалізацією санкцій у законодавстві України та іноземних країн.

Предметом дослідження є кримінально-правові санкції у порівняльно правовому вимірі.

Методи дослідження Обґрунтованість та репрезентативність наукових результатів забезпечувалися використанням загальнонаукових та спеціально-наукових методів пізнання, зокрема: *діалектичний* обумовив розгляд питань застосування кримінально-правових санкцій через вивчення більш загальних категорій, таких як покарання, принципи конструювання санкцій (розділи 1–3); *історико-правовий* дозволив розглянути кримінальне законодавство України та зарубіжних країн в його постійному розвитку (підрозділ 1.2, 2.2); *компаративістський* використаний при вивченні відповідних норм у національному кримінальному законодавстві та законодавстві окремих зарубіжних держав (розділи 1–3); *логіко-юридичний* дозволив визначити зміст та ознаки кримінально-правових санкцій (розділ 2); *системно-структурний* – провести комплексний аналіз складових предмета дослідження як елементів єдиного цілого (розділи 1–3); *статистичний* сприяв виявленню рівня та динаміки застосування кримінально-правових санкцій (підрозділ 3.1, 3.2); *соціологічний* застосовано при вивченні

документів, зокрема матеріалів кримінальних проваджень, офіційної статистики; проведенні анкетування респондентів та встановлення їх позицій щодо проблемних питань конструювання санкцій в кримінальному законодавстві України та практики призначення покарань (розділ 3); *моделювання* – для розробки пропозицій щодо удосконалення кримінально-правових санкцій та практики їх конструювання (висновки до підрозділів, розділів та загальні висновки).

Емпіричну базу дослідження становлять дані, одержані при вивченні 150 матеріалів кримінального провадження, розглянутих судами України за період 2014-2025 рр.; узагальнення судової практики, проведені Управлінням судової практики й аналітичної роботи з питань застосування законодавства Верховного Суду; статистичні дані Державної Судової адміністрації України за період 2014-2025 рр., результати анкетування 200 респондентів, з яких: 150 – працівників слідчих органів Національної поліції України, 50 адвокатів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є одним із перших в Україні комплексних порівняльно-правових досліджень, присвячених санкціям у кримінальному праві України та низки іноземних держав, у межах якого визначено напрями їх уніфікації, забезпечення внутрішньої узгодженості та оптимізації конструкції, а також обґрунтовано можливості імплементації апробованих зарубіжних практик у національне кримінальне законодавство. Найбільш важливими теоретичними і практичними висновками та положеннями, які засвідчують новизну, є такі:

вперше:

– сформульоване наукове розуміння кримінально-правової санкції як правового явища, в якому уособлюється державний осуд кримінально караного діяння відносно його суспільної небезпечності та протиправності (частина кримінально-правової норми), що забезпечує реалізацію принципів

кримінальної відповідальності через практику застосування включених до санкції покарань (структурний елемент норми Особливої частини КК України);

– розкрито генезис формування національної системи кримінально-правових санкцій з виокремленням ключових етапів: початковий (IX–XVII ст.) – становлення засад кримінально-правового впливу, що характеризувалося казуїстичністю регулювання, поєднанням звичаєвих і писаних норм, домінуванням каральної парадигми та відсутністю чіткої системної диференціації покарань; проміжний (кінець XVII ст. – 1921 р.) – ускладнення санкційних конструкцій і поступова систематизація видів покарань у межах кодифікаційних процесів, формування відносно визначених меж санкцій та засад індивідуалізації відповідальності; радянський (1921–1991 рр.) – ідеологічно зумовлена трансформація та кодифікаційне оформлення системи санкцій із посиленням репресивних елементів і підпорядкуванням кримінально-правових механізмів інтересам держави; сучасний (1991–2025 рр.) – формування національної моделі кримінально-правових санкцій на засадах конституціоналізму, гуманізації та диференціації відповідальності, розширення альтернатив позбавленню волі й гармонізація із європейськими стандартами;

– встановлено спільні (існування альтернативних кримінально-правових санкцій з відносно визначеними межами покарань, що їх наповнюють; передбачення в законодавстві кумулятивних санкцій; заборона застосування в санкціях покарань, що принижують людську гідність та спричиняють фізичний біль чи страждання засудженим) та відмінні (наявність безальтернативних кримінально-правових санкцій у законодавстві; поширення санкцій з абсолютно визначеними межами включених до них покарань) ознаки у законодавчій регламентації побудови системи кримінально-правових санкцій, а також у підходах до їх

конструювання, та окреслено можливі напрями використання позитивного зарубіжного досвіду в процесі національного законотворення;

– обґрунтовано зміст складових кримінально-правової санкції та визначені ключові напрямки розвитку національних теоретико-прикладних досліджень стосовно проблем формування та наповнення санкцій окремими видами покарань, що спрямовуються на подальше розширення числа санкцій, які передбачають альтернативні позбавленню волі види покарання з особливим акцентом на застосування штрафу, громадських робіт, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (безстрокового – за вчинення корупційних кримінальних правопорушень, а також конфіскацію майна за вказані правопорушення);

удосконалено:

– критерії класифікації кримінально-правових санкцій в межах системи санкцій, до яких необхідно віднести: 1) предмет правового регулювання; 2) метод правового регулювання (характер діяння); 3) ступінь визначеності; 4) зміст; 5) метод нормативної регламентації (з точки зору їх внутрішньої форми) та 6) спосіб виразу;

– наукове знання про принципи конструювання кримінально-правових санкцій, якими є: принцип соціальної справедливості; співрозмірності санкцій і економії репресії; відповідності характеру та ступеню суспільної небезпеки кримінального правопорушення; обумовленість санкції диспозицією норми; узгодженість санкцій між собою; залежності від соціальної цінності об'єкту кримінального правопорушення;

– теоретичні положення щодо доповнення системи покарань безстроковим позбавленням права обіймати певні посади або займатись певною діяльністю з обов'язковим його включенням в якості додаткового покарання до санкцій всіх статей Особливої частини КК України, які передбачають відповідальність спеціального суб'єкта;

дістали подальшого розвитку:

– підходи щодо формування системи кримінально-правових санкцій в контексті їх обумовленості ступенем тяжкості кримінальних правопорушень з відповідною регламентацією в нормах КК України;

– наукові положення щодо унормування конструювання кумулятивних санкцій у кримінальному праві;

– системно-функціональний підхід до практичної реалізації побудови санкцій з відносно-визначеними межами та особливості включення до них конкретних видів покарань;

– наукова позиція щодо необхідності виключення з системи покарань та санкцій кримінально-правових норм покарання у виді виправних робіт.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що висновки та пропозиції, викладені в роботі, можуть бути використані в:

– *науково-дослідній роботі* – у дослідженнях проблем кримінальної відповідальності та конструюванні кримінально-правових санкцій (акт Національної академії внутрішніх справ № 11-НД від 05.01.2026 р.);

– *правозастосовній діяльності* – під час підготовки проєктів змін та доповнень до законів України у сфері забезпечення реалізації кримінально-правової політики держави, зокрема, щодо запобігання та протидії злочинності (акт Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України № 07/7 від 29.01.2026 р.);

– *освітньому процесі* – під час викладання та вивчення навчальних дисциплін «Кримінальне право», «Кримінально-правова кваліфікація», «Кваліфікація окремих видів кримінальних правопорушень», «Особливості кваліфікації окремих видів кримінальних правопорушень», «Кримінальне право: доктринальні та практичні проблеми» (акт Національної академії внутрішніх справ № 10-ОП від 05.01.2026 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана автором самостійно, викладені висновки й положення, що становлять її новизну, розроблені автором особисто. Усі сформульовані положення та висновки є результатом особистих досліджень автора. З метою обґрунтування окремих положень дослідження використовувалися праці інших вчених, на які зроблено посилання.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дослідження оприлюднені автором у виступах на всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференціях, круглих столах, зокрема: «Дні науки» (м. Київ, 28 лютого 2025 р.); «Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти» (м. Дніпро, 21 березня 2025 р.); «Сучасний український конституціоналізм і муніципалізм та їх трансформація в контексті європейської та євроатлантичної інтеграції України» (м. Київ, 26 червня 2025 р.); «Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П. П. Михайленка)» (м. Київ, 27 листопада 2025 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дослідження, сформульовані в дисертації, відображено в 10 наукових публікаціях, серед яких чотири статті – у наукових фахових виданнях України, визначених МОН України як фахові з юридичних наук, дві – у міжнародних виданнях (Республіка Молдова, Чеська Республіка) та чотири тези доповідей, які оприлюднено на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях та круглих столах.

Структура та обсяг дисертації. Структура дисертації визначається темою, завданнями та метою дослідження і структурно включає анотації українською та англійською мовами, вступ, три розділи, що містять сім підрозділів, висновки, список використаних джерел (290 найменувань на 32 сторінках) і 8 додатків (на 17 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 270 сторінок, із них обсяг основного тексту – 199 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ САНКЦІЙ

1.1. Теоретико-методологічні засади порівняльно-правового дослідження кримінально-правових санкцій

Основою порівняльно-правового дослідження кримінально-правових санкцій слід вважати усесторонні бачення стану і сутності наукових розробок щодо вивчення санкцій у кримінальному праві, а також формулювання основних напрямів компаративістського дослідження, які б сприяли послідовному, змістовному та гармонійному викладу основних результатів наукових розробок. Щодо методологічних підстав дослідження такі передумови пов'язуються з належним чином обґрунтованим відбором відповідних методів наукового пізнання, ключовим з яких є метод порівняльного правознавства.

Застосування порівняльно-правового методу дозволяє порівняти та зіставити систему покарань в Україні з відповідними нормами кримінального законодавства іноземних держав, виділити спільне та відмінне, визначити можливі напрями використання зарубіжного досвіду регламентації системи покарань під час вдосконалення КК України [72, с. 144]. Об'єктами порівняння можуть виступати як система покарань у цілому, так і окремі види покарань у законодавстві іноземних держав, практика їх застосування судами, а також інтерпретація проблематики покарання в кримінально-правовій доктрині зарубіжних країн [206, с. 113].

При здійсненні порівняльно-правового дослідження обґрунтовано орієнтуватися на 5 типів правових сімей: романо-германська

(континентальна), англо-американська (загального права), постсоціалістична, мусульманська, далекосхідна. Тому для дослідження були обрані нормативно-правові акти держав, які відносяться до різних правових сімей, що дасть можливість виявити закономірності та особливості формування і реалізації санкцій у законодавстві країн, які представляють системи романо-германської (або континентальної системи), англо-американської (системи загального права), постсоціалістичної системи, систем мусульманського та далекосхідного права.

Романо-германській системі, основою якої є римська правова традиція, притаманна чітка галузева класифікація права на публічне і приватне, а також кримінальне, цивільне, адміністративне, при чому основою конституційного ладу виступає єдиний основний закон. Відмінності романо-германської правової системи та англо-американської полягають у різних формах судочинства та досудового слідства, статусі учасників процесу судочинства – судів, присяжних і прокурорів.

Англо-американської система права характеризується такими ознаками: відсутністю класифікації права на публічне і приватне, що характерно для римської правової традиції; поділ права на загальне (створювалось королівськими судами і охоплює кримінальне), договірне та право цивільної відповідальності і справедливості (формувався судом Канцлера задля доповнення і перегляду положень загального права), до якого входять право нерухомості, кредиту, опіки, банкрутства, право комерційних фірм; часто застосовуються форми права у вигляді правових звичаїв, прецедентів та правових доктрин; конституційний лад базується не на нормах єдиного основного закону, а його основою є сукупність конституційних актів, прецедентів і звичаїв. Англо-американська судова система характеризується пріоритетним розумінням прецеденту і правового звичаю щодо закону в процесі розгляду судової справи, а також відсутністю окремої конституційної та спеціальної юрисдикцій.

Релігійно-правова система включає норми, які ґрунтуються на священних книгах (Корані, Суні, Ведах). Для неї характерною ознакою є відсутність поділу норм за окремими галузями права.

Тому було проаналізоване кримінальне законодавство таких держав:

1. Латвійської Республіки. Законодавство даної країни, яка довгий час, як і Україна, перебувала у складі СРСР, формально мало однакові (подібні) умови для розвитку. Сьогодні це становище значно змінилося: уряд Латвії після вступу до Європейського Союзу провів важливі якісні зміни власної законодавчої бази, в тому числі – принципів кримінальної політики та корегування каральних санкцій.

2. Федеративної Республіки Німеччина (далі – ФРН). Як відомо, КК ФРН є одним із найстаріших в Європі (прийнятий в 1871 р. він з поправками діє і сьогодні). КК ФРН характеризується як один з класичних, сталих кримінальних кодексів у світі, найдосконаліший (на думку автора) нормативно-правових актів Європи, і саме тому він зацікавив нас з позиції дослідження особливостей чинних кримінально-правових санкцій.

3. Французької Республіки, що обумовлено належністю обох держав до континентальної системи права; подібністю ідей реформування, а також інститутів сучасного французького та національного кримінального законодавства; відносно новим французьким кримінальним законодавством, що є прикладом найкращих надбань як французьких, так і загалом світових теорій та практик застосування положень кримінального права.

4. США як країни, для якої найбільш характерні ознаки сучасної англосаксонської системи права, що набула в США закінченого виду. Крім того, США – це країна, де зберігаються тенденції до централізації державних функцій, у зв'язку з чим дедалі пріоритетнішими для держави стають норми федерального (і кримінального в тому числі) законодавства [207, с. 8–9].

5. Японії, як однієї з найрозвинутіших країн Сходу, що має особливі відмінності, притаманні далекосхідному континенту.

6. Ряду країн, що представляють мусульманську систему права.

Вітчизняна кримінально-правова теорія при визначенні санкцій за вчинення кримінальних правопорушень не повинна ігнорувати власний історичний досвід законотворчої діяльності. Адже до того, як набути сучасного вигляду, кримінальне законодавство пройшло довгий шлях свого розвитку – майже тисячолітній період еволюції.

Для характеристики особливостей визначення, формування та удосконалення кримінально-правових санкцій автором пропонується аналіз системи санкцій за певними критеріями та видами. На різних етапах розвитку та формування кримінально-правових норм щодо відповідальності за порушення законодавчих приписів (вчинення правопорушень) можна спостерігати, як відбувалася еволюція принципів, підстав та способів реалізації відповідальності та її відображення у санкціях норм.

Знання сучасного стану проблеми розвитку окремих видів кримінально-правових санкцій дало змогу автору прослідити становлення поняття кримінального правопорушення (злочину) в праві України – Русі, а також на наступних етапах розвитку феодального права і до сьогодення. Проаналізувавши процес становлення та розвитку санкцій, які містили покарання за вчинення різних за ступенем тяжкості злочинів, дисертант робить вказує, що від часів Київської Русі і до ХХ ст. суспільство удосконалило велику кількість санкцій і покарань, які їх наповнювали, починаючи від кровної помсти і таліону та закінчуючи каторжними роботами і засланням; кримінально-правові санкції постійно змінювалися і удосконалювалися – від простих (безальтернативних) абсолютно-визначених та абсолютно-невизначених – до альтернативних відносно-визначених та кумулятивних. У кримінальному законодавстві України ХХ ст. застосовувалися найрізноманітніші види кримінально-правових санкцій: безальтернативні, альтернативні, абсолютно-визначені, абсолютно-невизначені, відносно-визначені та кумулятивні.

Отже, види, структура і розміри кримінально-правових санкцій постійно змінювалися. Найбільше розповсюдження на території України до ХХ ст. отримали прості санкції (безальтернативні), які мали як відносно-визначені, так і абсолютно-визначені та абсолютно-невизначені межі. Для кримінального законодавства 2-ї половини ХХ ст. – початку ХХІ ст. характерними є альтернативні, відносно-визначені та кумулятивні кримінально-правові санкції.

Перші праці, які безпосередньо були присвячені дослідженню визначення та формування кримінально-правових санкцій, з'являються в середині ХХ ст. На сучасному етапі наукових розробок у сфері законодавчої регламентації та практики реалізації кримінально-правових санкцій через удосконалення системи кримінальних покарань звертають на себе увагу роботи таких вчених, як В.В. Антипов [4], В.А. Бадира [8], І.Г. Богатирьов [12], В.О. Бугаєв [18], І.А. Вартилицька [23], І.М. Горбачова [37], О.П. Горох [38], Т.А. Денисова [46], О.О. Книженко [87], В.П. Козирєва [91], Л.О. Мостепанюк [143], Є.С. Назимко [151–153], Н.А. Орловська [162], В.Г. Павленко [174], О.С. Пироженко [180], В.О. Попрас [186], О.О. Северин [212], Г.М. Собко [218], В.В. Сташис [224], Ю.В. Філей [264], Ю.А. Чеботарьова [278], С.В. Черкасов [280], О.І. Шинальський [283], Ю.В. Шинкарьов [284], Д.С. Шиян [285], В.В. Ярош [287].

На рівні дисертаційних досліджень науковці виявляли і продовжують виявляти неабиякий інтерес до проблем кримінально-правових санкцій. Їх дослідження можна об'єднати у кілька груп:

1. *Загально-теоретичні роботи щодо санкцій та покарань у всіх галузях права.* До робіт даної групи слід віднести наступні дослідження: С.В. Черкасова «Кримінологічна концепція альтернативних мір покарання» (2005) [280], І.Г. Богатирьова «Кримінальні покарання, не пов'язані з позбавленням волі (теорія і практика їх виконання кримінально-виконавчою інспекцією)» (2006) [12], Р.А. Усенка «Фінансові санкції за

адміністративним законодавством України» (2007) [256], В.Ю. Орехова «Санкції в праві як елемент правового регулювання та охорони суспільних відносин» (2008) [161], Н.В. Марченко «Додаткові покарання та особливості їх призначення» (2009) [126], Т.М. Головка «Гендерні аспекти покарання» (2010) [36], Т.А. Денисової «Кримінальне покарання та реалізація його функцій» (2010) [46], С.Ю. Гапало «Санкції в господарському праві України» (2011) [32], О.С. Пироженка «Покарання, що обмежують майнові права засуджених, за кримінальним правом України» (2011) [180].

2. Роботи, присвячені конкретним видам покарань і санкціям, що їх включають. До робіт даної групи слід віднести дослідження Л.О. Мостепанюк «Довічне позбавлення волі як вид кримінального покарання» (2005) [143], В.Г. Павленка «Кримінально-правова та кримінологічна характеристика громадських робіт як виду покарання» (2006) [174], Ю.В. Шинкарьова «Арешт як вид кримінального покарання та особливості правового регулювання його виконання та відбування» (2007) [284], Г.М. Собка «Конфіскація за кримінальним законодавством України» (2008) [218], Д.С. Шияна «Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як вид кримінального покарання» (2008) [285], В.О. Попраса «Штраф як вид покарання за кримінальним правом України» (2008) [186], М.О. Селезньова «Кримінально-виконавча характеристика покарання у виді виправних робіт» (2010) [213], М.Я. Гуцуляк «Кримінально-виконавча характеристика покарання у виді громадських робіт» (2010) [44], Т.В. Рудник «Реалізація принципу гуманізму при виконанні та відбуванні покарання у виді позбавлення волі» (2010) [205], О.В. Ткачової «Виконання покарань у виді виправних і громадських робіт» (2010) [229], О.Є. Скакун «Реалізація принципу справедливості в процесі призначення покарання у виді позбавлення волі» (2011) [217].

3. Роботи, присвячені покаранню за вчинення конкретних кримінальних правопорушень. До робіт даної групи слід віднести наступні

дослідження: В.О. Бугаєв «Військові злочини і покарання» (2002) [18], Ю.В. Філей «Кримінально-правові санкції та їх застосування за злочини проти власності»(2006) [264], О.П. Горох «Покарання за злочини у сфері обігу наркотичних засобів» (2007) [38], В.П. Козирєва «Кримінальні покарання майнового характеру за законодавством України» (2007) [91].

В монографічному дослідженні значну увагу вивченню кримінально-правових санкцій та покарань за злочини проти громадського порядку та моральності приділив В.В. Кузнецов [108, с. 354]. Окрім того, в Україні захищені дві дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право, присвячені розкриттю питань визначення, формування та встановлення кримінально-правових санкцій – це дослідження Н.А. Орловської «Санкції кримінально-правових норм: засади та принципи формування» [169] та О.О. Книженко «Теоретичні засади встановлення санкцій у кримінальному праві» [87].

Проте більшість досліджень не доводилися до того рівня, коли теоретична інформація перетворювалася в конкретні висновки і пропозиції законодавчим органам про найбільш оптимальну побудову кримінально-правових санкцій. Емпірично-соціологічному підґрунтя дослідження приділялося досить небагато уваги. Тому науково обґрунтована підготовка пропозицій про найбільш оптимальну побудову кримінально-правових санкцій є одним з актуальних завдань поданої роботи як в теоретичному, так і в практичному аспектах.

Не зменшуючи ролі й значущості праць зазначених науковців, слід відзначити, що більшість питань, присвячених дослідженню особливостей реалізації кримінально-правових санкцій у силу різних обставин залишаються не вирішеними, що не може не позначитися на ефективності правоохоронної діяльності та призначення покарання.

Крім того, жодна із зазначених дисертаційних чи монографічних робіт не була присвячена компаративістському дослідженню. Ґрунтовний аналіз питань визначення, формування та конструювання кримінально-правових санкцій неможливий без вивчення кримінального законодавства зарубіжних країн і особливостей побудови санкцій в нормативно-правових актах інших країн. Адже фахове порівняльно-правове дослідження здатне озброїти юриста ідеями та аргументами, які не можна отримати навіть при дуже доброму знанні лише власного права. Вивчення кримінального права зарубіжних країн відкриває перед юристом нові обрії, дозволяє краще пізнати право своєї країни, оскільки специфічні риси цього права особливо виразно виявляються в порівнянні з іншими системами [207, с. 12].

Наведений аналіз наукової літератури демонструє низьку активність вчених щодо визначення, формування та конструювання кримінально-правових санкцій, що характеризується відсутністю наукових розробок з позицій компаративістського дослідження та порівняння з міжнародними стандартами, озвученими у ряді відповідних конвенцій, відсутністю вивчення позитивного міжнародного досвіду правотворчості та теоретичних засад доктрини зарубіжного кримінального права. Тому ґрунтовне дослідження зазначеної проблематики визначений нами як актуальний і перспективний і саме на цих питаннях ми будемо зосереджувати увагу в межах обраної нами дисертації.

Досягнення поставлених завдань сприятиме розв'язанню мети, яка була перед цим поставлена. Розробка саме порівняльно-правового напрямку питань конструювання і реалізації кримінально-правових санкцій заповнить відсутню нішу в системі посилення протидії злочинності засобами кримінального права. Саме тому порівняльний аналіз кримінально-правових санкцій в Україні і зарубіжних країнах є актуальним і перспективним та потребує детального з'ясування і розкриття в науково-практичному аспекті.

Методологічні засади проведення компаративістського дослідження формування, конструювання, наповнення та реалізації кримінально-правових санкцій повинні охоплювати відбір та обґрунтування тих методів наукового пізнання, що є найбільш ефективними для досягнення визначеної мети. При цьому ключове місце займає метод порівняльного правознавства, разом з яким будуть використані інші методи, необхідні для досягнення мети та завдань нашого дослідження.

Методологічні засади будь-якого дослідження є його важливим елементом, адже саме вони визначають характер та якість проведеної роботи, а також можуть вплинути на отримані результати та наслідки. Використання науково обґрунтованих методологічних засад дає змогу досягти об'єктивних і достовірних результатів, що є важливим для розуміння проблем і розробки ефективних рішень. Саме методологія дає основу наукового пошуку та дає змогу забезпечити відповідність дослідження критеріям науковості, сформувані та засновувати дослідження на відповідній стратегії науково-дослідної роботи, в основі якої – положення доктринальних підходів до розуміння права, застосувати комплекс прийомів, способів та засобів наукового пізнання, що забезпечать вивчення предмета наукового дослідження в межах світоглядного (філософського), загальнонаукового та спеціально-наукового рівнів пізнання [176, с. 494–495].

Методологію юридичної науки можна визначити як систему принципів і способів організації, побудови та здійснення теоретико-пізнавальної юридичної діяльності в області дослідження державно-правової дійсності, а також вчення про цю систему [3, с. 88].

Проблематика методологічних засад є актуальною, через тісний зв'язок з практичною діяльністю. Саме тому використання певного методологічного інструментарію визначається науковцями самостійно залежно від сфери досліджень. Юриспруденція характеризується динамічними змінами в методах наукових досліджень і наявних постійних

дискусій серед науковців, які пов'язані зі зміною існуючих обставин та наявних умов [176, с. 495].

Ряд вчених обґрунтовують необхідність встановлення методологічної основи наукового дослідження шляхом визначення відповідної методологічної стратегії наукового пізнання, що має включати в себе власне виокремлений методологічний підхід, що найбільш відповідає досліджуваній проблематиці та потенційно спроможний у методологічній площині спрямувати дослідника на пізнання явища чи процесу в певному сталому його розумінні [111, с. 116–118; 201, с. 22; 258, с. 16–18].

Одним із основних структурних елементів методології є методи дослідження [157, с. 34]. Методологічну основу вчені загалом характеризують як певні раціональні прийоми наукового пізнання, які можуть бути корисними в процесі дослідження певного явища чи аспекту та відносять до її складу не лише прийоми дослідження, а й методологічні навички їх використання, що також мають бути визначені та підтвержені, принципи наукового пізнання і аналітичний склад розумових здібностей [159, с. 28]; або визначають її через призму наукового пізнання та з метою спрямування дослідника у його науковій роботі [187, с. 7–9]; комплекс методів дослідження, які містить різноманітні структури, проте серед них виокремлюється одна ключова, яка дає змогу досліднику аналізувати конкретні аспекти прояву об'єкта дослідження [203, с. 147]; наявності рівнів наукового дослідження, що сприяють розмежуванню та подальшому поєднанню теоретичних і практичних (прикладних) досліджень [159, с. 24]; результати її застосування, які можуть бути класифіковані на різні категорії, включаючи загальні та спеціальні, що визначаються критерієм типу методів пізнання (загальнонаукових або спеціалізованих), які використовуються дослідником [176, с. 495].

У дисертаційному дослідженні, присвяченому порівняльно-правовому аналізу кримінально-правових санкцій автором використані такі методи:

діалектичний, історико-правовий, компаративістський, логіко-юридичний, системно-структурний, статистичний, соціологічний та моделювання. Вибір конкретного методу дослідження здійснюється з урахуванням низки різноманітних факторів. До них можна віднести ступінь розробки конкретної теми дослідження, обсяг, зміст та структуру запланованої дисертації, рівень освіченості, світогляду, правосвідомості та правової культури безпосередньо автора, його здатність формулювати перспективні напрями пошуків.

Завдяки застосуванню діалектичного методу здійснено розгляд питань конструювання та формування кримінально-правових санкцій шляхом вивчення більш загальних категорій (мета та види покарання, принципи конструювання та реалізації санкцій).

Історико-правовий метод дозволив розглянути кримінальне законодавство України в його постійному розвитку, починаючи з часів Київської Русі і до початку XXI ст. Даний метод дозволив сформулювати висновки про те, що розвиток кримінально-правових санкцій як способу протидії злочинності як в Україні, так і в інших країнах, належить до числа найдавніших соціальних практик, які здавна використовувалися на всіх історичних етапах розвитку цивілізації. Така практика передбачає відповідальність, адекватну порушенню існуючого законодавства. Види і система санкцій є відображенням пануючих у тому чи іншому суспільстві поглядів на засоби протидії злочинності, тому система санкцій створюється і формулюється згідно з пануючими поглядами на цю боротьбу, відображає результати розвитку суспільства та відповідає певним етапам цього суспільства. Не випадково історія дає нам безліч прикладів «еволюції» санкцій, яка залежала, головним чином, від зміни суспільного ладу, від змін в етиці, ідеології, виборі засобів протидії злочинності. Існуючі кримінально-правові норми в процесі генези законодавства зазнавали постійних змін та продовжують розвиватися і сьогодні. Кроком уперед стало прийняття чинного КК 2001 р., який розширив сферу застосування альтернативних,

відносно-визначених та кумулятивних санкцій, що розширюють перед судом при призначенні покарання засоби реалізації принципу індивідуалізації покарання з урахуванням обставин скоєного правопорушення.

Компаративістський метод (порівняльно-правовий, метод порівняльного правознавства) як провідний метод нашого дослідження забезпечив аналіз норм кримінального законодавства щодо визначення та конструювання кримінально-правових санкцій. Він використовувався при вивченні відповідних норм у національному кримінальному законодавстві та законодавстві окремих зарубіжних держав. За допомогою даного методу було проаналізовано основні здобутки вітчизняних та зарубіжних кримінально-правових доктрин, а також визначено, що за конструкцією (побудовою) в кримінальному законодавстві зарубіжних країн переважають прості (безальтернативні) санкції, що включають у себе один вид покарання у вигляді позбавлення волі. Такі кримінально-правові санкції властиві законодавству Франції, частково США та мусульманським країнам. Складні (або альтернативні) санкції є характерними для кримінального законодавства ФРН, США, Японії, Латвійської Республіки, ряду мусульманських країн. Наявність кумулятивних санкцій притаманна кримінальному законодавству майже всіх проаналізованих країн: Франції, ФРН, США, Японії, Великобританії, Латвійської Республіки, країнам мусульманської системи права. Кримінально-правові санкції за критерієм визначеності їх меж санкції з відносно-визначеними межами розповсюджені в законодавстві ФРН, США, Японії, Великобританії, Латвійської Республіки та країн мусульманської системи права. Санкції з абсолютно-визначеними межами зустрічаються у Франції, Японії, Великобританії, мусульманських країнах. Для ФРН, США, Японії, Великобританії, Латвійської Республіки характерним є наявність у законодавстві кримінально-правових санкцій з абсолютно-невизначеними межами. Також застосування абсолютно-невизначених санкцій є притаманним для країн мусульманської системи права.

Логіко-юридичний метод сприяв визначенню змісту та ознак кримінально-правових санкцій. Зокрема, характерними ознаками кримінально-правової санкції визначено нормативність, наявність державного примусу, загальнообов'язковість, формальну визначеність. Сутність кримінально-правових санкцій полягає у встановленні моделі кримінального покарання за діяння, яке передбачено в диспозиції, з урахуванням суб'єкта кримінального правопорушення. Саме в кримінально-правових санкціях мають бути закладені принципи призначення покарання і так звані точки відліку, які б допомогли суду обрати необхідне покарання. Зміст кримінально-правової санкції визначається тим, що вона вказує на можливі наслідки: негативні – відповідальність, покарання, примус та позитивні – заохочення, стимули, що залежить від відношення суб'єкта до правил поведінки, визначених диспозицією норми (правомірна чи неправомірна поведінка).

Системно-структурний метод дозволив провести комплексний аналіз складових предмета дослідження як елементів єдиного цілого. Так, було досліджено існуючі кримінально-правові санкції в порівнянні з санкціями покарань кримінального законодавства державних утворень, що існували на території України. На основі аналізу кримінально-правових санкцій в законодавстві зарубіжних країн у порівнянні із вітчизняним кримінальним законодавством виявлено, що кримінальному законодавству зарубіжних країн притаманні: а) абсолютно визначені санкції; б) відносно визначені санкції; в) альтернативні санкції; г) відсильні санкції; д) абсолютно невизначені санкції.

Надана авторська дефініція кримінально-правової санкції як необхідної частини кримінально-правової норми, яку визначає державно-примусовий, формально визначений, об'єктивно-суб'єктивний, якісно-кількісний характер та передбачає вид і розмір кримінального покарання за вчинене кримінальне правопорушення. Запропонована класифікація

кримінально-правових санкцій залежно від ступеня визначеності: 1) проста санкція; 2) складна (альтернативна) санкція. Як проста, так і складна санкції можуть бути трьох видів – санкції з: а) відносно визначеними межами; б) абсолютно визначеними межами; в) невизначеними межами; 3) кумулятивна санкція, диференційована на 2 підвиди: а) санкція з обов'язковим застосуванням додаткових покарань; б) санкція без обов'язкового застосуванням додаткових покарань.

На основі комплексного вивчення історичних, соціальних і правових чинників, що впливають на законодавчу діяльність при побудові санкцій, підготовлені пропозиції щодо уніфікації і визначення оптимальних меж санкцій залежно від категорії кримінальних правопорушення за ступенем їх тяжкості, а також вироблені рекомендації щодо подальшого удосконалення чинного законодавства та практики застосування кримінально-правових санкцій. Обґрунтована необхідність широкого використання кримінально-правових санкцій, в яких містяться альтернативні позбавленню волі покарання. Зазначене положення обумовлюється рядом переваг санкцій і відсутністю негативних наслідків для особи порівняно із застосуванням санкцій, що містять позбавлення волі як єдиний вид покарання.

Статистичний метод дозволив виявити рівень та динаміку застосування кримінально-правових санкцій. В якості конкретно-соціологічних методів використані: метод вивчення документів, зокрема матеріалів кримінальних проваджень, а також даних офіційної статистики.

Соціологічний метод використовувався при проведенні анкетування респондентів та встановлення їх позицій щодо проблемних питань конструювання санкцій в кримінальному законодавстві України.

Метод моделювання використаний для розробки пропозицій щодо удосконалення санкцій та практики їх конструювання.

За результатами дослідження підготовлені пропозиції про уніфікацію і визначення оптимальних меж санкцій залежно від категорії кримінальних

правопорушення за ступенем їх тяжкості, вироблені рекомендації щодо подальшого удосконалення чинного законодавства та практики застосування кримінально-правових санкцій. Обґрунтовується необхідність широкого використання кримінально-правових санкцій, в яких містяться альтернативні позбавленню волі покарання, що обумовлюється рядом переваг наведених санкцій і відсутністю негативних наслідків для особи і суспільства в цілому в порівнянні із застосуванням кримінально-правових санкцій, які містять позбавлення волі як єдиний вид покарання.

Отже, наведені вище теоретико-методологічні засади проведення порівняльно-правового дослідження уніфікації, внутрішньої узгодженості і оптимальної конструкції кримінально-правових санкцій визначили базові положення поданої дисертації.

1.2. Становлення та розвиток системи кримінально-правових санкцій

Вітчизняна кримінально-правова теорія при обґрунтуванні кримінально-правових санкцій за вчинення кримінальних правопорушень не повинна ігнорувати власний історичний досвід законотворчої діяльності. Адже до того, як набути сучасного вигляду, кримінально-правові санкції пройшли довгий шлях свого розвитку – майже тисячолітній період. Вивчення наукової літератури свідчить про брак єдності у переконаннях учених щодо переліку і змісту основних стадій генези кримінального законодавства України, у зв'язку з чим пропонуються різні підходи до його періодизації.

Специфічними є кілька класифікаційних підходів до етапів розвитку кримінального законодавства. Перший з них за критерієм «властивості кримінального покарання» виділяє три основні періоди: 1) період кровної помсти і приватних композицій; 2) період страхітливої кримінальної кари; 3) період покарань, заснованих на час. Другий, керуючись критерієм періодизації рівня кодифікованості кримінального права, розглядає такі періоди: 1) становлення кримінального права в межах не кодифікованого кримінального законодавства (X – XVIII ст.); 2) структурне відособлення як підсистема кримінального законодавства (1813 – 1845 рр.); 3) розвиток структури кримінального права в системі кодифікованого кримінального законодавства (1845 – 1996 рр.) [207, с. 40].

Серед сучасних дослідників найближче підійшов до істини П.Л. Фріс, який вирізнив шість періодів розвитку національної кримінально-правової політики, що відповідає періодам розвитку кримінального законодавства України: 1) період феодальної роздробленості (IX – середина XI ст.); 2) період козацької держави (середина XVII ст. – середина XVIII ст.);

- 3) період творення Української незалежної держави (1917 – 1922 рр.);
- 4) період кримінального законодавства Української РСР (1917 – 1991 рр.);
- 5) період кримінального законодавства незалежної України до ухвалення КК (1991 – 2001 рр.); б) сучасний період – після прийняття першого національного КК (з 05.04.2001 р. і дотепер) [207, с. 41].

Зважаючи на те, що у періодизації, наведеній П.Л. Фрісом, часом спостерігається випадіння цілих століть, А.В. Савченко пропонує власну уточнену класифікаційну позицію для гармонізації і безперервності певних історичних дат і подій, а саме:

- кримінальне законодавство Київської Русі та земель, що утворилися після феодальної роздробленості (IX – початок XIII ст.);
- кримінальне законодавство в період існування Галицько-Волинського князівства, Литовсько-Руської держави та протягом перебування України під владою Речі Посполитої (перша половина XIII ст. – перша половина XVII ст.);
- кримінальне законодавство в період козацької держави та під час перебування України у складі Австро-Угорської і Російської імперій (друга половина XVII – початок XX ст.);
- кримінальне законодавство періоду творення Української незалежної держави (1917 – 1921 рр.);
- кримінальне законодавство Української РСР (1921 – 1991 рр.);
- кримінальне законодавство незалежної України до ухвалення нового КК (1991 – 2001 рр.);
- сучасне кримінальне законодавство (з 2001 р.) [207, с. 42].

Вважаємо, що із запропонованою періодизацією в аспекті нормативно-правового формування системи санкцій в кримінальному законодавстві можна погодитись в повній мірі.

На різних етапах розвитку та формування кримінально-правових норм можна спостерігати, як відбувалася еволюція принципів, підстав та способів

реалізації кримінальної відповідальності та її відображення у каральних санкціях. Знання сучасного стану проблеми розвитку окремих видів кримінально-правових санкцій дає змогу прослідити становлення поняття кримінального правопорушення (злочину) в праві України – Русі, а також і на наступних етапах розвитку права.

Найважливішою пам'яткою кримінального права Київської Русі була Руська Правда, яка мала три редакції – Коротку, Просторову та Скорочену. Руська Правда виходила з матеріального поняття злочину. Вона називала злочин «обідою» і визначала його як дію, що завдала фізичної, моральної чи майнової шкоди приватній особі [63, с. 321]. Поняття санкцій в Київській Русі формувалося в нерозривному зв'язку з поняттям злочину. Як було зазначено вище, злочин в часи Руської правди розумівся, передусім, як обіда – завдання шкоди фізичної, матеріальної або моральної приватній особі. Відповідно, і санкції та покарання сприймалися як захід, метою якого було відшкодування, компенсація збитків, завданих злочином, звідки і впливали конкретні види та розміри санкцій.

Найдревнішу систему санкцій у Київській Русі становили приватна помста та плата винагороди (яка, як буде проілюстровано далі, встановлювалася в конкретній сумі – 1 гривня, 3 гривні, 12 гривень, 40 гривень, 80 гривень. Тобто, вже за часів Київської Русі існували абсолютно визначені санкції), чи викуп від помсти, смертна кара і тяжкі тілесні покарання, які теж були абсолютно визначеними [120, с. 86]. Тобто це були санкції, що включали покарання з абсолютно визначеними межами у виді матеріального стягнення, який визначався залежно від тяжкості вчиненого злочинного посягання.

Разом з тим, найрозповсюдженішим покаранням за Руською правдою, на думку В.М. Єрмолаєва, був штраф [57, с. 141], який поділявся на дві частини: перша – віра та головництво (або, як зустрічається в інших джерелах, головщина [120, с. 86]); друга – продаж та урок. Віра –

покарання, що застосовувалося за відсутності у вбитої особи родичів, які мали право переслідувати вбивцю шляхом приватної помсти. Розмір віри був визначений законом: за вбивство вільної людини — 40 гривень; за вбивство мужа (боярина) — 80 гривень (подвійна віра).

Головництво або головщина (не визначалась законом і спочатку залежала від взаємної домовленості позивача з відповідачем, а в подальшому визначалась судом за скаргою позивача) та урок (сплачувалась за матеріальну шкоду, завдану власнику майна через злочин, а також за вбивство невольних осіб (рабів, холопів), і до цього на користь князя додавався ще продаж, якщо особа, яка завдала шкоди чужому майну, чи вбивця були вільними людьми [120, с. 87]) призначалися для безпосереднього задоволення потерпілого. Розміри цієї частини штрафу не фіксувалися, так як вони визначалися угодою між потерпілим та його родичами, з одного боку, і винним – з другого.

Розмір продажу визначався законом по-різному залежно від тяжкості злочину або вини: 1, 3, 12 і 20 гривень.

Смертна кара та каліцтво у кримінальному законодавстві тих часів не передбачалися [207, с. 43].

Отже, для кримінального законодавства часів Київської Русі характерною була наявність санкцій, які містили покарання у вигляді штрафу: 1) санкції, які включали покарання у виді штрафу з абсолютно невизначеними межами – головщина та уроки, що не визначалися законом і спочатку залежали від взаємної домовленості позивача з відповідачем, а в подальшому визначалися судом за скаргою позивача; 2) санкції, які включали покарання у виді штрафу з абсолютно визначеними межами – віра, розмір якої був конкретно визначений законом: 40 гр., 80 гр. та продаж — грошове стягнення, розмір якого теж визначався законом по-різному залежно від тяжкості злочину або вини: 1, 3, 12 і 20 гр.

Слід зазначити, що вказані санкції були простими (безальтернативними).

Руська Правда знала і такий вид покарання, як потік і розграбування, що полягало у вигнанні злочинця спочатку з общини, а потім із землі, з князівства, поєднане з конфіскацією його майна. Це покарання призначалося за найбільш тяжкі види злочинів (вбивство, поєднане з розбоєм, крадіжка з обтяжуючими обставинами та підпал). Очевидно, що вказаний вид покарання являв собою пережиткову форму впливу в часи первісного ладу на члена роду чи племені, який порушив звичаї, що там панували. Таким чином, у правовій системі вже існували абсолютно визначені санкції, були відомі і кумулятивні санкції.

В Київській Русі існувало ув'язнення як вид покарання, яке застосовувалося не як масовий вид покарання для всіх категорій населення, а як засіб боротьби з політичними противниками, особами, які займали привілейоване становище. Ув'язнення застосовувалося також як спосіб утримання полонених. Ув'язнення на Русі застосовувалося як до появи першого писаного закону – «Руської Правди», так і надалі, поза самим законом, бо в ньому немає жодної статті, де за вчинення злочину передбачалося б ув'язнення, але є свідчення про те, що за заковування винний платив «железное» [71, с. 50]. Крім того, тюремне ув'язнення не обмежувалося ніякими термінами, а повністю залежало від волі князя [71, с. 50]. Тобто, покарання у вигляді сучасного позбавлення волі мало невизначені межі, відповідно, санкція, яку наповнював даний вид покарання, була абсолютно-невизначеною.

М. Грушевський, говорячи про систему кримінальних покарань Руської Правди, вказував, що духовенство намагалося реформувати слов'янську систему покарань шляхом введення смертної кари, але, оскільки це суперечило інтересам громадськості та знижувало прибуток від викупів, страту було незабаром скасовано. Мала місце й друга (вже після князя

Володимира Великого) спроба узаконити смертну кару – під час правління князя Ярослава, але й вона була нейтралізована його синами [16, с. 67].

В нормах Руської Правди ми також не зустрічаємо такого виду покарання, як смертна кара, хоча очевидно, що в умовах класових протиріч, які постійно загострювалися, держава вдавалася до подібної міри покарання. Рання редакція Руської правди згадує лише кровну помсту.

Таким чином, для історичної епохи Київської Русі та земель, що утворилися після феодальної роздробленості (IX – початок XIII ст.) характерними були кримінально-правові санкції безальтернативного (простого) виду з абсолютно-визначеними межами тих покарань, які їх наповнювали (віра, продаж, потік, розграбування). Санкції включали один вид покарання за один вид злочинної діяльності. Крім того, розповсюдженими були невизначені межі санкцій, що стосувалися таких покарань, як головщина, урок, позбавлення волі, в яких розміри чи терміни відбуття визначалися на розсуд князя чи іншої уповноваженої особи. Також почали зароджуватися і набувати розповсюдження кумулятивні санкції, поєднані, найчастіше, з конфіскацією майна.

З кінця XIII ст. почали застосовуватися покарання у вигляді смертної кари та тілесних покарань. Але на той час ці покарання не були законодавчо визначені, крім смертної кари, яка вперше була згадана в Уставній Двінській грамоті 1398 р. за вчинення третьої крадіжки [120, с. 87].

В «Судебниках» передбачалася смертна кара, яка мала застосовуватись у 18 випадках: за крадіжку, розбій і вбивство, «ябедництво» та за злочини, тотожні з ними по тяжкості (підпал та інші). Звід законів розширив межі застосування смертної кари до 36 випадків (за релігійні, державні та тяжкі злочини проти суспільства). Окрім смертної кари, застосовувалися тілесні покарання: «отнятие членов», побиття канчуком, батогами; за нетяжкі злочини – тюремне ув'язнення та грошові стягнення; зрідка – заслання у віддалені місця, Сибір та конфіскація [120, с. 87].

Слід зазначити, що аналізованому періоду розвитку вітчизняного законодавства притаманна дія великої кількості нормативно-правових документів, в яких закріплювалися положення кримінального права – Статути Литовські 1529 р., 1566 р., 1588 р., Магдебурзьке право, Зерцало Саксонське, польський законодавчий акт «Порядок» [207, с. 44].

Отже, характерними для кримінального законодавства в період існування Галицько-Волинського князівства, Литовсько-Руської держави та протягом перебування України під владою Речі Посполитої (перша половина XIII ст. – перша половина XVII ст.) були безальтернативні санкції, які поділялися на: 1) санкції з абсолютно-визначеними межами, що включали покарання у вигляді смертної кари, позбавлення волі, тілесних покарань, грошових стягнень; 2) з невизначеними межами – заслання.

В цей час продовжували активно розвиватися і застосовуватися кумулятивні санкції, тобто такі, в яких поєднувалися грошові стягнення чи конфіскація майна з позбавленням волі.

На особливу увагу заслуговує вивчення українського кримінального права другої половини XVII ст., оскільки саме на цей час припадає процес становлення національної державно-правової системи України. Однак за браком історичних джерел вказаний період все ще залишається недостатньо опрацьованим. Істориками-правознавцям до останнього часу не проводилося детальних досліджень права України – Гетьманщини на основі гетьманських універсалів, що говорить на користь актуальності такого напряму пошуку.

Універсали гетьмана Богдана Хмельницького є важливим правовим джерелом, яке дає можливість проаналізувати процес формування кримінального права Української держави в середині XVII ст., адже переважна більшість універсалів, незалежно від свого основного змісту, вказують на певний злочин як суспільно небезпечне діяння або бездіяльність та можливе покарання за його вчинення [58, с. 27].

Крім цього, кримінальне право у вищевказаний період найбільше, порівняно з іншими галузями права, зберегло національну самобутність. Про це свідчить хоча б той факт, що у гетьманських універсалах, які містять кримінально-правові норми, немає жодного посилання на Литовські статuti – основне джерело кримінального права польсько-литовського періоду. Тому саме ця галузь права заслуговує на першочергове дослідження.

В гетьманських універсалах після викладу змісту злочинного діяння вказувалося на покарання за скоєне наступними формулами «строге карання», «суворо карати», «карани біти мають» [209, с. 32]. Отже, універсали не вказували на конкретний вид і межі покарань, які входили до санкцій, тобто, кримінально-правові санкції в період Гетьманщини були абсолютно-невизначеними.

Близько чверті універсалів, котрі встановлювали покарання за злочини, передбачали смертну кару — «на горле карати», «жестоко казнить», «шибеницею карати» [63, с. 162], яка застосовувалася до селян, простих козаків і козацької старшини. Тобто, санкції, що містили кримінальне покарання у вигляді смертної кари, вже можна віднести до абсолютно-визначених санкцій.

В окремих випадках за посягання на власність монастирів універсали Б. Хмельницького передбачали штраф, котрий спрямовувався на відшкодування матеріальних збитків, завданих потерпілому, або надходив до державної казни. Так, відповідно до гетьманського універсалу за посягання на майно Межигірського монастиря у 1650 р. злочинець «караний будет сурово и приплатит» [63, с. 161]. За крадіжку майна, руйнування греблі та млина Крупницького монастиря універсалом 1656 р. передбачався штраф у розмірі «1000 коп. до скарбу войскового» [63, с. 156].

На думку А. Козаченка, штраф у гетьманських універсалах траплявся вкрай рідко, виключно у випадках заподіяння потерпілому матеріальних збитків [90, с. 125], що свідчить про користь пріоритету принципів

козацького права, для якого розвиток майнових покарань не був характерним, тоді як Литовські статuti передбачали штрафи не лише за заподіяння матеріальної шкоди, а і за вбивство та тілесні ушкодження [276, с. 127]. Санкції, що містили штраф, були як абсолютно визначеними, так і абсолютно невизначеними.

О.Ф. Климюк зазначає, що вплив майнових покарань у системі покарань Запорізької Січі є незначним та пояснює даний факт відсутністю у січового козацтва значної приватної власності [77, с. 145].

В універсалах є згадки про тюремне ув'язнення, що здебільшого використовувалося не як покарання, а як досудове тримання під вартою. Іноді універсалами передбачалася конфіскація майна злочинця [63, с. 167]. Натомість, законодавство Української держави та кримінальне право Запорізької Січі покарання у виді позбавлення волі не містили.

Таким чином, у системі покарань кримінального права Гетьманщини другої половини XVII – першої чверті XVIII ст. санкції, пов'язані з оборненням майна винного на користь держави (штраф, конфіскація майна) були характерними, переважно, для Статуту 1588 р., кримінальне право Запорізької Січі та законодавство Гетьманщини містили у обмеженій кількості [121, с. 13].

У кримінальному праві Гетьманщини досліджуваного періоду існувала система спеціальних видів санкцій з деякими спільними рисами, вона відрізнялась залежно від правових джерел. Відповідно до норм Статуту 1588 р., вона включала вигнання за межі держави (виволання), позбавлення посади, позбавлення честі та церковні покарання. Натомість, у нормах кримінального права Запорізької Січі, законодавства Української держави, судових вироках вигнання за межі держави було відсутнє, замість позбавлення честі існували покарання проти честі. Тобто, можна констатувати, що розповсюдженими у Гетьманщині були саме абсолютно визначені санкції.

Слід підтримати думку, що особливості розвитку кримінального права, зокрема, інституту санкцій Гетьманщини у другій половині XVII – XVIII ст. полягали у істотних відмінностях між системами кримінального права, що утворювали різні джерела, в інституті покарання, а значить – і у формуванні кримінально-правових санкцій [121, с. 13].

Таким чином, для кримінального законодавства часів Гетьманщини характерним була наявність простих безальтернативних санкцій:

- які включали покарання у виді штрафу з абсолютно невизначеними межами. Універсали не вказували на конкретний вид і межі покарань, які входили до санкцій, право встановлювати конкретне покарання за скоєний злочин, керуючись відповідними правовими джерелами, мали полкові, сотенні та магістратські суди. До вказаних покарань слід віднести довічне позбавлення волі та в деяких випадках штраф;

- які включали покарання з абсолютно визначеними межами – смертна кара, вигнання, позбавлення посади, позбавлення честі та церковні покарання.

У середині XVIII ст. на українських землях впроваджувалося і почало діяти Соборне Уложення 1649 р. Окрім того, нормативно-правовим актом, який повно і детально регламентував усі сторони суспільного життя, стали «Права, по которым судится малороссийский народ» [207, с. 45].

У XVIII ст. на території сучасної України, відповідно до законодавства державного утворення, частиною якою Україна була, в результаті реформ були систематизовані норми кримінального права. Серед покарань, які існували та застосовувалися у вказаний період часу, розповсюдженими були смертна кара та тілесні ушкодження. Широке розповсюдження отримали заслання і тюремне ув'язнення, членушкоджувальні покарання, накладення на злочинця клейма для того, щоб швидше відшукати його у разі втечі.

У Воїнських артикулах було введено при визначенні виду покарання за крадіжку нове поняття, невідоме Уложенню 1649 р. – вартість викраденого

майна. За крадіжку на суму менше 20 руб. вперше винного карали шпіцрутенами, 6 разів проганяли через стрій, вдруге – 12 разів, за 3 крадіжку відрізали вуха і призначали каторгу. Тобто, можна фіксувати наявність і розповсюдження простих (безальтернативних) абсолютно-визначених санкцій. Відсіченням голови каралася крадіжка людини. Покарання за крадіжку могло не застосовуватися, якщо вона була скоєна в умовах крайньої необхідності, неосудною чи малолітньою особою. Покарання носило залякувально-попереджувальний характер, а санкції, які містили вказані покарання, були простими і абсолютно-визначеними.

У порівнянні з попередніми періодами велике розповсюдження отримало тюремне ув'язнення, яке поділялося на просте і жорстоке, що супроводжувалося заковуванням в залізо. В Воїнських артикулах тюремне ув'язнення передбачалося як з вказівкою строку (півроку, 14 днів і т.д.), так і без вказівки [63, с. 291]. Тобто – це були вже альтернативні санкції, які містили покарання з визначеними та невизначеними межами.

Таким чином, для XVIII ст. характерні як безальтернативні абсолютно-визначені санкції, так і альтернативні санкції, які могли бути з абсолютно-визначеними та абсолютно-невизначеними межами.

Протягом XIX ст. відповідно до законодавства державного утворення, частиною якого Україна на той момент була, всі законодавчі акти систематизувалися в повному зібранні законів: Зводі законів 1832 р., книга перша 1-го тому якого була першим в історії України кримінальним кодексом [207, с. 45]. Прийняття вказаного нормативно-правового акту засвідчило про повне оформлення українського кримінального законодавства в його сучасному розумінні. Згодом, при подальшому практичному застосуванні, Звід законів 1832 р. трансформувався в Уложення про покарання кримінальні та виправні.

На нашу думку, вже за часів дії Уложення про покарання кримінальні та виправні, значного розповсюдження отримали кумулятивні санкції, тобто

законодавство передбачало існування додаткових видів покарання. Слід визнати, що позбавлення всіх прав «состояния» було саме додатковим покаранням, яке призначалося у поєднанні з основним – смертною карою, засланням на каторжні роботи та на поселення.

Особливе місце в каральній системі аналізованого періоду займали також каторга та заслання. Тяжкість цих покарань поглиблювалася не лише довічним вигнанням в Сибір, а і тим, що перед відправкою на каторгу і заслання засуджених осіб карали ще биттям батогами [68, с. 382]. В таких випадках законодавча норма передбачала за один вид злочину застосування не одного, а двох основних покарань. Таким чином, кримінально-правова санкція була не альтернативна, а безальтернативна.

Отже, в каральній політиці ХІХ – на поч. ХХ ст. найбільш суворим покаранням була каторга. Відповідно, санкції, які включали дане покарання, з упевненістю можна віднести до безальтернативних абсолютно-визначених.

Таким чином, для проаналізованого періоду розвитку кримінально-правового законодавства України характерними були наступні види санкцій:

- відносно-визначені санкції, які включали покарання у виді побиття батогами: від 50 до 100 ударів; арешт; ув'язнення в фортецю; заслання: від 10 до 12 років, від 8 до 10 років, від 4 до 6 років, від 2 до 4 років, від 1 до 2 років; каторга: від 5 до 14 років;
- абсолютно-визначені – втрата всіх прав, каторга на певний строк;
- невизначені – безстрокова каторга;
- кумулятивні, за яких до основних покарань додавалися: конфіскація майна, втрата всіх прав, довічні каторжні роботи.

Крім того, на початок ХХ ст. для вітчизняного законодавства характерними були виключно прості кримінально-правові санкції.

За Уложенням 1903 р. побудова санкцій та система покарань, які входили до цих санкцій, були значно спрощені. Покарання поділялися на три категорії: основні, додаткові, замінюючі. До основних покарань відносилися

смертна кара, каторга, заслання на поселення, утримання в тюрмі, арешт та грошове покарання. Каторга призначалася без строку або на строк від 4 до 15 років з обов'язковими важкими роботами в приміщенні тюрми і поза ним. Заслання на поселення призначалося без строку, але з правом звільнення за зразкову поведінку. Утримання в фортеці призначалося на строк від 2 неділь до 6 років, утримання в тюрму – від 2 неділь до 1 року, в деяких випадках – до 2 років, арешт призначався від 1 дня до 6 місяців; передбачалося також утримання у виправному будинку на строк від 1,5 до 6 років, в деяких випадках – до 8 років [150, с. 361]. Додатковими покараннями були різного роду обмеження місця проживання, конфіскація майна, звільнення з посади, поміщення в робочий будинок, грошове стягнення.

Отже, для кримінального законодавства в період козацької держави та під час перебування України у складі Австро-Угорської і російської імперій (друга половина XVII – початок XX ст.) характерними були наступні види кримінально-правових санкцій: 1) санкції, які включали покарання у виді штрафу з абсолютно невизначеними межами; 2) санкції, які включали покарання з абсолютно визначеними межами.

В той час, для XVIII – XIX ст.ст. характерними були як безальтернативні (прості) абсолютно-визначені санкції (тілесні ушкодження, заслання), так і альтернативні санкції, які могли бути з абсолютно-визначеними та абсолютно-невизначеними межами (тюремне ув'язнення).

Тобто, кримінально-правові санкції продовжували стрімко розвиватися і удосконалюватися. На зміну абсолютно-невизначеним безальтернативним та абсолютно-визначеним альтернативним санкціям прийшли, відповідно до Уложення 1903 р., відносно-визначені кумулятивні санкції, наявність яких сприяла в значній мірі реалізовувати принцип індивідуалізації покарання при проведенні судочинства.

Слід звернути увагу на такий вид покарання, як арешт, який, як всі вважають, з'явився у КК лише у 2001 р.. Насправді, даний вид покарання був

відомий законодавству з кінця XIX ст. і мав, залежно від ступеня вини, мав чотири розміри, що визначався терміном відбування покарання. Відповідно, санкції, що містили покарання у вигляді арешту, мали відносно-визначені межі.

Отже, у кримінальному законодавстві України до 1917 р. в основному використовувалися відносно-визначені санкції. Нерідко застосовувалися відсильні, були і абсолютно-визначені, але будувалися вони в альтернативі. Існували також і абсолютно-невизначені (неконкретизовані) санкції. У відносно-визначених санкціях був поширений невеликий розрив між мінімальними та максимальними розмірами покарання. Так, за умисне вбивство без раніше обдуманого умислу передбачалося покарання у вигляді каторжних робіт на строк від 12 до 15 років (ст. 1455 Зводу законів кримінальних 1885 р.); за вбивство з непрямым умислом – на строк від 8 до 12 років (ст. 1458); за умисне тяжке тілесне ушкодження – на строк від 4 до 6 років (ст. 1477), у разі поєднання тяжких тілесних ушкоджень з мученням – на термін від 6 до 8 років. За зґвалтування дівчини, яка не досягла 14-річного віку, передбачалося покарання на строк від 10 до 12 років (ст. 1523), а за зґвалтування дівчини, яка досягла вказаного віку – на строк від 4 до 8 років (ст. 1525). За зґвалтування, що потягнуло смерть особи, покарання могло бути призначене в межах від 10 до 12 років (ст. 1526). Умисний підпал карався каторжними роботами на строк від 8 до 10 років (ст. 1606). За особливо тяжкий вид розбою встановлювалося покарання у вигляді каторжних робіт без вказівки строку. За інші види розбою передбачалися такі покарання – від 12 до 15 років каторжних робіт, від 10 до 12 років, від 8 до 10 років, від 6 до 8 років. За грабіж: від 4 до 6 років, від 8 до 10 років, від 10 до 12 років каторжних робіт [227, с. 218].

На початку XX ст. політичні, соціальні та економічні зміни в суспільстві викликали необхідність суттєвої перебудови системи кримінально-правових санкцій в законодавчих приписах. Тому значних

новацій зазнала каральна політика українського суспільства після зміни політичного та конституційного ладу держави у 1917 р. В цей період правозастосовчої діяльності в Україні спостерігалось як застосування занадто суворих покарань, так і поступова заміна їх на більш м'які, що відповідало засадам демократизації суспільства [243, с. 23].

Аналіз історичних джерел свідчить, що на території України в період українського державотворення 1917–1921 рр. широко застосовувалися норми кримінального законодавства російської імперії. На думку Е.М. Кісілюка, нічого дивного в цьому немає, адже, в короткий строк і в умовах воєнного часу та громадянської війни відразу створити нове кримінальне законодавство було практично неможливо. Крім цього, 25.11.1917 р. Українська Центральна Рада (далі – УЦР) ухвалила закон, який передбачав, що всі закони і постанови, які мали силу на території Української Народної Республіки (далі – УНР) до 27.10.1917 р., якщо їх не змінено і не скасовано Універсалами, законами і постановами УЦР, мають силу і надалі як закони і постанови УНР. Фактично цей закон надавав право застосовувати на території України усі закони, які не суперечили проголошеним Універсалами УЦР принципам, не були скасовані або змінені діючою в Україні владою [76, с. 8].

Отже, кримінальне законодавство росії на території України застосовувалося, але не повністю, а лише та його частина, яка не була змінена або скасована українською владою та не суперечила демократичним правовим принципам. В Україні творилися власні кримінальні закони, які були спрямовані на врегулювання питань, які виникали в процесі державотворення 1917-1921 рр., а саме: відбувалося створення нових положень та норм кримінального права, удосконалення його понять та інститутів відповідно до вимог тогочасного життя, було удосконалено кримінальне законодавство у галузі державних злочинів, змінено та доповнено кримінально-правові норми з охорони власності, набули розвитку поняття

спекуляції, страйку та саботажу, посилено кримінальну відповідальність за службові злочини [76, с. 12]. Внаслідок цього фіксувалася поступова ліквідація законодавства російської імперії, що проходила у двох основних формах: шляхом прямого скасування або шляхом поступового обмеження сфери застосування ряду норм кримінальних законів.

В санкціях, які застосовувалися на Україні в період творення Української незалежної держави (1917-1921 рр.), почесне місце посідало покарання у його максимально суворому виді – смертна кара, яка розглядалася як виняткова міра, дозволена в найтяжчих випадках тільки революційним трибуналам, що було проявом і реалізацією абсолютно-визначеної безальтернативної санкції. Згодом позбавлення волі застосовувалось в Україні в перші роки встановлення радянської влади у вигляді тюремного ув'язнення в поєднанні з примусовими роботами [137, с. 253]. Це був приклад застосування кумулятивної санкції.

Період творення Української незалежної держави (1917-1921 рр.) був початком впорядкування практики застосування позбавлення волі як виду покарання. Досить широко застосовувались судами примусові роботи, частка призначення яких становить 36,6% від видів покарання, застосованих народними судами [236, с. 9].

До видів покарання, що не мали досить широкого розвитку, слід віднести позбавлення прав і штраф. «Керівні начала» давали вказівку лише на позбавлення політичних прав, не уточнюючи їх кола і видів. Тому у судових вирокх цього періоду зустрічаються випадки призначення покарання як «позбавлення політичних прав і права бути в профспілках та інших робітничих організаціях на весь час громадянської війни» [63, с. 126].

Після Жовтневої революції 1917 р. і до прийняття у 1922 р. першого КК нашої держави кримінальному законодавству були відомі такі види санкцій:

- абсолютно-невизначена санкція, що реалізовувалася у фразах: а) «покарати з усією суворістю законів», яка, виходячи з її змісту, не називала ні вид покарання, ні його розмір; б) «оголошення поза законом», в яке вкладався найрізноманітніший і довільний зміст [207, с. 86].

- відсильна санкція, що відсилала до санкції іншої статті КК, де визначався вид і розмір покарання за певні види злочинів. В чинному КК відсильні санкції не зустрічаються.

Таким чином, для кримінального законодавства періоду творення Української незалежної держави (1917-1921 рр.) характерними були наступні кримінально-правові санкції: абсолютно-визначені безальтернативні (передбачали покарання у вигляді смертної кари), абсолютно-невизначені, відсильні та кумулятивні.

Кримінальне законодавство Української РСР (1921-1991 рр.) відзначалося своєрідною побудовою статей КК: мінімальна межа покарання за частиною другою будь-якої статті, яка передбачала більш сувору відповідальність, була меншою або дорівнювала мініальному розміру покарання за злочинне діяння, передбачене в частині першій. Така методика побудови меж санкцій заслуговує схвалення, тому повинна враховуватися при роботі з конструювання санкцій у сучасному законодавстві України.

Позитивним було і те, що нерідко в КК безпосередньо вказувалася межа підвищення покарання винному залежно від обставин вчиненого. Наприклад, за крадіжку з проникненням до приміщення вперше встановлювалося покарання у вигляді направлення у виправне арештантське відділення на строк від 2,5 до 3 років вдруге – від 3 до 3,5 років, втретє – від 4 до 5 років, в четвєрте – від 5 до 6 років, в п'яте – в каторжну тюрму на строк від 5 до 6 років.

В КК УРСР 1960 р., так як і в КК України 2001 р., майже всі кримінально-правові санкції були відносно-визначені. Але КК УРСР 1960 р. взагалі не передбачав відносно-визначених санкцій з основним покаранням у

вигляді позбавлення волі, що були б побудовані шляхом визначення мінімального строку позбавлення волі, що є характерним для деяких зарубіжних країн (ФРН та Японії).

Разом з тим, аналізований законодавчий акт містив альтернативні санкції, які поєднували в різних варіаціях існуючі на той час види покарання. Для КК УРСР 1960 р. були притаманні абсолютно-визначені санкції, яких налічувалося всього 2, але вони були альтернативними і передбачали покарання на строк 15 років (ст. 257 та ст. 258 КК). Відсильні санкції для законодавства вказаного періоду, як і сьогодні, не були характерні.

КК УРСР 1960 р. зберіг деякі тенденції російського впливу, але містив певні особливості, характерні для періоду так званої «хрущовської відлиги». Так, зменшився загальний строк покарання у вигляді позбавлення волі до 10 років, а за особливо тяжкі злочини і для особливо небезпечних рецидивістів – до 15, що свідчило про звуження сфери кримінальної репресії [207, с. 50]. Тобто, у середині ХХ ст. відбулося пом'якшення як кримінальної відповідальності, так і кримінально-правових санкцій.

Отже, абсолютно-визначені санкції існували у положеннях КК УСРР та УРСР 1922, 1927 та 1960 років, адже вони були характерні для кримінального законодавства Української РСР (1921-1991 рр.) та мали два види: санкції першого виду встановлювали один конкретний вид покарання та (за необхідності) його точний розмір. Наприклад, за самовільне залишення поля бою під час бою або відмову під час бою діяти зброєю була передбачена вища міра покарання – смертна кара (ст. 206-2 КК 1927 р.); за самовільне повернення висланих у місцевість, де їм проживати заборонено, передбачалася заміна висилки засланням на невідбутий строк (ст. 185 КК 1960 р.). Санкції другого виду визначали два абсолютно визначених покарання: санкція ст. 258 КК 1960 р. за добровільну здачу в полон передбачала смертну кару або позбавлення волі строком на 15 років.

Таким чином, кримінальне законодавство Української РСР (1921-1991 рр.) характеризувалося наявністю альтернативних, відносно-визначених та абсолютно-визначених кримінально-правових санкцій. Крім того, продовжували успішно застосовуватися кумулятивні санкції.

Кримінальне законодавство незалежної України до прийняття нового КК (1991-2001 рр.) розвивалося досить бурхливо, зважаючи на політичні та соціальні тенденції, головними з яких були розпад СРСР та отримання Україною статусу незалежної держави. Але даний період розвитку саме кримінально-правових санкцій КК УРСР 1960 р., на відміну від суспільно-політичного життя в країні, можна назвати спокійним та дещо передбачуваним [227, с. 471]. Це означає, що до моменту прийняття в 2001 р. чинного КК кримінально-правові санкції фактично не зазнали ніяких змін стосовно їх структури та правил конструювання. До КК вносилося дуже багато змін та доповнень, часто вони стосувалися розмірів санкцій та видів покарань, що їх наповнювали, але принципово нових правил побудови санкцій, які б стосувалися змін їх видів, не відбувалося.

Одним з важливих моментів розуміння кримінально-правових санкцій стало скасування у теорії кримінального права та у практиці його застосування абсолютно-визначених санкцій, які містили покарання у вигляді смертної кари після її скасування на території України у 1999 р.

Таким чином, зазначений період розвитку законодавства незалежної України до прийняття чинного КК 2001 р. характеризувався поширеністю і застосуванням альтернативних, відносно-визначених, частково абсолютно-визначених (до 1999 р.) та кумулятивних кримінально-правових санкцій.

З прийняттям і введенням в дію у 2001 р. чинного КК наука та практика стали безпосередніми свідками втілення та реалізації як принципово нових видів покарань, так і кримінально-правових санкцій, що їх містять. Так, система покарань чинного КК зазнала докорінних змін як з огляду на її побудову (від найлегшого до найтяжчого покарання), так і з

точки зору на її складові (нові види покарання). Останнім часом рядом новел доповнені статті Особливої частини КК. Так, відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального Кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» [194] значна кількість кримінально-правових санкцій були доповнені покараннями, альтернативними позбавленню волі і така депеналізація суттєво розширила можливості суду у призначенні адекватного покарання за вчинене кримінальне правопорушення, застосуванні принципу соціальної справедливості та індивідуалізації покарання з урахуванням обставин вчиненого кримінального правопорушення.

Сучасне кримінальне законодавство (з 2001 р. і дотепер) [207, с. 42] характеризується повною відсутністю відсильних кримінально-правових санкцій, натомість набувають широкого поширення і застосування альтернативні відносно-визначені та кумулятивні санкції. При чому, на необхідність передбачення в кримінально-правових санкціях за окремі категорії злочинів альтернативних позбавленню волі покарань (штраф, обмеження волі, громадські роботи, арешт), вказує Л.О. Кузнецова, аргументуючи свою думку, в тому числі, результатами емпіричних досліджень [109, с. 181]. Як показало власне проведене опитування практичних працівників Національної поліції, 55 % з усіх респондентів запропонували розширити перелік альтернативних позбавленню волі покарань (див. додаток А).

Отже, в сучасному кримінальному законодавстві набули розвитку альтернативні відносно-визначені та кумулятивні кримінально-правові санкції, адже КК 2001 р., порівняно з попередніми КК УРСР та КК УСРР, є якісно новим нормативно-правовим актом як за формою, так і за змістом. Нормами чинного КК закріплено охорону надбань незалежної України, враховуються ідеї демократії, гуманізму, економії кримінальної репресії,

реалізовані вимоги міжнародного права. Загалом, можна констатувати, що чинний КК відбив дух нової суспільної філософії.

Згідно Концепції реформування кримінального законодавства України та Указу Президента України № 584/2019 від 07.09.2019 р. «Питання Комісії з питань правової реформи», в Україні активізувалася підготовка та узагальнення пропозицій стосовно змін до законодавства про кримінальну відповідальність шляхом розроблення нового Кримінального кодексу України [244, с. 582]. Проаналізувавши проєкт нового КК [200], ми виявили, що система санкцій в разі його прийняття буде змінена. Так, відповідно до положень ст. 3.2.8 «Санкції за кримінальні правопорушення» Розділу 3.2 «Покарання» Книги третьої «Про кримінально-правові засоби та їх застосування», за вчинення кримінальних правопорушень певного виду встановлюються чітко визначені межі санкцій, а саме: за провину встановлюються основні покарання у виді громадських робіт на строк від 60 до 180 годин, штрафу від 50 до 100 розрахункових одиниць, обмеження свободи від 6 місяців до 1 року або строкового ув'язнення від 15 днів до 3 місяців (ч. 1 ст. 3.2.8 проєкту КК).

Залежно від ступеня тяжкості злочину пропонується встановити наступні основні покарання у чітко визначених межах:

- за злочин 1 ступеня тяжкості – штраф від 100 до 500 розрахункових одиниць або обмеження свободи від 1 до 2 років, або строкове ув'язнення від 3 місяців до 2 років;

- за злочин 2 ступеня тяжкості – штраф від 500 до 1000 розрахункових одиниць або обмеження свободи від 2 до 3 років, або строкове ув'язнення від 2 до 3 років;

- за злочин 3 ступеня тяжкості – обмеження свободи від 3 до 4 років або строкове ув'язнення від 3 до 4 років;

- за злочин 4 ступеня тяжкості – строкове ув'язнення від 4 до 6 років;

- за злочин 5 ступеня тяжкості – строкове ув'язнення від 6 до 8 років;
- за злочин 6 ступеня тяжкості –ув'язнення від 8 до 10 років;
- за злочин 7 ступеня тяжкості –ув'язнення від 10 до 13 років;
- за злочин 8 ступеня тяжкості – строкове ув'язнення від 13 до 16 років або довічне ув'язнення;
- за злочин 9 ступеня тяжкості – строкове ув'язнення від 16 до 20 років або довічне ув'язнення;
- за злочин 9 ступеня тяжкості, який є злочином геноциду, злочином агресії, або злочином проти людяності чи воєнним злочином, пов'язаним з умисним позбавленням життя людини, – строкове ув'язнення від 16 до 30 років або довічне ув'язнення (ч. 1 ст. 3.2.8 проєкту КК).

Отже, Робочою групою з питань розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи при Президентіві України створюється принципово новий КК й питання санкцій актуалізуються як ніколи. Це пов'язується з тим, що в проєкті КК запропоновано всі питання санкцій розв'язати у положеннях Загальної частини КК, а в Особливій частині запропонованого КК сформулювати лише злочини та їх склади. Однак в проєкті КК ці межі кримінально-правового впливу чітко не вказані. Робоча група з питань розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи при Президентіві України запропонувала одну статтю в Загальній частині проєкту КК, яку й назвала санкції – це стаття 3.1.7, якою «закінчується» Розділ 3.1 «Покарання» [136, с. 178–179].

Однак, на думку І.І. Митрофанова, що покарання не вичерпує санкцію і Робоча група з питань розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи при Президентіві України, визначаючи значення основних термінів КК у п. 19 ч. 1 ст. 1.3.1, вказує, що кримінальною відповідальністю є передбачені цим Кодексом кримінально-правові засоби, які застосовуються за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні

злочину [136, с. 179]. При цьому в п. 20 ч. 1 ст. 1.3.1 проєкту КК визначено, що кримінально-правові засоби – це встановлені цим Кодексом засоби кримінальної відповідальності й інші кримінально-правові засоби, що можуть бути застосовані до осіб, які вчинили діяння, передбачені цим Кодексом: 1) покарання (розділ 3.1), 2) пробація (розділ 3.4), 3) судимість (розділ 3.9), 4) засоби безпеки (розділ 3.6), 5) реституція та компенсація (розділ 3.7), 6) конфіскація майна та вилучення речі (розділ 3.8) і 7) кримінально-правові засоби щодо юридичної особи (розділ 3.11). Таким чином, ми спостерігаємо цілий перелік кримінально-правових засобів впливу, які можуть разом із покаранням відтворити зміст кримінально-правової норми. Разом із тим, цей зміст буде неповним, якщо не вказати на загальні та спеціальні правила призначення та реалізації засобу впливу (положення Книги 3 і ст.ст. 2.1.5–2.1.11 проєкту КК).

Санкція кримінально-правової норми безпосередньо пов'язана з положеннями Книги 3 і ст.ст. 2.1.5–2.1.11 проєкту КК, в яких визначаються поняття, зміст і мета покарання, порядок застосування та реалізації всіх видів покарань й інших засобів кримінально-правового впливу [136, с. 179].

Особливої уваги вимагають положення щодо класифікації злочинів, визначення ступеня тяжкості злочину у випадку заподіяння майнової шкоди та за наявності обставин, які змінюють тяжкість злочину, обставин, які знижують тяжкість злочину на два ступені або підвищують тяжкість злочину на один чи два ступеня (ст.ст. 2.1.5–2.1.11 проєкту КК). Саме від цих положень залежить розмір і вид покарання у санкції, що визначить суд. Зазначені положення Загальної та Особливої частин проєкту КК є тими кримінально-правовими приписами, які змінюють ступінь суспільної небезпеки вчиненого злочину. Таким чином, санкція може ніколи не бути законодавчою, а може повністю залежати від судової дискреції [136, с. 179]. Такі положення вносять у доктрину кримінального права засади диспозитивності (право вибору) – індивідуальності при виборі остаточного

кримінально-правового засобу впливу на осіб, які вчинили кримінальні правопорушення [133, с. 630; 134, с. 674].

Санкція кримінально-правової норми існує за рахунок положень Загальної частини КК, що передбачають можливість кримінально-правового заохочення (ст.ст. 3.5.1– 3.5.2 проєкту КК) [136, с. 179]. Законодавчо визначені засади, які стосуються кримінально-правових санкцій, охоплюють і правила застосування інших засобів кримінально-правового впливу, до яких законотворець відносить пробацію (ст.ст. 3.4.1–3.4.9 проєкту КК); засоби безпеки (ст.ст. 3.6.1–3.6.7 проєкту КК); реституцію й компенсацію (ст. 3.7.1 проєкту КК); конфіскацію майна, вилучення речі (ст.ст. 3.8.1–3.8.4 проєкту КК).

Кримінально-правова санкція доповнюється також положеннями ст.ст. 3.11.1–3.11.9 проєкту КК, що визначають вичерпний перелік злочинів, за вчинення яких можуть бути застосовані кримінально-правові засоби щодо юридичних осіб, види таких засобів, загальні правила їхнього застосування та підстави звільнення юридичної особи від їх застосування [136, с. 179].

Шляхом застосування кримінально-правових засобів повинна реалізовуватися кримінальна відповідальність щодо юридичних осіб для впливу на їх діяльність з метою примусу до виконання безпосередніх приписів закону, що встановлюють обов'язок вчинювати або заборону на вчинення певних дій. Відсутність засобів кримінально-правового впливу відносно юридичної особи, причетної до вчинення злочину, також не дозволяє повноцінно протидіяти кримінальній активності [132, с. 538–543].

Отже, проєктом КК пропонується складна система визначення кримінально-правових санкцій, що охоплює не лише покарання, а й інші кримінально-правові засоби впливу.

Таким чином, ми можемо констатувати, що до застосування у новому КК пропонуються такі кримінально-правових санкцій, як відносно-визначена, альтернативна та безальтернативна. Існування абсолютно-

визначених санкцій в даному КК не передбачається. Найбільш поширеними до застосування в нормах проєкту КК залишаються такі види санкцій, як відносно-визначені, альтернативні та безальтернативні.

Кримінально-правові санкції в зарубіжних країнах пройшли розвиток та удосконалення, що багато в чому уподібнює їх до періодизації розвитку та удосконалення санкцій у вітчизняному кримінальному законодавстві.

Слід відмітити, що приблизно у XVIII ст. у Великобританії надзвичайного поширення набула смертна кара – в законодавстві країни налічувалося близько 50 злочинів, покаранням за які була саме смертна кара. А до початку XIX ст. до такого переліку суспільно небезпечних діянь додалося ще 150, на відміну від Франції, де в цей час поширення набувала гуманізація кримінального права. Хоча у попередні часи, в XVIII ст., в країні широко застосовувалися такі покарання, як виставлення біля ганебного стовпа, бичування батогами, конфіскація майна, штрафи. Політичні події сприяли тому, що на початку XIX ст. були скасовані ганебні покарання (публічне побиття, виставлення біля стовпу), сфера застосування смертної кари теж звузилася.

Для кримінального законодавства Великобританії початку XX ст. одним з найважливіших напрямків реформ стала гуманізація та оптимізація покарань, що знайшло своє відображення у фактичному скасуванні смертної кари та каторжних робіт. На сьогодні найтяжчим видом покарання є позбавлення волі на певний строк. Досить широке розповсюдження в якості покарання отримує умовне засудження (пробація), що є ефективним способом соціальної адаптації засудженого і неодноразово досліджувалося українськими вченими для можливості його запровадження в Україні [212, с. 14; 79, с. 450; 13, с. 8].

У Франції, на відміну від Великобританії, законодавство періоду революції внесло радикальні зміни в кримінальне право та перебудувало його за так званим «буржуазним типом». Кримінальне законодавство

Франції взагалі не знало санкцій у вигляді членоушкоджувальних покарань. Характерними санкціями були ті, які передбачали покарання у вигляді смертної кари, публічного обряду позбавлення честі, каторжних робіт, різноманітних видів тюремного ув'язнення. У законодавстві Франції покарання встановлювалися за принципом їх співрозмірності зі вчиненими злочинами, що слід вважати проявом гуманізму і сьогодні. Специфічною особливістю Кримінального кодексу Франції 1791 р. були абсолютно визначені санкції, тобто кожна санкція, кожен злочин карався чітко визначеним видом покарання. КК Франції 1810 р. визначав коло можливих кримінально-правових санкцій та закріплював відмову від ряду жорстоких покарань феодальної епохи. В ньому встановлювалися такі санкції, які наповнювалися покараннями у вигляді довічної каторги, смертної кари, каторжних робіт (навіть довічних), депортацією в колонії, громадянську деградацію. Також поширювалися додаткові покарання у вигляді заклеювання. Розвиток класової боротьби та демократичні рухи в суспільстві призвели до лібералізації правових інститутів, що супроводжувалася відміною смертної кари та заклеювання.

Чинному КК Франції 1992 р. притаманні безальтернативні абсолютно-визначені санкції, а також кумулятивні санкції. Санкція передбачає основне покарання у вигляді позбавлення волі або (та) штрафу [241, с. 171].

Отже, у ХХ ст. Франція відмовилася від застосування смертної кари, тому перелік покарань і санкцій, з яких останні складаються, надзвичайно простий і зрозумілий – найсуворішим видом покарання, як і в Україні, є довічне позбавлення волі. До найбільш розповсюджених покарань відноситься позбавлення волі на строк до 30 років, до 20 років, що є набагато більше, ніж в Україні, але мінімальним строком позбавлення волі, на відміну від України, є його 5-річний термін. У Франції перелік так званих «виправних» покарань, що призначаються за скоєння кримінального проступку, більш широкий і включає позбавлення волі від 6 місяців до

10 років, штраф, безоплатну роботу в громадських інтересах, позбавлення або обмеження певних прав (водійських, конфіскація зброї, позбавлення ліцензії на полювання. Крім того, суди можуть призначати і додаткові покарання (штраф, обмеження правоздатності, конфіскація певних предметів чи речей, закриття незаконного закладу), тобто кримінально-правові санкції можуть бути кумулятивними.

Кримінальне право Німеччини засновується на дії Уголовного Уложення 1871 р. Серед кримінально-правових санкцій та покарань, що їх наповнювали, нами виявлені смертна кара, позбавлення волі у вигляді тюремного ув'язнення чи утримання у фортеці, штраф, конфіскацію майна, обмеження у правах. Не дивлячись на суворий характер вказаного нормативно-правового акту, йому були притаманні і ліберальні тенденції. Смертна кара передбачалася лише у двох випадках – за вбивство глави держави та за раніше сплановане вбивство.

Сьогодні кримінальне право Німеччини передбачає так звану дуалістичну систему кримінально-правових санкцій, що включає призначення основного покарання (позбавлення волі та штраф) і застосування заходів виправлення і безпеки як додаткових покарань (позбавлення права обіймати певну посаду, користуватися певними правами, заборона керування транспортними засобами). Послідовно реалізуючи основні демократичні принципи та ідеї правової і соціальної держави, КК Німеччини не передбачає застосування смертної кари, замінюючи її довічним позбавленням волі [271, с. 384].

В Японії кримінальне право розвивалося за французьким зразком 1880 р., але в 1907 р. було прийняте нове Уголовне уложення Японії, що наслідувало вже Німецьке уложення 1871 р. Серед покарань існували смертна кара, каторга (на певний термін або довічно), позбавлення волі.

У відповідності до Конституції США кримінальне право, за виключенням тих норм, що мають загально федеративне значення, віднесено

до юрисдикції окремих штатів. У багатьох штатах у 40-х рр. XIX ст. розроблялися кримінальні кодекси, що являли собою зводи законів штату і відносилися до кримінального права. В найповнішому вигляді систематизація федерального законодавства була здійснена в КК 1909 р., який в 1948 р. був включений в розділ 18 зводу законів США. Основними видами покарання в XX ст. в США на федеральному та штатному рівнях є смертна кара, позбавлення волі на різні терміни аж до довічного, пробація, штраф. В якості додаткових видів покарання розповсюджені конфіскація майна, обов'язок відшкодувати завдану шкоду, позбавлення прав. В цілому система покарань в американському праві у порівнянні з XIX ст. значно лібералізувалася, що знайшло свій вираз у відношенні до смертної кари, коли деякі штати відмовилися від її застосування, а в інших значно зменшилася кількість її застосування [207, с. 88].

Окрім того, гнучкість механізмів призначення покарання, широке застосування альтернативних покаранню форм кримінально-правового впливу, запровадження практики відновлювального правосуддя, наявність примирних процедур, реальне забезпечення відшкодування винними матеріальної або моральної шкоди жертвам злочинів, використання цивільно-правових засобів судового захисту та інші положення свідчать про втілення відповідного рівня гуманності в американській системі кримінального покарання [207, с. 158]. Справді, втілені в США моделі диференціації та градації покарань спонукають розмірковувати про правильність умовного підходу «все в твоїх руках», який простежується у взаємовідносинах між державою та засудженим [72, с. 150].

Таким чином, для кримінального законодавства зарубіжних країн XVIII-XIX ст. характерними були кримінально-правові санкції, що містили конкретно визначені види покарання і були безальтернативними абсолютно визначеними. Також спостерігався розвиток і розповсюдження

кумулятивних санкцій, що, як розуміли органи законодавчої влади, повинно було сприяти індивідуалізації і справедливості покарання.

У ХХ ст. більшість цивілізованих країн світу взяли курс на розвиток демократичної, правової, соціальної держави, заборонивши застосовувати покарання, які принижують людську гідність та спричиняють фізичний біль чи страждання винним. Разом з тим, слід відмітити певну спорідненість у принципах формування кримінально-правових санкцій, про що вказує В.В. Сташис [224, с. 88]: чинний КК України, як і багато сучасних європейських КК, передбачає три групи основних видів покарань: громадські роботи, штраф і позбавлення волі. До різновидів позбавлення волі можна віднести: арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний термін і довічне позбавлення волі.

Отже, проаналізувавши процес становлення та розвиток санкцій, які містили покарання за вчинення різних за ступенем тяжкості злочинів, можна зробити висновок, що від часів Київської Русі і до ХХ ст. суспільство удосконалило велику кількість санкцій і покарань, які їх наповнювали, починаючи від кровної помсти і таліону та закінчуючи каторжними роботами і засланням; кримінально-правові санкції постійно змінювалися і удосконалювалися: від простих (безальтернативних) абсолютно-визначених та абсолютно-невизначених – до альтернативних відносно-визначених та кумулятивних.

Висновки до розділу 1

Теоретико-методологічні засади дослідження кримінально-правових санкцій дозволили дисертанту побудувати нові наукові гіпотези, охарактеризувати теоретичні засади визначення та формування кримінально-правових санкцій, узагальнити необхідну кількість дослідних даних та підготувати пропозиції щодо подальшого удосконалення чинного законодавства та практики застосування кримінально-правових санкцій.

Теоретичними засадами проведення порівняльно-правового дослідження конструювання кримінально-правових санкцій є: 1) репрезентація, аналіз та засвоєння відповідного спектру наукових праць попередників щодо побудови та реалізації санкцій, 2) окреслення тих питань, які залишилися невирішеними і визначення місця дослідження дисертанта у розв'язанні обраної ним проблематики, 3) чітке формулювання поняття «санкція».

Методологічні засади проведення порівняльно-правового дослідження конструювання кримінально-правових санкцій включають вибір та обґрунтування найбільш ефективних методів наукового пізнання, при цьому пріоритетне місце повинно бути надане методу порівняльного правознавства, навколо якого необхідно зосередити інші методи, необхідні для реалізації мети та завдань дослідження (діалектичний, історико-правовий, компаративістський, логіко-юридичний, системно-структурний, статистичний, соціологічний методи, метод моделювання та вивчення документів, зокрема – матеріалів кримінальних проваджень, а також даних офіційної статистики).

Для кримінального законодавства Київської Русі та земель, що утворилися після феодальної роздробленості (IX – початок XIII ст.) характерними були кримінально-правові санкції безальтернативного виду з абсолютно-визначеними межами тих покарань, які їх наповнювали. Крім

того, розповсюдженими були абсолютно-невизначені санкції, в яких розміри чи терміни відбуття визначалися на розсуд князя чи іншої уповноваженої особи. Також почали зароджуватися і набувати розповсюдження кумулятивні санкції, що поєднувалися з конфіскацією майна.

Кримінально-правові санкції законодавства періоду існування Галицько-Волинського князівства, Литовсько-Руської держави та протягом перебування України під владою Речі Посполитої (перша половина XIII ст. – перша половина XVII ст.) були безальтернативними і поділялися на санкції з абсолютно-визначеними межами та санкції невизначеними межами (заслання). Стосовно кумулятивних санкцій – вони, крім конфіскації майна, поєднували грошові стягнення з позбавленням волі.

За часів розвитку і процвітання козацтва (середина XVII – кінець XVII ст.ст.), для кримінального законодавства характерним було наявність двох видів безальтернативних (простих) санкцій: 1) санкції, які включали покарання у виді штрафу з абсолютно невизначеними межами; 2) санкції, які включали покарання з абсолютно визначеними межами.

Для кримінального законодавства під час перебування України у складі Австро-Угорської і російської імперій (друга половина XVII – початок XX ст.) характерними були як безальтернативні (прості) абсолютно-визначені санкції (тілесні ушкодження, заслання), так і альтернативні санкції, які могли бути з абсолютно-визначеними чи абсолютно-невизначеними межами (тюремне ув'язнення), а також кумулятивні санкції.

У період творення Української незалежної держави (1917 – 1921 рр.) санкції, які застосовувалися в Україні, були абсолютно-визначеними безальтернативними, відносно-визначеними, подальшого поширення набували кумулятивні санкції. Поряд із зазначеними санкціями в країні продовжували застосовуватися абсолютно-невизначені санкції.

Для кримінального законодавства Української РСР (1921 – 1991 рр.) характерними залишалися альтернативні, відносно-визначені, абсолютно-визначені та кумулятивні кримінально-правові санкції.

Кримінальне законодавство незалежної України до прийняття нового КК (1991–2001 рр.) характеризувалося поширеністю і застосуванням альтернативних, відносно-визначених, частково абсолютно-визначених (до 1999 р.) та кумулятивних кримінально-правових санкцій.

В сучасному кримінальному законодавстві (з 2001 р. і дотепер) набули розвитку альтернативні відносно-визначені та кумулятивні кримінально-правові санкції. Також починають з'являтися абсолютно визначені санкції (ч. 2 ст. 111 КК, ч. 2 ст. 113 КК, ч. 6 ст. 152 КК, ч. 6 ст. 153 КК).

Отже, види, структура і розміри кримінально-правових санкцій постійно змінювалися. Найбільше розповсюдження на території сучасної України до ХХ ст. отримали прості санкції (безальтернативні), які мали як відносно-визначені, так і абсолютно-визначені та абсолютно-невизначені межі. Для кримінального законодавства II-ї пол. ХХ ст. характерними є альтернативні, відносно-визначені та кумулятивні санкції.

Кримінальне законодавство зарубіжних країн XVIII-XIX ст. характеризувалося наявністю і застосуванням безальтернативних абсолютно визначених кримінально-правових санкцій. Також почали розвивалися і застосовуватися кумулятивні санкції, що в різних країнах поєднували різні види покарання. У ХХ ст. більшість цивілізованих країн світу взяли курс на розвиток демократичної, правової, соціальної держави, заборонивши застосовувати покарання, які принижують людську гідність та спричиняють фізичний біль чи страждання, запровадивши існування та розвиток альтернативних, відносно-визначених та кумулятивних санкцій.

Існуюча на сьогодні система кримінально-правових санкцій в законодавстві України, побудованих на засадах альтернативності, є найбільш обґрунтованою, дієвою та ефективною в практиці її застосування.

РОЗДІЛ 2

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА САНКЦІЙ У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ТА ІНШИХ КРАЇН

2.1. Поняття та зміст кримінально-правових санкцій

Кримінально-правовий вплив на протиправне діяння здійснюється через систему покарань. Зміст покарання залежить від того, в межах якої суспільно-економічної формації воно існує, яка ідеологія, соціально-політичні та моральні погляди панують в суспільстві [246, с. 303]. В цілому, дана система об'єктивно відображає наукові принципи ефективної протидії злочинності. В той же час, санкції, які формуються за рахунок їх наповнення набором конкретних видів покарань із їх системи, їх види та розмір за вчинення того чи іншого кримінального правопорушення потребують удосконалення. Розвиток суспільства призводить до зміни ставлення людини до встановлених соціальних цінностей, що необхідно враховувати як в процесі застосування та виконання покарання, так і визначення конкретних санкцій за вчинене кримінальне правопорушення. Розробка і закріплення єдиного поняття кримінально-правової санкції має для науки кримінального права не лише термінологічне, а й важливе методологічне значення.

Кримінально-правова санкція є самостійним видом правової санкції, яка має як загально-правові, так і специфічні, особливі, властиві лише їй ознаки. Тому аналіз кримінально-правових санкцій вимагає врахування кожного елемента такої характеристики. Категорія «санкція» привертає до себе увагу вчених-юристів, істориків, політологів, соціологів та інших науковців, що пояснюється взаємозв'язком санкцій з дослідженням юридичної відповідальності, державного примусу, покарання й заохочення.

Слід зазначити, що реалізація принципу індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання безпосередньо залежить від санкції, передбаченої у тій чи іншій нормі. Саме п. 3 ч. 1 ст. 65 КК відображає принцип індивідуалізації кримінальної відповідальності і покарання, який полягає у тому, щоб кримінальна відповідальність і призначення покарання були максимально конкретизовані, індивідуалізовані, виходячи з конкретних обставин вчиненого кримінального правопорушення з урахуванням особи винного [107]. Якщо перші два пункти ч. 1 ст. 65 КК певним чином «сковують» суд у варіативності призначення покарання і дають чіткі законодавчі настанови, то п. 3 ч. 1 ст. 65 КК навпаки, дозволяє суду індивідуалізувати покарання, враховуючи ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особу винного та обставини, які пом'якшують та обтяжують покарання.

У довідково-енциклопедичній літературі поняття «санкція» розглядається у кількох розуміннях: 1) у загально-соціальному розумінні – як схвалення, визнання; 2) у юридичному розумінні – як заходи впливу, покарання за порушення закону (на рівні національної правової системи) або як заходи впливу щодо держави, яка порушила міжнародну угоду (на міжнародно-правовому рівні); 3) в економічному розумінні – як заходи впливу, застосовувані банком до порушників фінансової, касової, розрахункової та кредитної дисципліни [88, с. 36].

У чинному кримінальному законодавстві, зокрема в загальній частині КК, законодавець не надає визначення поняттю «санкції» та не розкриває її сутність. Незважаючи на широке застосування терміну «санкція» в кримінальному законодавстві (ст.ст. 52, 55, 65, 68-70, 74 КК), законодавець у більшості випадків використовує цей термін для позначення частини статті Особливої частини КК, в якій передбачаються вид та розмір покарання. Єдина норма, в якій вживається термін «санкція» – це положення п. 1 ч. 1 ст. 65 КК, де законодавець зазначає, що суд призначає покарання в межах,

встановлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК, що передбачає відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення. Таким чином, ми можемо бачити законодавчий зв'язок санкції Особливої частини КК не з видом та розміром покарання, а з відповідальністю за вчинене правопорушення. Не слід ототожнювати санкції із покаранням, потрібно розуміти під ними й інші заходи кримінально-правового впливу [87, с. 56]. Такий висновок пов'язується із трансформацією принципу невідворотності кримінальної відповідальності в принцип невідворотності реакції з боку держави на вчинене суспільно небезпечне протиправне діяння.

В позитивній світовій практиці спостерігається відхід від ототожнення санкцій суто з покаранням за вчинене кримінальне правопорушення, як це мало місце в певні історичні епохи, обумовлений процесами глобалізації, політичними та економічними змінами. Такі зміни стосуються вони дотримання основних прав та свобод людини і громадянина, що спонукає до пошуку альтернатив не тільки позбавленню волі, а й покаранню як одній із форм реалізації кримінальної відповідальності. Україна, будучи учасником міжнародних відносин, проявляє зацікавленість в таких формах реакції держави на вчинене суспільно небезпечне протиправне діяння, які забезпечували б одночасно захист прав потерпілих та ресоціалізацію засуджених [287, с. 118].

Отже, вирішальну роль при встановленні меж караності кримінально протиправного діяння відіграють саме санкції статей Особливої частини КК, які і слугують орієнтиром для суду при індивідуалізації покарання [232, с. 59]. Тобто, саме кримінально-правові санкції закріплюють можливий обсяг карально-превентивних заходів, які можуть бути застосовані до особи, винної у вчиненні кримінального правопорушення.

Доктрина кримінального права не виробила однозначного розуміння кримінально-правової санкції. Це обумовлюється різними визначеннями вказаного поняття, що провокує неоднозначність у розумінні його суті та

призводить до маніпуляцій із санкціями та практикою їх застосування відповідно до державної кримінальної політики, а також появою в «арсеналі» КК нових заходів кримінально-правового впливу, які застосовуються до осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення [129, с. 127]. Результатом такої ситуації є нехтування справедливістю, порушення традиційних уявлень щодо пріоритету цінностей [116, с. 131]. Питання визначення санкцій ускладнюється й тими процесами, що відбуваються в сучасному кримінальному праві, де поступовий відхід від розуміння кримінального права як галузі суто «каральної» свідчить про появу нових, раніше невідомих форм реакції держави на вчинене суспільно небезпечне протиправне діяння, на підставі яких особа може бути не лише засуджена без призначення їй покарання, а й може звільнитися від кримінальної відповідальності у разі дотримання нею певних умов [287, с. 118]. Наприклад, звільнення від кримінальної відповідальності може відбутися у зв'язку з примиренням винного з потерпілим тощо [87, с. 24]. Окрім того, з'являється дедалі більше прихильників ідеї відновного правосуддя в Україні, покарання починає розглядатися як захід громадського впливу [249, с. 195; 250, с. 113], завданням якого є виконання соціально-відновлювальної функції та досягнення не лише виправлення, ресоціалізації засуджених, попередження вчинення злочинів, а й реституції як однієї з кінцевих цілей покарання [46, с. 16].

Тому важливим завданням нашого дослідження є чітке з'ясування поняття «кримінально-правова санкція», що передбачає звернення до словників, норм права та теоретичних розробок кримінального права.

Як в енциклопедіях, тлумачних словниках української мови чи іноземних слів, так і у дипломатичних, юридичних й інших галузевих довідниках терміном «санкція» позначають значну кількість дій і понять. Зокрема, під санкцією розуміється особливий спосіб правотворчості, суть якої полягає в тому, що компетентний державний орган своїм актом надає

юридичного значення нормативному акту, який розроблений і прийнятий громадською організацією або державним органом [24, с. 541]; умова, яка забезпечує виконання закону [25, с. 362]; заходи впливу, покарання за порушення закону [61, с. 318]. Так, правова санкція спрямована на забезпечення виконання вимог нормативно-правових актів, реалізується у вигляді заходів різного змісту. При цьому слід мати на увазі, що не всі заходи, які сприяють реалізації правових норм, є санкціями, такими слід вважати тільки ті, які містять оцінку діяння зі сторони держави.

В.Ю. Орехов визначає санкцію як структурну частину правової норми, що містить у собі реакцію суспільства та держави на юридично значущі діяння суб'єктів права, передбачає заходи негативного впливу як результат порушення норм права та заходи заохочення у випадку відповідних правомірних вчинків. Він виділяє вузьке та широке трактування терміну «санкція» [161, с. 8]. На думку дослідника, вузьке трактування терміну «санкція» означає дозвіл на будь-які дії з боку особи, що наділена відповідною компетенцією (без санкції є юридично неможливим вчинення відповідних дій); заходи юридичної відповідальності (стягнення матеріальної шкоди, пені, штрафу, позбавлення волі); заходи попереджувального впливу (привід, арешт майна, знесення самовільно збудованих споруд); заходи захисту (поновлення на роботі незаконно звільненого працівника, стягнення аліментів); несприятливі наслідки, що виникають в результаті неправомірної поведінки самого суб'єкта (позбавлення прав, ліцензій). У широкому розумінні виділяються заохочувальні санкції, якими є такі наслідки, що можуть виражатися у заохоченнях та стимулюванні правомірної поведінки суб'єктів [161, с. 15].

Санкція розкриває суть правового явища та юридично закріплену його форму, тому санкцією є припис, який має юридичне закріплення, обов'язковий до виконання й підтримується примусовою силою держави [87, с. 106]. Вважається, що санкція – це частина норми права, яка містить

вказівку на вид відповідальності за порушення приписів диспозиції норми [188, с. 508] та на засоби державного примусу, які застосовуються спеціальними органами держави за порушення вимог диспозиції норми [115, с. 28]; вказує на заходи державного впливу, що застосовуються до порушника того правила, що передбачено диспозицією [172, с. 134]. Санкція – це структурний елемент правової норми, закріпленого в законі правила поведінки, що вона повинна розглядатися не як покарання, а як складова правила поведінки [215, с. 87]. Наявність множинності визначень поняття санкції норми права є закономірною, оскільки стрімкий розвиток юридичної науки, формування юридичних шкіл сприяє вдосконаленню поглядів на всі юридичні категорії [154, с. 462].

О.О. Книженко кримінально-правову санкцію розглядає у широкому сенсі як заходи кримінально-правового впливу, які застосовуються не лише до суб'єктів вчинення злочину, а й до неосудних та малолітніх осіб і полягають в обов'язкових до виконання примусових наслідках вчинення суспільно небезпечного діяння та у вузькому – як санкцію статті Особливої частини КК, що визначає типове покарання за вчинення передбаченого даною статтею злочину [85, с. 80]. Н.А. Орловська розглядає кримінально-правові санкцію як санкцію статті (частини статті) КК як елементу Особливої частини КК, що містить покарання за передбачене даною статтею (частиною статті) кримінальне правопорушення та санкцію кримінально-правової норми, яка реалізується в санкціях статей (частин статей) Загальної та Особливої частин КК [162, с. 43]; як обов'язковий структурний елемент кримінально-правової норми (форма), що забезпечує виконання вимог інших елементів норми шляхом закріплення переліку кримінально-правових заходів, які стимулюють належну поведінку і перешкоджають девіантним проявам (зміст) [162, с. 146].

Кримінально-правова санкція – це обов'язкова складова статті (або частини статті) Особливої частини КК, яка містить у собі модель виду й

обсягу покарання, адекватного суспільній небезпечності злочинного діяння, що розкриває правовий аспект кримінального покарання, указуючи на його вид і обсяг та виконує при цьому роль моделі кримінального покарання, передбаченого за вчинене діяння [49, с. 42]; санкція є необхідною частиною статті (норми) Особливої частини КК [148, с. 80]; частина статті Особливої частини КК, де визначено вид та розмір покарання за вчинення діяння. У більш широкому розумінні санкцію охоплюються й норми Загальної частини КК, де передбачено й інші, а не лише покарання, заходи кримінально-правового впливу, які застосовуються до осіб, які вчинили протиправне діяння [129, с. 129]; частина норми, яка визначає вид і міру покарання за вчинення передбаченого диспозицією суспільно-небезпечного діяння [110, с. 31]; частина статті Особливої частини КК, яка встановлює вид і розмір покарання за злочин, вказаний у диспозиції [103, с. 25]; частина кримінально-правової норми, яка має державно-примусовий якісно-кількісний характер і є формально визначеною об'єктивно-суб'єктивною моделлю заходів кримінально-правового впливу, що застосовуються до осіб, які вчинили протиправне діяння [214, с. 101]; частина статті Особливої частини КК, яка встановлює вид і розмір покарання за діяння, описане в диспозиції [106, с. 165]. Останнє визначення повністю відповідає загально-правовому розумінню санкції з урахуванням того, що стаття КК є зовнішнім виразом (формою) правової норми [29, с. 52].

О.О. Книженко підтримує спробу Н.А. Орловської дати визначення санкцій шляхом врахування форми і змісту, але погоджується з нею не у всіх аспектах, вважаючи, що лише врахування діалектичних засад правових категорій сприяє визначенню їх правової природи. Не можна вживати термін «девіантні прояви», оскільки він є надто широким і охоплює собою будь-які відхилення в поведінці особи, наприклад, аморальні вчинки, які лише засуджуються суспільством і не передбачають жодного виду юридичної відповідальності чи адміністративні правопорушення. Не є переконливим, на

думку О.О. Книженко, і твердження стосовно обумовлення специфіки норм кримінального права, що вказівка на заходи впливу в більшості випадків супроводжується визначенням не лише їх видів, а й розмірів (меж). Така властивість є характерною і для норм інших галузей права, в першу чергу – адміністративного права, тому визнання її специфічною лише для кримінального права є помилковим [87, с. 34].

У кримінальному праві санкція розуміється як самостійна норма кримінального права; структурний елемент двочленної охоронної норми кримінального права; структурний елемент тричленної норми права, яка одночасно є регулятивною (запобіжною) й охоронною (відновлювальною) [162, с. 29–30]. Н.А. Орловська вважає, що санкція – це обов’язковий структурний елемент норми кримінального права, що стимулює належну поведінку й/або перешкоджає девіантним проявам шляхом закріплення переліку засобів кримінально-правового впливу [169, с. 5].

Т.А. Денисова зазначає, що санкція – це обов’язкова складова статті (або частини статті) Особливої частини КК, яка містить у собі модель виду й обсягу покарання, адекватного суспільній небезпечності злочинного діяння, розкриваючи правовий аспект кримінального покарання, вказуючи на його вид та обсяг, виконуючи при цьому роль моделі кримінального покарання, передбаченого за вчинений злочин. Відокремлене існування диспозиції і санкції неможливо, адже санкція є необхідним елементом правової норми, а щодо категорій «кримінальна відповідальність», «покарання», «кримінально-правова санкція», то слід зазначити, що вони не є тотожними, але є взаємопов’язаними та взаємозалежними [48, с. 136].

На думку В.В. Яроша, під санкцією слід розуміти примус, який має юридичне закріплення і який є обов’язковим до виконання та підтримується примусовою силою держави [288, с. 476]. О.О. Книженко зазначає, що кримінально-правові санкції є структурним елементом кримінально-правової норми та відображенням державного примусу у відповідь на вчинення

суспільно небезпечного, протиправного діяння [87, с. 56]. М.І. Панов зазначає, що санкцією норми кримінального права є та частина норми кримінального права, яка передбачає покарання й інші заходи кримінально-правового характеру, що підлягають застосуванню до осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, визначене у диспозиції як злочин [177, с.180].

Санкція – це поняття, яке має багато визначень, кожне із яких має змістовне значення, є невід’ємним структурним елементом кримінально-правової норми, в якій визначено види державного примусу, що за рішенням суду застосовуються до особи, яка визнана винною у вчиненні суспільно небезпечного та протиправного діяння [255, с. 180].

Слід вказати, що розуміння санкції як частини статті КК, що містить вказівку на вид та розмір покарання та є обов’язковою складовою статті (або частини статті) Особливої частини КК, що містить у собі модель виду й обсягу покарання, адекватного суспільній небезпечності злочинного діяння [49, с. 42], викликає наукові дискусії з декількох причин.

По-перше, у КК наслідки кримінально-правового характеру, що застосовуються до осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, не можна ототожнювати лише з покаранням, оскільки особу можуть засудити без призначення покарання або ж звільнити її від відбування призначеного покарання з випробуванням.

По-друге, ці негативні наслідки для винного містяться в нормах Загальної частини КК. Тобто, санкція є правовою формою виявлення кримінальної відповідальності. Санкція кримінально-правової норми наділена ознаками санкцій інших правових норм, але вона не може не мати лише їй притаманних специфічних рис. Законодавча регламентація покарання, звільнення від відповідальності та покарання не завжди є адекватною санкції норми КК, адже не всі положення, що містяться в КК, мають відношення до санкції [85, с. 62].

А.А. Вознюк вказує, що визначення санкції через покарання не повною мірою враховує сучасні здобутки науки кримінального права, адже покарання є ключовим елементом санкції, однак не єдиним. У зв'язку з цим, враховуючи наукові здобутки окремих вітчизняних науковців (Н.А. Орловської, В.В. Яроша, О.О. Книженко), дослідник стверджує, що санкція містить вказівку на кримінально-правові наслідки зазначеної в диспозиції поведінки. Такі наслідки можуть бути як негативними (у вигляді покарання), так і позитивними (у вигляді звільнення від кримінальної відповідальності та інших заходів кримінально-правового заохочення) [28, с. 644–646]. М.І. Панов зазначає, що санкцією норми кримінального права є та частина норми, яка передбачає покарання й інші заходи кримінально-правового характеру, що підлягають застосуванню до осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, визначене у диспозиції як злочин [177, с. 180].

Говорячи про кримінально-правові санкції, слід зазначити, що в науковій літературі виділяються санкції кримінально-правової норми і санкції статті Особливої частини КК. Досить часто поняття «санкція статті (санкція частини статті) Особливої частини КК» використовується як синонім поняття «кримінально-правова санкція». Вважається, що поняття «санкція статті (санкція частини статті) Особливої частини КК» не є тотожним поняттю «кримінально-правова санкція», оскільки характеризує конкретну статтю чи частину статті Особливої частини КК. Поняття «кримінально-правова санкція» відноситься до поняття «кримінально-правова норма» кримінального права як галузі права взагалі. Як бачимо, «санкція статті чи санкція частини статті Особливої частини КК» є категорією кримінально-правового законодавства, а «кримінально-правова санкція» – категорією кримінального права як галузі права [154, с. 462]. Тому правильною є думка, що санкції норм Особливої частини КК визначають покарання, які можуть бути призначеними судом за порушення правил поведінки, що містяться у диспозиціях відповідних статей [115,

с. 184]. Санкціями статті (частини статті) Особливої частини КК визначений другий абзац статті (частини статті), що містить типізований варіант реакції на суспільно небезпечне діяння, який передбачає базовий перелік кримінально-правових заходів стимулювання виконання кримінально-правової заборони з вказівкою на їх види та, у абсолютній більшості випадків, межі [169, с. 357–358].

Як бачимо, поняття кримінально-правової санкції є набагато ширшим, більш абстрактним та виходить за межі поняття санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК, охоплюючи інститути Загальної та Особливої частин КК [154, с. 463].

Структурною частиною санкції кримінально-правової норми є лише санкція статті Особливої частини КК, що обґрунтовується особливостями структури КК, а також його розподілу на Загальну й Особливу частини, приписи яких перебувають між собою в органічній єдності [52, с. 150]. Лише врахування положень КК у їх взаємозв'язку та взаємозалежності дає повну уяву про зміст та потенціал кримінально-правової норми, в тому числі – її структурного елемента, санкцій. Отже, санкція статті Особливої частини КК і санкція кримінально-правової норми – це різні за обсягом поняття, що співвідносяться між собою як частина й ціле: санкція конкретної статті Особливої частини КК є формою зовнішнього вираження санкції кримінально-правової норми, обсяги яких можуть і не співпадати. Так, положення КК, що регламентують умови застосування видів покарання (ст. 53-64, 99-102 КК), є структурною частиною санкції норми, що передбачає відповідальність за вчинене правопорушення.

Останнім часом основні підходи до дефініції санкції узагальнила Н.А. Орловська, визначивши наступні:

- санкція – це другий абзац статті (частини статті) Особливої частини КК, що містить вказівку на вид і розмір покарання за скоєння конкретного кримінального правопорушення;

- санкція – це конструктивний елемент кримінально-правової норми, що знаходить зовнішній вираз в положення Загальної та Особливої частин КК, вказуючи на покарання за вчинене правопорушення;
- санкція – це конструктивний елемент правової норми, який містить вказівку на заходи державного примусу, одним з яких є покарання;
- санкція – це конструктивний елемент кримінально-правової норми, що знаходить своє зовнішнє відображення в положеннях Загальної та Особливої частин КК та містить вказівку на заходи впливу, що можуть застосовуватися до відповідної особи [163, с. 694].

Зазначені дефініції поняття «санкція» допомогли скласти загальну уяву про висвітлення аналізованого питання в енциклопедичній літературі, де санкція визначена як багатозначне поняття, що має безліч варіацій і відтінків [260, с. 31].

Узагальнюючи вищенаведені дефініції та тлумачення санкції, можна констатувати, що кримінально-правова санкція як самостійний вид правової санкції є результатом особливого виду правотворчості – законотворчості компетентного державного органу, яким виступає Верховна Рада України; є специфічним видом державного запобіжного заходу, заходом державного примусу, що застосовується до осіб, які визнані винними у вчиненні кримінального правопорушення; вид відповідальності за порушення диспозиції кримінально-правової норми; форма реалізації одного з виду юридичної відповідальності (кримінальної) через несприятливі наслідки для суб'єкта, що настають через його кримінально карану поведінку.

Слушною є позиція В.Ю. Орехова стосовно місця санкції у структурі правової норми, яке визначається специфічним розумінням правової норми як загальнообов'язкового правила поведінки; логічним взаємозв'язком санкції норми з іншими її структурними елементами (гіпотезою і диспозицією); її особливим значенням, яке полягає в тому, що санкція

виступає своєрідним атрибутом правової норми, на відміну від її структурних частин [161, с. 8].

Термін «санкція» часом вживається на позначення частини правової норми, що передбачає заходи, які можуть застосовуватися в разі невиконання правового обов'язку та на позначення самих заходів під час їх реалізації [50, с. 106]. Отже, будь-які наслідки, передбачені нормами права на випадок порушення встановлених норм, слід відносити до санкцій. Таким чином, санкція – це поняття, яке охоплює: а) заходи ретроспективної відповідальності (позбавлення волі, догана та ін.); б) заходи попереджувального впливу (арешт майна, затримання та ін.); в) заходи захисту (відшкодування заподіяної шкоди); г) несприятливі наслідки, які виникають в результаті дій самого суб'єкта (власна втрата – нереалізовані або втрачені суб'єктивні права) [287, с. 118].

О.О. Книженко обґрунтовує, що визначення санкції слід давати, виходячи з діалектичних засад, враховуючи, що санкція розкриває сутність правового явища, а також юридично закріплену його форму. Тому правильно санкцією розуміти: 1) припис, який має юридичне закріплення, обов'язковий до виконання і підтримується примусовою силою держави; 2) санкцію статті закону про кримінальну відповідальність, а також санкцію кримінально-правової норми, яка передбачає заходи державного впливу у формі примусу, що застосовуються до особи, яка вчинила злочин або інше суспільно небезпечне протиправне діяння, однак через малолітній вік або неосудність не може бути визнана суб'єктом злочину [87, с. 363].

Н.А. Орловська, розглядаючи кримінально-правові санкції як феномен, окрему увагу приділила їм як структурному елементу кримінально-правової норми, дослідила їх змістовний бік, функції, з'ясувала співвідношення санкції та кримінальної відповідальності. Зокрема, кримінально-правову санкцію вона визначає як обов'язковий структурний елемент кримінально-правової норми (форма), що забезпечує виконання вимог інших елементів

норми шляхом закріплення переліку кримінально-правових заходів, які стимулюють належну поведінку і перешкоджають девіантним проявам (зміст). При цьому галузева специфіка норми права обумовлює той факт, що вказівка на такі заходи в більшості випадків супроводжується визначенням не лише їх видів, а й розмірів (меж) [162, с. 146].

Видається, що ототожнення санкції не тільки з покаранням, а й з кримінальною відповідальністю свідчить про розуміння кримінального права як галузі суто каральної, що не відповідає сучасним уявленням про місце кримінального законодавства у механізмі правового регулювання [287, с. 118]. Не можна ставити знак рівності між санкцією статті Особливої частини КК і моделлю закріпленого у правовій нормі покарання, якщо йдеться про норми Особливої частини КК, їх ототожнення не є правильним [215, с. 381].

Отже, кримінально-правову санкцію необхідно розглядати частину як кримінально-правової норми та як структурний елемент норми Особливої частини КК. Узагальнення вироблених науковою думкою дефініцій, змісту ознак правової санкції дає можливість сформулювати нам *авторське розуміння санкції* як частини кримінально-правової норми, яка має державно-примусовий, об'єктивно-суб'єктивний, якісно-кількісний характер та виражає найвищу ступінь засудження протиправного діяння як суспільно небезпечного та кримінально протиправного. Санкція статті Особливої частини КК – це передбачений положеннями КК формально-визначений, структурний елемент норми Особливої частини КК, який через практику застосування включених до санкції покарань забезпечує реалізацію принципів законності, справедливості, доцільності, індивідуалізації та диференціації кримінальної відповідальності. Шляхом встановлення санкцій визначаються законодавчі межі репресивного впливу на особу, що вчинила кримінальне правопорушення.

Кримінально-правову санкцію характеризують ознаки, притаманні правовій санкції в цілому, а також ознаки, властиві лише для даного виду правових санкцій. Загально-правовими ознаками санкцій є нормативність, державно-примусовий характер, загальнообов'язковість, формальна визначеність та якісно-кількісний характер. Вони вважаються обов'язковими та взаємо обґрунтованими, але при характеристиці санкції кожна із зазначених ознак відіграє окрему роль.

Нормативність – це здатність права мати вигляд відповідних норм, затверджених законодавчим органом, що автоматично надає вищій сили закону. Стосовно кримінально-правової санкції дана ознака проявляється у обов'язковому законодавчому закріпленні в нормах КК санкцій, які включають в себе конкретні види покарань та можуть бути застосовані до особи, визнаної винною у вчиненні передбаченого диспозицією статті кримінального правопорушення. Нормативність, на думку О.О. Книженко, є невід'ємною ознакою санкції, оскільки норма права завжди є правилом поведінки [80, с. 167] і лише в існуванні норм знаходить свій конкретний вияв нормативність права [59, с. 279]. Немає кримінального правопорушення без покарання, покарання повинно бути обов'язково включено до санкції конкретної статті Особливої частини. Отже, кримінальне правопорушення не може існувати без санкції відповідної кримінально-правової норми.

Наявність державного примусу в своїй основі характеризує саме санкцію – кримінально-правові санкції без державного примусу неможливі. Лише завдяки державно-примусовому характеру санкцій ми маємо можливість аналізувати ефективність санкцій у плані їх загально-превентивного впливу. Санкція як частина норми закону, в якій вказуються правові наслідки його порушення, володіє зазначеною основною ознакою, що засвідчує відсутність її ефективності без наявності державного примусу. Саме заходи державного примусу за вчинення суспільно-небезпечного діяння моделює кримінально-правова санкція, вказуючи на той вид

державного примусу, який застосовується органами державної влади у випадку вчинення правопорушення [260, с. 33]. Слід зазначити, що на сьогодні, коли проблематика адекватного державного примусу набуває особливої актуальності, відбулося переосмислення його ролі й значення, що багато в чому обумовлене соціально-економічними та політичними змінами.

Відповідно до положень науки теорії держави та права, кримінально-правові санкції є різновидом юридичних санкцій, наявністю яких норми кримінального права відрізняються від інших соціальних норм. За своєю суттю кримінально-правові санкції – це встановлені законом заходи державного примусу, які застосовуються до особи, що вчинила кримінальне правопорушення і є об'єктивно несприятливими юридичними наслідками вчиненого [59, с. 135]. Головним негативним наслідком вчиненого кримінального правопорушення є покарання, а можливість його застосування є відмежувальною ознакою кримінального правопорушення від всіх інших правопорушень. Слід мати на увазі, що покарання не виступає єдиним юридичним наслідком вчиненого кримінального правопорушення для особи, що його вчинила. Покарання при вчиненні правопорушення може бути винному відтерміноване через звільнення від його відбування із встановленням режиму випробування. Особа також може бути звільнена від відбування покарання із застосуванням примусових заходів медичного або виховного (стосовно неповнолітніх) характеру. Отже, більш переконливою є позиція тих учених, які визнають примусовий характер саме за нормою права, а не лише за засобами її реалізації [81, с. 405].

Крім цього, суттєвою ознакою кримінально-правових санкцій є наявність в кримінальному законодавстві інституту судимості, який реалізується у застосуванні його до осіб, які відбули призначене покарання. Іншими словами, будь-яка норма може бути примусово реалізована у зв'язку з тим, що апарат державного примусу може змусити суб'єкта виконати вимоги регулятивної норми та покарати за її порушення. Тому за своїм

змістом санкція може мати примусовий характер і бути проявом кари за протиправне діяння [170, с. 74].

Разом з тим, юридичні санкції можна реалізовувати і без застосування заходів державного примусу. Таким прикладом є кримінально-правові приписи у деяких статтях Особливої частини КК, що включають норми про звільнення особи від кримінальної відповідальності при дотриманні нею передбачених підстав та умов. Зокрема, такими можна назвати положення щодо звільнення від кримінальної відповідальності громадянина України, якщо він на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників ніяких дій не вчинив і добровільно заявив органам державної влади про свій зв'язок з ними та про отримане завдання (ч. 3 ст. 111 КК); особи, яка вперше вчинила незаконне заволодіння транспортним засобом, добровільно заявила про це правоохоронним органам, повернула транспортний засіб власнику і повністю відшкодувала завдані збитки (ч. 4 ст. 289 КК) [107].

Загальнообов'язковість кримінально-правової санкції є ознакою, яка виникає лише за наявності легітимності нормативно-правового акту, в якому вона передбачається. Санкція, набуваючи сили закону через закріплення в нормах КК та постановлення рішень компетентними органами чи особами, є обов'язковою для застосування, тобто підлягає реалізації в процесі правозастосовної діяльності всіма учасниками кримінального судочинства та представниками виконавчих органів державного апарату. Крім того, такий обов'язок виникає і у будь-якої фізичної особи (громадян, службових осіб) в межах юрисдикції законодавства України.

Зовсім по-іншому проявляється формальна визначеність кримінально-правової санкції, адже формальне визначення суспільних відносин ґрунтується на конкретних фактах суспільного життя. В такому випадку слід констатувати повну залежність санкції від оточуючого середовища, що відображає його і здатне змінити ті чи інші суспільні відносини у контексті

загально-превентивної думки. Саме кримінально-правова санкція віддзеркалює конкретно визначені напрями державної політики кримінальної репресії та осуду на кожному історичному щаблі розвитку суспільства, втілює суб'єктивну оцінку ступеня та характеру суспільної небезпечності вчинюваних діянь, формалізуючи рівень тяжкості кримінальних правопорушень через визначення певних меж, розмірів та видів покарань, що наповнюють санкції.

В сучасній історії України часто трапляються приклади, коли шляхом внесення ряду санкцій до чинних кримінально-правових норм і наповнення їх покараннями різної категорії суворості, законодавчий орган встановлює різний ступінь тяжкості кримінальних правопорушень: від визнання таких тяжкими злочинами з наступним віднесенням їх же до категорії кримінальних проступків чи нетяжких злочинів. Наприклад, положення КК УСРР 1922 р. у санкції ст. 115, що передбачала відповідальність за провокацію хабара, передбачали покарання у виді позбавлення волі на строк не менше трьох років та вищу міру покарання – розстріл, констатуючи рівень тяжкості злочину як особливо тяжкий. Санкція аналогічного злочину за ст. 370 КК 2001 р. включає покарання у виді обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на строк від двох до п'яти років зі штрафом від двохсот п'ятдесяти до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, визнаючи таке діяння нетяжким злочином. І лише за наявності обтяжуючих обставин (вчинення діяння службовою особою правоохоронних органів), скоєне вважатиметься тяжким злочином, адже санкція ч. 2 ст. 370 КК передбачає позбавлення волі на строк від трьох до семи років та штраф від п'ятисот до семисот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

І останньою суттєвою ознакою кримінально-правової санкції є її якісно-кількісний характер, який обумовлює вид і розмір покарання, що її наповнюють, та полягає у відображенні конкретних видів покарань у

кримінально-правовій санкції з обов'язковим зазначенням розмірів та меж цих покарань [247, с. 26]. Всі санкції відрізняються одна від одної своїми якісними характеристиками – характером покарань (позбавлення волі на певний строк і штраф чи громадські роботи відрізняються за багатьма якісними показниками, які відображають характер та рівень каральної складової даних покарань), умовами їх відбування (довічне позбавлення волі та позбавлення волі на певний строк передбачають найсуворіші утримання засуджених, обмеження волі та арешт, які, як часом зазначається в літературі, є видами короткострокового позбавлення волі, передбачають більш наближені до звичних для засудженого умови утримання, проживання), особливостями обмеження права та свобод засудженого (довічне позбавлення волі та позбавлення волі на певний строк передбачають найбільше обмеження прав та свобод засудженої особи, чого не можна сказати про штраф та громадські роботи).

Крім видів покарання, в санкціях вказані і конкретні межі покарання (строки, розміри та суми), які відображають кількісні характеристики санкцій, а якістю в такому випадку слугує специфіка виду покарання.

Таким чином, кількісну складову кримінально-правової санкції відображають межі (строки, розміри та суми) включених до неї покарань, а якісний критерій утворюють характер обмежень та нестатків, умови відбування та зміст каральних елементів, які повинна понести особа, визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення, відповідальність за який означає і реалізацію відповідної санкції.

Отже, кримінально-правову санкцію, як і будь-яку правову санкцію, безпосередньо визначає нормативно та формально визначений, державно-примусовий, загальнообов'язковий, якісно-кількісний її характер, який набуває особливих рис, притаманних нормам КК.

Крім загальних ознак, кримінально-правову санкцію характеризують і специфічні, властиві лише даному виду правових санкцій, ознаки. Кримінально-правова санкція повинна розглядатися у декількох аспектах:

1) як нормативна форма реалізації конкретних напрямків кримінально-правової політики держави;

2) як норма кримінального права, яка уособлює відповідальність, визначаючи межі та види примусового кримінально-правового впливу на особу, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення;

3) як структурний елемент (поряд з диспозицією) норми Особливої частини, яка утворюється шляхом включення до неї певних видів як основних так і додаткових покарань – санкція статті КК.

Характерною рисою санкцій у кримінальному праві є взаємозв'язок та взаємообумовленість всіх ознак кримінального правопорушення та елементів його складу в процесі формування санкцій та їх правозастосовної реалізації. Відповідно до положень КК, однією з обов'язкових ознак кримінального правопорушення є наявність його суб'єкта (ч. 1 ст. 11 КК). Крім того, ч. 1 ст. 50 КК вказує на призначення покарання саме до особи, винної у вчиненні кримінального правопорушення. Тобто, норми КК безпосередньо закріплюють положення про застосування кримінально-правових санкцій через призначення конкретного виду покарання саме до особи, яка вчинила правопорушення.

З точки зору кримінально-правової доктрини, сутність санкції полягає у встановленні моделі покарання за діяння, яке передбачено в диспозиції, враховуючи особу винного [264, с. 12]. В санкціях закладаються принципи призначення покарання, які допомагають суду обрати необхідний його вид.

Санкція кримінально-правової норми небезпідставно пов'язується із покаранням, але ці поняття не є тотожними. Можна відзначити певну відповідність між терміном «санкція» та терміном «покарання», що є реальним втіленням санкцій. Тому в науці кримінального права існують чіткі

критерії розмежування санкцій і покарання в їх сутнісному вираженні: перша категорія описує реальні заходи впливу щодо відповідної особи, друге – це реальний захід впливу стосовно конкретної особи за діяння, передбачене в КК як кримінальне правопорушення. Таким чином, санкція розкриває правовий аспект покарання, зазначаючи його вид і розмір у вигляді моделі покарання, передбаченого за кримінальне правопорушення.

Система кримінально-правових санкцій ґрунтується на основі різних за змістом і значимістю покарань. Система санкцій і система покарань становлять нерозривний упорядкований комплекс, завдяки якому до санкцій можуть бути включені лише ті види і розмір покарання і лише в тих розмірах, що встановлені системою покарань, передбаченою в нормах КК. Тому суд, призначаючи покарання, опирається не на перелік покарань, а на санкції конкретної норми. Таким чином, система санкцій є більш конкретизованою, тому що вона побудована на основі загальної сукупності моделей покарань на рівні статей Особливої частини КК. Так, ст. 51 КК містить перелік усіх покарань, що можуть застосовуватися до винного у вчиненні кримінального правопорушення. Але ж це ніяким чином не означає, що особі можуть призначатися всі 14 видів покарань, зазначених в КК (з урахуванням доповнень, внесених Законом України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань» від 23.08.2023 р. № 3342-IX про запровадження пробаційного нагляду [196] та Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо позбавлення державних нагород за популяризацію або пропаганду держави-агресора чи вчинення інших протиправних дій проти України» від 20.11.2024 р., реєстр. № 4074-IX щодо запровадження в систему покарань позбавлення державної нагороди [193].

З приводу кількості покарань у ст. 51 КК у науці тривають дискусії: А.В. Савченко станом на 2007 р. вважав, що КК передбачає не 12 видів покарань, а 17 їх видів з урахуванням того, що у пунктах 2 і 3 ст. 51 КК, які передбачають такі види покарання, як позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину чи кваліфікаційного класу та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю насправді зазначено про окремі види покарання [207, с. 228]. На противагу йому, Ю.А. Пономаренко (станом на 2007 р.) говорить лише про 8 видів покарань, об'єднуючи, наприклад, арешт, тримання у дисциплінарному батальйоні, позбавлення волі на певний строк та довічне позбавлення волі в одну групу – позбавлення волі в 4 його різновидах. Так само він ототожнює службові обмеження для військовослужбовців з виправним роботами і розглядає ці види покарання як один вид [184, с. 269].

На нашу думку, вказані зауваження є слушними, не дивлячись на їх абсолютно протилежні положення, і вимагають подальшого вивчення та, при потребі, нормативно-правової конкретизації.

Законодавець здійснив диференціацію покарань на основні (які можуть застосовуватися самостійно), додаткові (застосовуються лише в поєднанні з основними) та ті, що застосовуються як основні, так і додаткові (застосовуються як основні, так і додаткові). Частиною 4 ст. 52 КК визначено, що за одне кримінальне правопорушення може бути призначене лише одне основне покарання, передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК. До основного покарання може бути приєднане одне чи кілька додаткових покарань.

Крім того, законодавець у ст. 65 КК визначив, що суд повинен призначати покарання у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК, що передбачає відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення. Особі, яка вчинила правопорушення, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та

попередження вчинення нею нових правопорушень. Особлива увага повинна приділятися призначенню більш суворого виду покарання з числа передбачених за вчинене діяння, що може застосовуватися лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатнім для виправлення особи та попередження вчинення нею нових кримінальних правопорушень.

Отже, не можна ототожнювати покарання і кримінально-правові санкції, які наповнені відповідними покараннями, адже саме кримінально-правові санкції будуються на основі систем покарання, а не навпаки.

Як правило, санкція розглядається у негативному (що є характерним для кримінально-правової санкції) чи позитивному аспектах (застосування санкції як попереджувально-виховного заходу чи як стимулятора правомірної поведінки). Кримінально-правові санкції є в переважній своїй більшості негативними засобами регулювання й контролю поведінки особи в суспільстві, тому логічно, що санкція не застосовується за вчинення правомірних дій, адже в такому розумінні санкції зникають якісні розходження між правопорушенням і правомірними вчинками, що, хоча є юридично не завершеними, але і не є забороненими нормами права.

Санкція є необхідним структурним елементом правової норми, має державно-владний характер, є складовою частиною норми права і передбачає заходи примусового впливу та юридичної відповідальності як результат невиконання чи порушення норми. Разом з тим, санкція є не лише загрозою покарання стосовно потенційного порушника, а й правилом поведінки (диспозицією) відповідних державних органів, що реалізують цю загрозу у випадках вчинення правопорушення. Кримінально-правова санкція є частиною норми права, що містить не лише вид і розмір можливого покарання за невиконання зобов'язань, визначених у диспозиції, але і вказівку на заходи заохочення за виконання означених дій [161, с. 7].

За загально визнаним правилом, норма права – це правило поведінки, що складається із трьох послідовних елементів: 1) гіпотези – вказівки на

умови, при яких дана норма права вступає в дію та підлягає застосуванню; 2) диспозиції – викладу самого правила поведінки; 3) санкції – вказівки на вид і розміри можливого покарання або заохочення. Визначивши будову норми права за сукупністю обов’язкових складових, слід зазначити, що без санкцій правові норми не мають цінності, оскільки вони не можуть забезпечуватися лише за допомогою державного примусу. Санкція є в будь-якій нормі, однак вона може бути не в тому правовому акті, у якому закріплюється диспозиція і гіпотеза – саме так характеризуються санкції конституційних норм, що закріплені не в Конституції України, а в галузевому законодавстві [59, с. 152].

Тричленна схема побудови нечасто застосовується в структурі кримінально-правової норми. Хоча, як зазначає Н.А. Орловська, варто повністю визнати обґрунтованість висновку про логічну структуру норми, яка дозволяє скасувати формальні протиріччя, які виникають при розгляді кримінально-правової санкції в контексті структурного елемента норми КК, адже саме норма КК структурно з 2 частин [162, с. 191].

На відміну від структури норми (внутрішньої форми побудови), під структурою статей КК слід розуміти підпорядковану правилам законодавчої техніки форму логічного викладу нормативного матеріалу, що становить зміст правової норми, яка визначається наступними елементами:

- санкція вказує на можливі наслідки (негативні у вигляді притягнення до відповідальності, покарання, примусу, та позитивні – заохочення, звільнення від відповідальності та покарання);
- санкція – це встановлений державою засіб захисту, охорони, забезпечення, дотримання і виконання прав та обов’язків, що передбачений кримінально-правовою нормою [161, с. 5].

Так, до Загальної частини КК, поряд зі статтями, які не мають внутрішньої структури (ст.ст. 16, 46, 92 КК – які визначають або певне поняття, або, буквально в трьох рядках, конкретно визначають одне правило

поведінки за певних конкретних обставин), входять статті зі складним структурним оформленням (що мають декілька частин, а деякі з них ще поділені на абзаци) (наприклад, норми, які утворюють ст.ст. 49, 66, 94 КК, що мають ускладнену структуру і передбачають декілька варіантів поведінки чи впливу на особу в певних випадках). Натомість, для статей Особливої частини КК, в яких визначаються конкретні види кримінальних правопорушень і встановлюються покарання, характерний поділ на лише на дві частини: диспозицію і санкцію.

Крім того, побудова статей Особливої частини КК значно відрізняється від побудови статей в Загальній частині КК. Так, Особлива частина КК містить статті з однією частиною і, відповідно, однією санкцією. Але більша частина статей Особливої частини КК складається з двох і більше частин, які містять декілька диспозицій і їх, зрозуміло, супроводжує відповідна кількість санкцій. Таким чином, кримінально-правова санкція є одним з необхідних елементів кримінально-правової норми поряд з гіпотезою та диспозицією.

Отже, кримінально-правова санкція – це структурна частина статті Особливої частини КК, яка використовується для визначення виду і розміру покарання [127, с. 32; 104, с. 44]. Зв'язок диспозиції із санкцією характеризується тим, що він є однобічним, тому що саме від диспозиції залежить санкція (зворотній зв'язок відсутній); жорстким, оскільки чим більш небезпечний вид кримінального правопорушення, тим більш тяжким є покарання, відображене в санкції, опосередкованим – завдяки виникненню санкції не самостійно від диспозиції, а лише як виразу і соціальної оцінки ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення. Отже, безумовним є висновок, що диспозиція і санкція є взаємно обумовленими і взаємопов'язаними, адже їх правове визначення залежить від характеру вчиненого діяння, через що законодавець встановлює заборону та відповідальність у разі її порушення. Але зазначене не виключає їх відносної

самостійності, тому що кожен із цих елементів виконує не лише спільні, а й окремі, йому властиві функції.

У санкції виявляється специфічність кримінально-правової норми, що відобразилося і в положеннях чинного законодавства: Конституція України визначає, що особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (ч. 1 ст. 62 Конституції України) [94].

Отже, розглянувши поняття санкцій, характеристики їх ознак та внутрішню структуру, видається можливим зробити наступні висновки.

Кримінально-правову санкцію необхідно розглядати в двох варіаціях:

1) як частину кримінально-правової норми, яка має державно-примусовий, об'єктивно-суб'єктивний, якісно-кількісний характер та виражає найвищу ступінь засудження вчиненого діяння як суспільно небезпечного та кримінально протиправного;

2) як структурний елемент норми Особливої частини КК – це передбачений наукою кримінального права формально-визначений структурний елемент норми Особливої частини КК, який через застосування включених до санкції покарань забезпечує реалізацію принципів законності, справедливості, доцільності, індивідуалізації та диференціації кримінальної відповідальності.

До характерних ознак як загально-правової, так і кримінально-правової санкції слід віднести: нормативність, наявність державного примусу, загальнообов'язковість, формальну визначеність, якісно-кількісний характер.

Сутність санкції полягає у встановленні моделі покарання за діяння, яке передбачено в диспозиції, з урахуванням суб'єкта кримінального правопорушення. Саме у санкціях повинні передбачатися принципи призначення покарання і так звані точки відліку, які б сприяли суду у виборі необхідного, справедливого і достатнього покарання.

Зміст кримінально-правової санкції визначається її вказівкою на можливе настання наслідків: негативних – у вигляді відповідальності, покарання чи примусу та позитивних, таких, як заохочення, стимули, що залежить від ставлення суб'єкта до правил поведінки, визначених диспозицією кримінально-правової норми (правомірна поведінка чи кримінальне правопорушення).

Санкція розкриває правовий аспект покарання, вказуючи на його вид та обсяг, та виконуючи при цьому роль моделі покарання, передбаченого за вчинене кримінальне правопорушення.

2.2 Особливості класифікації кримінально-правових санкцій та її критерії

Наукова розробка класифікуючих ознак окремих державно-правових явищ, сутності правових норм, їх окремих елементів у вигляді санкцій дозволяє глибше з'ясувати зміст і характерні риси санкцій, розкрити їх взаємозв'язки з іншими явищами. Класифікація санкцій має пізнавальне та прикладне значення, сприяючи при цьому розумінню змісту і об'єму правового примусу, що допускається законом при здійсненні правосуддя.

У науці кримінального права спостерігається надзвичайно велика кількість науково обґрунтованих думок щодо видів санкцій. При цьому, такі думки часто суперечать одна одній і перешкоджають цілісному уявленню про класифікацію кримінально-правових санкцій та її об'єм, без чого неможливо розробляти науково обґрунтовані рекомендації з удосконалення системи санкцій, взаємоузгодженості її елементів та підсистем.

Теоретико-правові підходи до класифікації санкцій – це систематизовані концепції, які використовуються для аналізу, визначення та структурування санкцій у правовій системі. Вони базуються на теорії права і допомагають впорядкувати різні види санкцій [34, с. 38].

Проблема видів кримінально-правових санкцій має велике теоретичне та практичне значення. Встановлення науково обґрунтованого виду санкції в кожній нормі КК повинно бути не лише досконало продуманим, а й слугувати меті забезпеченню протидії злочинності. Адже відсутність чіткості в критеріях класифікації санкцій уповільнює наукове забезпечення процесу їх конструювання. На сьогодні класифікація кримінально-правових санкцій має теоретичне та практичне значення, адже вона нерозривно пов'язана з їх визначенням, удосконаленням та застосуванням. Класифікація санкцій не залишається незмінною, вона постійно перебуває в стані руху та

змінюється з розвитком суспільства. Цей процес обумовлюється пошуком найбільш ефективних санкцій та поступовим удосконаленням їх змісту. Конкретні види кримінально-правових санкцій суттєво залежать від соціально-економічних та політичних умов існування суспільства. Так, зникли санкції, які існували за умов НЕПу, Другої Світової війни, натомість з'явилися інші санкції, що наочно демонструють прагнення України впливати на осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, виховними та превентивними заходами.

В теорії права існує думка, що класифікація правових санкцій часто відбувається у відповідності з галузевими видами юридичної відповідальності: критерієм поділу є характер і зміст правових заходів та категорія органів державної влади, що їх застосують [161, с. 8]. На думку ряду науковців, характер окремих санкцій знаходить відображення у характері (різновиді) правової норми, в якій вона міститься. Тобто, першочергово на класифікацію санкцій впливає правова норма [161, с. 9].

В правовій літературі нещодавно обґрунтовувалася пропозиція стосовно класифікації правових санкцій наступним чином: а) залежно від характеру заходів впливу та органів, що їх застосують; б) за функціональним призначенням в механізмі правового регулювання санкції правових норм; в) залежно від ступеня визначеності санкцій; г) за способом охорони правопорядку; д) в сфері економіки та господарювання [161, с. 9].

Важливим підходом до класифікації санкцій є розподіл їх за способом охорони правопорядку. Відповідно, санкції поділяються на: а) правовідновлювальні – спрямовані на відновлення порушених прав, компенсацію збитків та поновлення порушеного правопорядку, що забезпечує справедливість у правовій системі; б) штрафні (каральні) – мають каральну мету і слугують покаранням за правопорушення, вони стримують від подальших порушень та виховують відповідальність. Такий поділ санкцій має важливе значення як для теоретичного, так і для практичного

застосування правових норм та допомагає краще розуміти, з якою метою та в яких умовах вони застосовуються, а також визначає стратегію їх застосування [34, с. 39].

Але, крім дискусій стосовно загальних видів санкцій у правових науках, у кримінальному праві вже протягом тривалого часу не вщухають суперечки про класифікацію кримінально-правових санкцій. Так, основними критеріями диференціації санкцій вважалися: 1) ступінь визначення виду і розміру покарання; 2) розміром покарання в санкції (характером оформлення його меж); 3) кількістю видів покарання в санкції; 4) наявністю чи відсутністю додаткових покарань; 5) кількістю основних покарань; 6) наявністю чи відсутністю градації в кожному з основних покарань, передбачених у санкції; 7) залежно від опису змісту санкції в нормі КК. Слід зазначити, що вказані критерії були пережитком радянського кримінального права, тому досліджувати їх ми не будемо.

Натомість, заслуговує уваги запропонована порівняно нова класифікація санкцій у статтях Особливої частини КК залежно від їх якісно-кількісної характеристики (іншими словами – за способом наповнення (або формування) змісту санкції, за способом творення санкцій за рахунок включення до неї окремих видів покарань із передбачених у Загальній частині КК системи покарань) [53, с. 9]. Вказана класифікація кримінально-правових санкцій є не досить повною, так як не враховує відносно та абсолютно визначені межі санкцій, про що йтиме мова далі.

Узагальнюючи наукові доробки та результати сучасних досліджень в галузі кримінального права, можна запропонувати наступні критерії класифікації правових санкцій в цілому та кримінально-правових, якими є:

- I) предмет правового регулювання;
- II) метод правового регулювання (іншими словами – характер діяння);
- III) ступінь визначеності;
- IV) зміст;

- V) метод нормативної регламентації (з точки зору внутрішньої форми);
- VI) спосіб вираження.

На нашу думку, вказані критерії сприятимуть більш чіткому та повному розмежуванню як загально-правових, так і кримінально-правових санкцій, при цьому позитивно впливаючи на їх теоретичне розуміння та практичне застосування.

I. Перший елемент класифікаційної групи санкцій здійснюється за таким критерієм, як *предмет правового регулювання* [161, с. 9].

Дану категорію санкцій норм права утворюють кримінально-правові; цивільно-правові або майнові; адміністративно-правові; дисциплінарно-правові; конституційно-правові або політичні санкції. Вказана класифікація пов'язується зі специфічним характером відносин, врегульованих санкціями норм тих або інших галузей права. Основна її ідея полягає в тому, що норми різних галузей права регулюють відносини в різних сферах життя: в одних випадках відносини майнового характеру, в інших – трудові відносини.

Як приклад галузевого групування науковці виділяють санкції в сфері економіки та господарювання:

- 1) організаційні: а) вертикальні; б) горизонтальні;
- 2) залежно від видів заходів: а) адміністративно-господарські; б) оперативно-господарські (економічні);
- 3) залежно від закріплення і визначення санкцій: а) договірні; б) законодавчі [161, с. 9].

Однак, розподіл санкцій на кримінально-правові, цивільно-правові, адміністративно-правові та дисциплінарно-правові не може стати вичерпною й основною класифікацією хоча б з тієї причини, що спосіб захисту правової норми від правопорушень залежить не тільки від її галузевої приналежності, але й від характеру вчиненого правопорушення. Зокрема, в межах галузевої класифікації важко провести розподіл між різнорідними санкціями, що існують в одній галузі права. Можливі ситуації, що однакові санкції,

точніше, покарання, які їх наповнюють, використовуються в різних галузях права, наприклад, штраф – у кримінальному та адміністративному праві.

На наш погляд, галузева класифікація санкцій є докладним переліком тих галузевих санкцій, які застосовуються частіше інших, адже одного предмета правового регулювання недостатньо для диференціації галузей права. Це пов'язується з тим, що норми права часом можуть регулювати одні й ті ж суспільні відносини (з охорони власності), але відноситися до різних галузей права (цивільного або кримінального права).

Стосовно класифікації санкцій за критерієм «предмет правового регулювання» їх визначення залежно від характеру заходів впливу в зарубіжному кримінальному законодавстві теж існують кримінально-правові, цивільно-правові, адміністративно-правові, дисциплінарно-правові та конституційно-правові санкції. Вони притаманні законодавству країн романо-германської, англо-американської та континентальної систем права.

II. Наступне групування здійснюється за *методом правового регулювання*, тобто способів регулювання діяльності суб'єктів права. Класифікація кримінально-правових санкцій за методом правового регулювання стверджувалася, виходячи з розуміння санкцій як заходів державного примусу, які повинні застосовуватися у випадку вчинення кримінального правопорушення. Зокрема, слід відмітити, що класифікація повинна бути визнана не основною, а лише можливою складовою частиною класифікації всієї системи правових санкцій. Вказане твердження є наслідком того, що дана класифікація, незважаючи на її позитивні ознаки, залишає за своїми межами санкції, не пов'язані із правопорушеннями.

Склад санкції та покарань, які її наповнюють, характеризується механізмом дії санкції. Тому кримінально-правові санкції повинні визнаватися каральними (штрафними), на відміну від правовідновлюючих санкцій, що притаманні іншим галузям права, в першу чергу – цивільному, і можуть бути розрізнятися за змістом, внутрішньою та зовнішньою формами.

В історичній ретроспективі найбільше визнання в науці кримінального права отримала класифікація санкцій залежно від методів правового регулювання, яка включала:

1) штрафні або каральні санкції, завдання яких – загальна та спеціальна превенція правопорушень та виправлення правопорушника. Іншими словами – це санкції цивільного, фінансового, трудового, процесуального права. Штрафні санкції застосовувалися у випадках вчинення умисних правопорушень і полягали у покладенні на правопорушника ряду обмежень, які мали вигляд відшкодування збитків, моральної, немайнової шкоди (ч. 2 ст. 16 Цивільного Кодексу – далі ЦК).

2) правовідновлюючі санкції, завданням яких було усунення заподіяної шкоди, що виникла як результат неправомірної поведінки, або спрямовувалася на виконання невиконаних зобов'язань чи відновлення порушених прав.

Санкції класифікувалися відповідно до характеру діяння, що потягло їх застосування, виражалися у відповідній оцінці і поділялися на:

1) негативні – штрафні або каральні санкції, це санкції, що застосовуються у випадку вчинення правопорушення, шкоду якого неможливо усунути. Вони мають низку ознак: є несприятливими заходами для особи, щодо якої застосовуються; відображають негативну оцінку суспільства й держави; реалізуються за допомогою прямого або непрямого застосування заходів державного примусу; пов'язані з правопорушеннями й заподіянням шкоди охоронюваним правом об'єктам;

2) позитивні – санкції-заохочення. Такий вид санкцій виражає позитивну суспільну і державну політику, ґрунтується на підставі заслуженої поведінки, підвищує авторитет органів державної влади. Для позитивних санкцій характерні наступні ознаки: вони вважаються сприятливими для особи, щодо якої вони застосовуються; містять позитивну оцінку суспільства й держави; пов'язані з позитивними і бажаними для суспільства діями;

3) квазінегативні – захисні санкції, що є несприятливими для особи, до якої застосовуються, заходами, реалізуються у випадках таких порушень норм права, що не є правопорушеннями, мають на меті відновити порушений правовий стан. Ознаки квазінегативних санкцій: пов'язані з негативним діянням, що заподіяло шкоду суспільним відносинам, установленому нормативно-правовими актами порядку, але не є правопорушеннями в загальноприйнятому розумінні цього поняття; реалізуються при порушенні диспозиції правової норми; є несприятливими для особи, до якої застосовуються; не схвалюють поведінку особи, але й не засуджують її; їх призначення – забезпечення та виконання правових норм.

Позитивні і негативні санкції, на нашу думку, мають подібні ознаки: зовні виражають способи правового регулювання у тих ситуаціях, що складаються через поведінку, яка не відповідає встановленим стандартам; переконують адресатів на вчинення правомірних дій, перепрограмуючи їх поведінку; є засобами досягнення основного завдання правового регулювання – правозабезпечуючого ефекту.

В.Ю. Орехов запропонував авторську класифікацію санкцій за функціональним призначенням в механізмі регулювання правових норм: 1) регулятивні; 2) охоронні; 3) санкції нікчемності; 4) заохочувальні (або стимулюючі) [161, с. 10].

Розглянувши класифікацію правових санкцій, слід зазначити, що кримінально-правовим санкціям як виду правових санкцій притаманні деякі із вказаних критеріїв класифікації. Так, кримінально-правові санкції можна поділити на: 1) охоронні; 2) штрафні; 3) каральні (більшість санкцій частин статей Особливої частини КК); 4) позитивні, якими можна визнати в деякій трансформації спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності, передбачені статтями Особливої частини КК (відповідні частини ст. 212, 255, 307, 309 КК); 5) квазінегативні; 6) правовідновлюючі. Позитивною стороною даної класифікації є та обставина, що розподіл санкцій на штрафні

та правовідновлюючі містить і їх галузеву класифікацію, оскільки всі галузеві санкції знаходять у ній своє місце. Причому галузеві санкції поєднуються в певні групи, які мають загальні риси, якості, ознаки.

У науковій спільноті неодноразово досліджувалися види санкцій у контексті їх поділу на примусові та заохочувальні [135, с. 328], хоча слід зауважити, що не всі дослідники погоджуються з позицією щодо поділу кримінально-правових санкцій на такі види, заперечуючи наявність заохочувальних санкцій [220, с. 234]. Заохочувальні санкції, поряд із примусовими, займають свою особливу нішу в системі кримінально-правових санкцій. Важливо зауважити, що заохочувальні санкції, на відміну від примусових некаральних, містяться не лише в Загальній частині, а також і в Особливій частині КК України [89, с. 107].

За методом правового регулювання, за способами регулювання діяльності суб'єктів права, кримінальному законодавству зарубіжних країн притаманні штрафні (чи каральні санкції в нашій класифікації) та набагато більш розповсюджені за кордоном, ніж в Україні, правовідновлюючі санкції. Останні стосуються так званих «виправних покарань», пробації (США, Франція, ФРН).

III. Наступним критерієм класифікації виступає *ступінь визначеності* меж кримінально-правових санкцій. Традиційно в кримінальному законодавстві виділялися наступні види санкції: абсолютно-визначені, відносно-визначені, альтернативні та відсильні [221, с. 107; 110, с. 158]. Хоча уточнені класифікації охоплюють абсолютно-визначені, відносно-визначені та альтернативні санкції [19, с. 45; 43, с. 12; 51, с. 621; 268, с. 187]. Натомість розширені класифікації включають такі санкції: неконкретизовані, абсолютно-визначені, відносно-визначені, безпосередньо-визначені, опосередковано-визначені (відсильні), альтернативні, безальтернативні (одиничні), прості та кумулятивні (складні або сумарні) [118, с. 212].

Ми констатуємо існування в чинному кримінальному законодавстві двох видів санкцій – відносно-визначених та абсолютно-визначених. В.А. Клименко залежно від визначення видів та розмірів покарання виділяє наступні види санкцій [105, с. 162]:

1. санкція, в якій вказані верхня і нижча межі покарання (останнє може припускатися), тобто дві і більше відносно визначених межі покарання. Наприклад, санкція ч. 1 ст. 120 КК (доведення до самогубства) передбачає покарання у виді обмеження волі строком до трьох років або позбавлення волі на той самий строк;

2. санкція, яка включає покарання з відносно визначеними та абсолютно невизначеними межами. Наприклад, санкція ст. 112 КК (посягання на життя державного чи громадського діяча) передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічне позбавлення волі з конфіскацією майна або без такої. Так, на думку Л.О. Мостепанюк, довічне позбавлення волі відноситься до покарань саме з невизначеними межами, у зв'язку з чим висувалася пропозиція запровадження юридичного терміну «безстрокове позбавлення волі» [143, с. 11]. На думку О.В. Євдокімової, довічне позбавлення волі має абсолютно визначений характер [52, с. 151];

3. санкція, в якій вказано дві абсолютно визначені межі покарання. Такі санкції були відомі кримінальному законодавству до прийняття нині чинного КК. Наприклад, санкція ст. 258 КК 1960 р., про яку вже йшла мова вище, та аналогічна їй санкція ст. 257 КК (самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю) того ж Кодексу [105, с. 26] передбачали покарання у вигляді смертної кари або позбавлення волі на строк 15 років;

4. санкція, яка включає покарання з абсолютно визначеними межами – має місце при передбаченні покарання з чітко визначеними строками у вигляді 15 років позбавлення волі (абсолютно визначені межі) у

санкціях ч. 2 ст. 111, ч. 8 ст. 111-1, ч. 2 ст. 113, ч. 6 ст. 152, ч. 6 ст. 153 КК [238, с. 159].

Залежно від ступеня визначеності виду й обсягу покарання в санкції Ю.В. Філей пропонував поділ кримінально-правових санкцій на:

- 1) відносно-визначені (всі санкції, що існують в чинному КК);
- 2) абсолютно-визначені (станом на час проведення автором дослідження такий вид санкцій був відсутній в чинному КК). Сьогодні, відповідно до змін, внесених до КК Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи» від 19.12.2019 р. № 409-IX [189] та Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану» від 03.03.2022 р. № 2113-IX [192], даний вид санкцій міститься у ч. 2 ст. 111, ч. 8 ст. 111-1, ч. 2 ст. 113, ч. 6 ст. 152, ч. 6 ст. 153 КК;
- 3) абсолютно-невизначені санкції [264].

Відносно-визначена санкція – це санкція, в якій кожне з покарань має нижчу та (або) вищу межу розміру покарання. Відповідно, відносно-визначеними санкціями є санкції, які встановлюють нижчу і вищу або тільки вищу межу покарання щодо особи, що вчинила кримінальне покарання. Відносно-визначена санкція передбачає покарання певного виду (лише одного) у певних межах, вказуючи або не вказуючи його вищу межу [105, с. 26]. Відносно визначені санкції вказують на вид покарання, але чітко не визначають його розміру, фіксуючи нижню та верхню або лише верхню межу [14, с. 214].

В чинному КК відносно-визначеними санкціями є всі санкції Особливої частини КК, так само, як і в положеннях проекту нового КК. На

обґрунтування цієї позиції слід вказати, що і альтернативні, і безальтернативні кримінально-правові санкції мають обов'язково визначені законом межі (і нижчу, і верхню – наприклад, від 3 до 4 років, що спостерігається в положеннях і чинного КК, і проєкту нового КК) або лише верхню межу (до 5 років позбавлення волі, що наявно лише в положеннях чинного КК) [238, с. 158]. Отже, набуває підтвердження раніше озвучена думка [258, с. 11], що в чинному КК відносно-визначеними санкціями є всі санкції Особливої частини КК. На обґрунтування цієї обставини необхідно вказати, що і альтернативні, і прості (безальтернативні) кримінально-правові санкції мають обов'язково визначені законом межі (і нижчу, і верхню – наприклад, від 2 до 5 років позбавлення волі) або лише верхню межу (до 5 років позбавлення волі).

Відносно-визначені санкції широко поширені не тільки у кримінальному праві сучасної України, але й у законодавстві багатьох країн. Загальноприйнятим є те, що цей вид санкції містить вказівки на розміри покарання, що обумовлюється динамічною залежністю змісту санкції від ступеня суспільної небезпеки діяння й особи винного. Відносно визначені санкції найбільш повно і точно відображають усю змістову і функціональну специфіку покарання [14, с. 215].

Н.А. Орловська відносно-визначену санкцію називає безальтернативною і вказує, що 44 % всіх кримінально-правових санкцій Особливої частини КК є саме безальтернативними [169, с. 253].

Теорія кримінального права виділяє два види відносно-визначених санкцій: які передбачають нижчу і вищу межу покарання (наприклад, незаконне введення будь-яким способом наркотичних речовин або їх аналогів в організм іншої особи проти її волі (ч. 1 ст. 314 КК) карається позбавленням волі на строк від 2 до 5 років) або тільки вищу (якщо текстуально нижча межа не вказується, вона встановлюється на підставі відповідної статті Загальної частини КК. Наприклад, за ухилення від призову

на строкову військову службу (ст. 335 КК) передбачено покарання у виді обмеження волі на строк до 3 років. Це означає, що для визначення нижчої межі виду обмеження волі треба звернутися до ч. 2 ст. 61 КК, в якій встановлено мінімальний розмір цього покарання – один рік.

Інший різновид санкцій – відносно-визначені, можуть установлюватися з нижчою (мінімумом) і вищою (максимумом) межами покарання (на строк «від» і «до»). У цьому разі в законі передбачено нижчу й вищу межі певного покарання, а суду надається право вибирати конкретну міру покарання в цих межах з урахуванням особливостей кожного злочину та особи злочинця. Такі санкції наявні практично в усіх КК країн романо-германської правової сім'ї. Це й частина перша ст. 115 КК України – «позбавлення волі на строк від семи до п'ятнадцяти років», § 76 КК Австрії – «позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років», ст. 115 КК Болгарії – «позбавлення волі на строк від десяти до двадцяти років», ст. 108 КК Грузії – «позбавлення волі на строк від семи до п'ятнадцяти років», частина перша ст. 129 КК Литви – «позбавлення волі на строк від п'яти до п'ятнадцяти років» [221, с. 106].

Ще один вид відносно-визначених санкцій – з вказівкою тільки максимуму покарання, що позначається словом «до». У подібних випадках нижча межа покарання визначається мінімально можливим розміром (межею) цього покарання, передбаченим Загальною частиною КК. У кримінальному законодавстві країн романо-германської правової сім'ї такі санкції цього виду мають, як правило, норми, що передбачають відповідальність за привілейовані та необережні вбивства [221, с. 106].

Однак, на відміну від абсолютно-визначених, відносно-визначені санкції не передбачають чіткої фіксації та встановлення одного конкретного розміру покарання, надаючи суду можливість індивідуалізувати його в залежності від особливостей вчиненого кримінального правопорушення та особи винного. Наприклад, санкція ч. 4 ст. 197-1 КК хоча і є відносно-

визначеною, проте є безальтернативною, тобто такою, яка передбачає лише один вид покарання, а саме – позбавлення волі на строк від одного до трьох років. Безсумнівно, у КК є такі кримінально-правові норми, санкція в яких має бути безальтернативною і передбачати лише позбавлення волі як єдиний можливий вид основного покарання. Це, наприклад, ст.ст. 115, 348, 442 КК. Тобто, позбавлення волі як єдино можливий вид покарання має призначатися лише за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів, які посягають на найвищу соціальну цінність – життя людини.

Відносно-визначені санкції дозволяють індивідуалізувати покарання, враховуючи ступінь тяжкості вчиненого діяння, особу винного та обставини що пом'якшують або обтяжують покарання, встановлюючи при цьому мінімальні та максимальні межі призначеного покарання або лише максимальні межі покарання. Шляхом встановлення в КК відносно визначених санкцій законодавець дає можливість суду, виходячи з конкретних обставин кримінального провадження, в судовому процесі призначити покарання, необхідне і достатнє для виправлення особи та попередження вчинення нею нових правопорушень [96, с. 290].

Аналіз відносно-визначених санкцій за вчинення умисних вбивств свідчить про негативну тенденцію у визначенні часового розриву між нижчою й вищою межами покарання, що передбачає суддівський розсуд під час визначення міри такого покарання. Іноді цей розрив становить десятиріччя [221, с. 107]. Своєрідним рекордсменом є польський законодавець, який за вчинення простого вбивства встановив позбавлення волі з розривом у сімнадцять років – «на строк від восьми до двадцяти п'яти років» (§ 1 ст. 148 КК Польщі) [221, с. 107].

Певна невідповідність відносно-визначених санкцій наявна й у вітчизняному кримінальному законодавстві. Згідно з чинними санкціями, за вбивство, передбачене ч. 1 ст. 115 КК можна отримати менше покарання («від семи років»), ніж за замах на вбивство журналіста (ст. 348-1 КК – від

«дев'яти років») або захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ст. 400 КК – «від восьми років») [221, с. 108].

На думку О.С. Сотули, всередині самих так званих спеціальних убивств немає єдності щодо визначення нижньої межі покарання за посягання на життя осіб із особливими повноваженнями. Так, у ст. 112 КК «Посягання на життя державного чи громадського діяча» санкція передбачає позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічне позбавленні волі з конфіскацією майна або без такої, що повністю відповідає санкції вбивства при обтяжуючих обставинах (п. 8 ч. 2 ст. 115 КК). Тобто, для законодавця замах на вбивство державного чи громадського діяча та закінчене умисне вбивство за обставин, що обтяжують відповідальність, мають однаковий рівень суспільної небезпеки. Зрозуміло, що така позиція законодавця суперечить не тільки принципам і змісту кримінально-правових відносин, а й здоровому глуздові. Схожа ситуація складається зі ст. 348 КК «Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця» – «карається позбавленням волі на строк від дев'яти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі»; ст. 348-1 КК «Посягання на життя журналіста» – «від дев'яти до п'ятнадцяти років позбавлення волі», ст. 379 КК «Посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя», ст. 400 КК «Посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги», ст. 443 КК «Посягання на життя представника іноземної держави» – «від дев'яти до п'ятнадцяти років позбавлення волі». Для виправлення ситуації дослідник пропонував нижню межу покарання за цими статтями встановити на рівні семи років позбавлення волі [221, с. 108].

Отже, до відносно-визначених належать санкції, що передбачають можливість застосування лише одного виду основного покарання та визначає його нижню і верхню межі [216, с. 413].

Абсолютно-визначеною слід називати ту санкцію, яка містить вказівку на єдиний розмір включеного до санкції виду покарання. Абсолютно-визначені санкції вказують конкретний захід державного впливу, що повинен бути застосований у випадку порушення даної норми, вони встановлюють єдиний вид покарання, указуючи при цьому на точний його розмір [14, с. 214]. Під абсолютно-визначними санкціями розуміються такі, що встановлюють один вид чи одну міру покарання [14, с. 214]. Їх відмінність від інших видів кримінально-правових санкцій полягає в тому, що законодавець вирішує питання безпосередньо про вид та розмір покарання за вчинення будь-якого кримінального правопорушення, передбаченого диспозицією певної статті, незалежно від його індивідуальних особливостей. Тобто, абсолютно-визначена санкція – це санкція, яка містить вказівку на єдиний розмір чи термін кожного з включених до санкції видів покарань. Тому практика застосування абсолютно-визначених санкцій не викликала значних труднощів і вид покарання визначався при кваліфікації суспільно небезпечного посягання. До недавнього часу у чинному кримінальному законодавстві абсолютно-визначені санкції не зустрічалися [264, с. 11].

Відношення більшості вчених-криміналістів до абсолютно-визначених санкцій є негативним через те, що абсолютно визначена санкція, за їх переконаннями, позбавляє суд можливості індивідуалізувати покарання. Але таке твердження є істинним лише у випадку існування безальтернативних абсолютно-визначених санкцій. При альтернативних абсолютно-визначених санкціях можливість вибору покарання, хоча і досить обмежена, у суду є. До прикладу, у випадку поєднання позбавлення волі строком 15 років та довічного позбавлення волі (що спостерігається у чинних ч. 2 ст. 111, ч. 8

ст. 111-1, ч. 2 ст. 113, ч. 6 ст. 152, ч. 6 ст. 153 КК), принцип індивідуалізації покарання при його призначенні судом не буде порушений, оскільки можливість вибору виду покарання у суду все ж таки наявна. Тому практика застосування абсолютно-визначених санкцій у випадку їх конструювання як альтернативних не викликає заперечень, є цілком виправданою з огляду на ступінь тяжкості вчинених діянь та можливості суду реалізовувати принцип диференціації кримінальної відповідальності та покарання [244, с. 583].

Однак сьогодні існує думка, що абсолютно-визначеними були санкції, які включають довічне позбавлення волі та позбавлення спеціального, військового або військового звання, класного чину й державних нагород, адже перераховані покарання не допускають термінування під час їх призначення судом [221, с. 108]. Нечисленними прикладами абсолютно-визначених санкцій можуть виступати санкції ст. 211 КК ФРН, ст. 221-2 КК Франції, де передбачено одне, безальтернативне визначене покарання – довічне позбавлення волі [221, с. 108].

Залежно від ступеня конкретизації об'єму відповідальності в теорії кримінального права можуть виділятися абсолютно-невизначені санкції, у яких не вказується ані виду, ані розміру покарання. Сьогодні існує думка, що в чинному КК таких санкцій немає [264, с. 11]. Ця форма покарання, як така, що узаконює свавілля судді, є однією з найбільш недосконалих, завдяки їй могла існувати середньовічна система кримінального права, сповнена жорстокості. Більшість сучасних кримінально-правових систем уже відмовилася від використання абсолютно-визначених та абсолютно-невизначених санкцій як таких, що не мають права на існування [281, с. 35].

Наступним видом кримінально-правових санкцій є альтернативні санкції, які дозволяють обирати із двох або декількох можливих варіантів заходів державного впливу один – найбільш відповідний конкретним обставинам вчиненого правопорушення. Альтернативна санкція передбачає не один, а два і більше видів основних покарань, із яких суд може

призначити тільки одне (ст. 116 КК) [216, с. 413]. Під альтернативними санкціями розуміють ті, у яких вказується не один вид покарання, а два чи більше [14, с. 214]. При цьому альтернативна санкція визнається змішаною, якщо містить вказівку на можливість застосування до одного з основних покарань додаткового (ч. 1 ст. 144 КК) [160, с. 33]. У формулюванні такої санкції присутній сполучник «або», який стоїть між назвами основних видів покарань. Існування альтернативних санкцій є доцільним, адже їх передбачення в КК дає реальну можливість суду при призначенні покарання в повній мірі реалізувати принцип індивідуалізації покарання, враховуючи всі обставини скоєного. Окрім того, альтернативна санкція формується у санкціях КК з метою індивідуалізації покарання та більш справедливого вибору виду покарання [65, с. 437].

Вважаємо, що за своїм змістом альтернативна санкція є ширшою за відносно-визначену, оскільки вона встановлює не один, а два і більше видів різні за сутністю видів покарання. Хоча в радянському кримінальному праві домінувала позиція щодо розуміння альтернативної санкції як одного з різновидів відносно-визначеної санкції. Встановлення у санкції двох і більше видів покарання, які є різними за своїм видом та змістом, є доцільним при подальшому удосконаленні норм чинного КК. Така побудова кримінально-правових норм дає можливість суду правильно і обґрунтовано в кожному конкретному випадку з урахуванням всіх обставин справи призначити саме таке покарання, яке є достатнім для виправлення конкретної особи.

Сучасний стан, коли фіксується наявність альтернативних видів покарання менш ніж у половині санкцій, не сприяє диференціації кримінальної відповідальності та індивідуалізації покарання, адже відсутня поступальність у зниженні кількості альтернатив з підвищенням суспільної небезпеки діяння. Альтернатива основним видам покарань повинна бути майже в усіх санкціях кримінально-правових норм [259, с. 35; 69, с. 38]. Альтернативні санкції сприяють індивідуалізації покарання, тому

обмеженість у застосуванні покарання до одного виду в більшості санкціях є необґрунтованою [262, с. 264].

У теорії кримінального права існує розбіжність щодо кількості альтернативних покарань у санкціях статей Особливої частини КК. На думку вчених, їх кількість повинна прямо залежати від суспільної небезпеки вчиненого. Серед кількох правил передбачення альтернативних покарань у санкціях статей слід назвати наступні:

а) чим більший характер і ступінь суспільної небезпеки діяння, тим менше альтернативних видів покарань законодавець повинен передбачати у санкції статті і, навпаки, чим менші характер і ступінь суспільної небезпеки, тим більше альтернативних покарань має бути у санкції статті;

б) чим більша ступінь суспільної небезпеки, тим більше альтернативних покарань має передбачатися у санкціях статей, які передбачають за них відповідальність –

більш обґрунтованою є перша точка зору, адже чим менша ступінь тяжкості вчиненого діяння, тим більшого вибору має надавати законодавець суду при призначенні покарання за його вчинення [55, с. 312].

Тобто, чим вище встановлено характер і ступінь суспільної небезпеки діяння – тим менше повинно передбачатися альтернативних видів покарання у санкції, і навпаки – зі зменшенням суспільної небезпеки повинна збільшуватися кількість альтернативних видів покарань у санкціях. Таким чином, що більш загальний характер має законодавчий опис діяння в диспозиції, то більш ширшими повинні бути межі санкції [281, с. 35].

На сьогодні в положеннях чинного КК майже всі санкції норм, які передбачають відповідальність за особливо тяжкі злочини, є безальтернативними, так як включають в якості основного покарання виключно позбавлення волі з визначеними верхньою та нижньою межами. Виключенням з цього правила є поєднання позбавлення волі з довічним

позбавленням волі, що спостерігається в півтора десятках санкцій. Подібна ситуація спостерігається у в положеннях проекту нового КК [244, с. 583].

На нашу думку, недоцільно в критерії класифікації, який ми розглядаємо (ступінь визначеності меж кримінально-правових санкцій), поєднувати 2 види кримінально-правових санкцій: альтернативні і відносно-визначені. Адже це є види санкції, які слід виділяти за різними критеріями – відносно-визначені санкції класифікуються за критерієм ступеня визначеності меж санкцій, а альтернативні – за особливостями конструкції кримінально-правових санкцій.

Тому ми пропонуємо класифікувати кримінально-правові санкції за ступенем визначеності їх меж на наступні види: 1) відносно-визначені санкції (всі існуючі в КК санкції); 2) абсолютно-визначені санкції (які в альтернативі з позбавлення волі строком на 15 років включають довічне позбавлення волі); 3) абсолютно-невизначені санкції (чинному КК невідомі).

Відсильні санкції не містять виду та міри покарання, а лише відсилають до іншої статті КК, де вказується цей вид і міра покарання [14, с. 214]. Як вказано вище, чинному законодавству України відсильні санкції не притаманні.

КК зарубіжних країн ХХ ст. в повній мірі передбачають і оперують вказаними видами санкцій. Для французького КК притаманними в абсолютній більшості були відносно-визначені санкції. Але на сьогодні французьке кримінальне законодавство відмовилося від відносно-визначених санкцій, натомість у чинному КК 1992 р. передбачаються абсолютно-визначені санкції, що побудовані безальтернативно. КК ФРН містить абсолютно-невизначені та відносно-визначені санкції, хоча зустрічаються і альтернативні санкції. Як правило, санкції, які містять покарання у вигляді штрафу, є абсолютно-невизначеними [40, с. 262]. Для кримінального законодавства США характерні як альтернативні, так і безальтернативні відносно-визначені або абсолютно-невизначені санкції

[207, с. 260]. Система санкцій за вказаним критерієм класифікації у сучасному кримінальному праві Японії представлена альтернативними, абсолютно-визначеними, абсолютно-невизначеними та відносно-визначеними кримінально-правовими санкціями. Кримінальне законодавство Великобританії передбачає відносно-визначені, абсолютно-визначені та абсолютно-невизначені санкції. У КК Латвійської Республіки містяться відносно-визначені альтернативні санкції. Ні відсильні, ні абсолютно-визначені санкції не притаманні кримінальному законодавству даної країни (див. розділ 3 роботи). Для країн, що представляють мусульманську систему права, притаманні як безальтернативні, так і альтернативні абсолютно-визначені та відносно-визначені кримінально-правові санкції. Санкції, що містять довічну каторгу, можна віднести до абсолютно-невизначених.

Таким чином, визначеність змісту будь-якої правової санкції припускає, з одного боку, наявність її максимальної й мінімальної межі, дотримання яких є необхідною вимогою принципу законності в правозастосовчій діяльності; з іншого боку – конкретний ступінь формальної визначеності.

IV. Наступним критерієм класифікації кримінально-правових санкцій визначається *зміст санкції*. За даним критерієм поділу – чи описано зміст санкції в статті КК чи в іншому місці (в іншій статті, іншому нормативно-правовому акті) виділяють умовні та безумовні санкції. Умовні кримінально-правові санкції реалізуються лише завдяки правоохоронній діяльності і можуть застосовуватися чи не застосовуватися із врахуванням конкретних обставин. До умовних відносяться покарання, заходи громадського і виховного впливу, норми, які регулюють принципи необхідної оборони, крайньої необхідності та загальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності. Безумовні кримінально-правові санкції вступають в силу за наявності відповідних юридичних фактів, а їх застосування не залежить від

позиції правоохоронних органів: судимість, призупинення і переривання давності притягнення до кримінальної відповідальності.

V. Дискусія стосовно диференціації санкцій за таким критерієм, як *метод нормативної регламентації* (їх внутрішня форма) не вщухає протягом тривалого часу. Санкції пропонувалося класифікувати як відсильні, складні, кумулятивні; прості, складні, альтернативні.

Ю.В. Філей, проводячи дослідження стосовно кримінально-правових санкцій за злочини проти власності, вказував, що в основу класифікації санкцій вказаної групи може бути покладений такий критерій, як кількість видів основного покарання в санкції, відповідно до чого він диференціював санкції на: 1) альтернативні, які передбачають два і більше види основного покарання; 2) безальтернативні, тобто ті, які передбачають лише один вид основного покарання. Залежно від вказівки на додаткові покарання, серед кумулятивних санкцій пропонується виділяти прості та підсумовувальні санкції [264, с. 10].

Наступна класифікація висловлена О.В. Євдокімовою, яка запропонувала новий розподіл кримінально-правових санкцій у статтях Особливої частини КК. Залежно від їх якісно-кількісної характеристики (яка включає спосіб формування та утворення санкцій за рахунок включення до неї окремих видів покарань із передбачених у Загальній частині КК системи покарань) вона диференціювала санкції на:

1) прості санкції – які містять тільки один вид основного покарання. Межі простої санкції статті – це мінімальний і максимальний розмір передбаченого в ній виду основного покарання (ч. 1 ст. 109 КК);

2) складні кримінально-правові санкції, в яких межі визначаються не тільки розмірами, а й видами покарань, що в них передбачені, тобто складні санкції включають декілька видів покарання (ст. 123, ч. 2 ст. 367 КК). Складні санкції можуть містити: а) одне основне й одне або декілька додаткових покарань, так звані кумулятивні санкції (ч. 2 ст. 131, ч. 5

ст. 191 КК), б) декілька видів основних покарань, з яких суд обирає лише один, тобто альтернативні санкції (ч. 2 ст. 126 КК); в) декілька видів основних покарань і одне або 2 додаткових, тобто альтернативно-кумулятивні санкції (ч. 3 ст. 191 КК) [53, с. 9; 52, с. 151].

Кумулятивні й альтернативно-кумулятивні санкції, за переконанням О.В. Євдокімової, можуть передбачати:

1) лише одне додаткове покарання, яке може бути як а) обов'язковим (ч. 2 ст. 374, ст. 363 КК), так і б) факультативним (ст. 329, ч. 4 ст. 361 КК);

2) одночасно декілька додаткових покарань, які можуть бути: лише а) обов'язковими, б) факультативними або такими, в яких в) лише одне додаткове покарання є обов'язковим, а інші – факультативними (ч. 2 ст. 367 КК) [53, с. 151].

Вказана класифікація кримінально-правових санкцій заслуговує на увагу, але є не досить повною, так як не враховує відносно та абсолютно-визначені їх межі, про що йтиме мова далі.

Зазначені думки є досить цікавими, але традиційним у науці кримінального права є поділ правових (в тому числі – і кримінально-правових санкцій) на прості санкції та складні (кумулятивні) санкції.

Кумулятивними є кримінально-правові санкції, в яких передбачається можливість застосування основного та додаткового покарання. Кумулятивні санкції слід розглядати як такі, що передбачають можливість призначення як основного, так і додаткового покарання [14, с. 214]. Кумулятивна санкція орієнтована на поєднання основного і додаткового покарання та сприяє послідовному здійсненню принципу його індивідуалізації, більш успішному досягненню мети виправлення засуджених і запобігання вчинення нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами. Формулювання кумулятивних санкцій отримало широке розповсюдження в законодавстві України. Кумулятивними є такі відносно-визначені санкції, у яких, поряд з основним покаранням, міститься вказівка на одне або декілька

додаткових покарань певного виду, які можуть бути приєднанні до основного (ч. 3 ст. 149 КК) [160, с. 33]. Кумулятивні санкції слід розглядати як такі, що передбачають можливість призначення як основного, так і додаткового покарання [14, с. 215].

Більш широкі можливості для індивідуалізації покарання надають альтернативні санкції, які дозволяють суду обрати з декількох видів покарання те, яке найбільш відповідає тяжкості скоєного. Навпаки, прості санкції різко звужують межі індивідуалізації, а якщо при цьому вони носять абсолютно-визначений характер, можливості суду при індивідуалізації покарання вичерпуються.

На нашу думку, залежно від внутрішньої побудови за способом наповнення санкції за рахунок включення до неї окремих видів покарань із передбачених у Загальній частині КК системи покарань, кримінально-правові санкції можливо поділити на 3 види:

1) проста санкція, яка включає лише один вид покарання (такими є: ч. 1 ст. 127 КК, що передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 3 до 6 років; ч. 3 ст. 185 – позбавлення волі на строк від 3 до 6 років; ч. 3 ст. 296 – позбавлення волі на строк від 2 до 5 років);

2) складна (або альтернативна) санкція – це така санкція, що передбачає кілька видів основних покарань, із яких суд обирає лише одне. Межами альтернативної санкції є максимум і мінімум, встановлений для кожного із зафіксованих у ній видів основних покарань. Зазначений вид санкцій включає декілька видів покарань із загальної системи у логічній послідовності – від покарань з мінімальним рівнем обмежень до найбільш суворих покарань з максимальним рівнем обмежень для осіб, що вчинили кримінальне правопорушення, за яке передбачена можлива санкція шляхом вибору одного із включених до неї покарань. Так, згідно з ч. 2 ст. 65 КК, більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинене кримінальне правопорушення призначається лише у разі, якщо менш суворий вид

покарання буде недостатнім для виправлення особи та попередження вчинення нею нових кримінальних правопорушень;

3) кумулятивна санкція – та санкція, яка доповнена додатковими покараннями. Цей вид санкції доцільно диференціювати на 2 підвиди:

а) з обов'язковим застосуванням додаткових покарань (обов'язкова кумулятивна санкція). Наприклад, ч. 1 ст. 131 КК – передбачає покарання у вигляді обмеження волі на строк до 3 років, позбавлення волі на той самий строк з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до 3 років, ст. 237 КК – обмеження волі на строк до 5 років або позбавлення волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 років;

б) з необов'язковим застосуванням додаткових покарань (факультативна кумулятивна санкція). Наприклад, ч. 1 ст. 241 КК передбачає покарання у вигляді штрафу від 1800 до 3600 неоподаткованих мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до 3 років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на той самий строк або без такого).

І проста, і складна кримінально-правові санкції можуть бути з:

а) відносно-визначеними межами (ч. 1 ст. 135, ч. 1 ст. 242 КК); б) абсолютно-визначеними межами (ч. 2 ст. 111, ч. 8 ст. 111-1, ч. 2 ст. 113, ч. 6 ст. 152, ч. 6 ст. 153 КК); в) невизначеними межами.

До кримінально-правових санкцій з невизначеними межами, як було зазначено вище, можна віднести санкцію, яка містить покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Так, санкцію, яка включала покарання у виді смертної кари (за КК України 1960 р.), можна назвати складною санкцією із відносно-визначеними межами покарання у виді позбавлення волі та абсолютно-визначеними межами у виді смертної кари. А сьогодні така ж санкція за аналогічний злочин (наприклад, ч. 2 ст. 115, ст. 112, ст. 348 КК) може бути названа як санкція з відносно визначеними межами позбавлення

волі на певний термін та абсолютно невизначеними межами довічного позбавлення волі. Тобто, це санкція, в якій, поряд з позбавлення волі на певний строк, передбачається покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Підтримуючи позицію деяких науковців, ми вважаємо, що довічне позбавлення волі фактично є безстроковим, тобто невизначеним видом покарання [132, с. 11]. В обох прикладах в законі передбачається позбавлення волі на строк від 10 до 15 років або довічне позбавлення волі.

Ю.В. Філей зазначав, що альтернативні санкції сприяють індивідуалізації покарання, тому обмеженість у застосуванні покарання до одного (позбавлення волі) у більшості санкцій за злочини проти власності є необґрунтованою. В чинному КК в деяких випадках відсутня поступальність у зниженні кількості альтернативних покарань при побудові санкцій за кваліфіковані види кримінальних правопорушень. Застосування відносно-визначених санкцій підвищує авторитет закону і правосуддя, дозволяє індивідуалізувати покарання [264, с. 10]. Наведене положення є доцільним та прийнятним для подальшого його застосування в теорії та практиці.

Отже, автором були досить докладно вивчені класифікації кримінально-правових санкцій за внутрішньою побудовою, визначені їх переваги і недоліки. На основі власного дослідження автор прийшов до висновку, що найбільш доцільним є розподіл санкцій в межах даної класифікації на такі види:

- 1) прості санкції;
- 2) складні (альтернативні);
- 3) кумулятивні, які бувають 2-х видів – з обов'язковим застосуванням додаткових покарань (або обов'язкова кумулятивна санкція) та з необов'язковим застосуванням додаткових покарань (або факультативна кумулятивна санкція). В свою чергу, і проста, і складна санкції можуть бути з відносно-визначеними межами; з абсолютно-визначеними межами, з невизначеними межами.

В законодавстві зарубіжних країн теж можна виявити санкції, що входять до даного критерію класифікації. Так, прості (безальтернативні) санкції, що включають у себе один вид покарання у вигляді позбавлення волі, властиві законодавству Франції, частково США та мусульманським країнам. Складні (альтернативні) санкції є характерними для кримінального законодавства ФРН, США, Японії, Латвійської Республіки, ряду мусульманських країн. Наявність кумулятивних санкцій притаманна кримінальному законодавству майже всіх проаналізованих країн: Франції, ФРН, США, Японії, Великої Британії, Латвійської Республіки, країнам мусульманської системи права.

VI. *За способом вираження* (зовнішній формі) санкції визначаються у приписах безпосередньо чи за допомогою посилання на інші приписи, в силу чого розрізняють прямі та відсильні санкції. Відсильні санкції не містять виду та міри покарання, а лише відсилають до іншої статті КК, де вказується цей вид покарання. Слушною є думка, що відсильні санкції не мають самостійного значення, оскільки при призначенні покарання необхідно враховувати зміст тієї санкції, на яку надається посилання [14, с. 215]. Існування відсильних санкцій взагалі видається сумнівним, адже необхідною ознакою санкції як правової категорії є вказівка у її змісті на вид покарання. Якщо ж такої немає, то під питанням залишається існування в юридичній нормі самої санкції. Тому такого виду санкції, як і абсолютно-невизначені, у чинному КК відсутні. Відсильні кримінально-правові санкції характерні для кримінального законодавства ФРН та Японії. Характерною їх рисою є розкриття їх змісту в інших статтях КК.

Таким чином, залежно від наявності чи відсутності у змісті санкції додаткового покарання виділяють прості та кумулятивні; залежно від кількості основних покарань – одиничні та альтернативні; залежно від наявності чи відсутності градації у кожному з основних покарань, зазначених у статті, виділяють відносно-визначені та абсолютно-визначені;

безпосередньо визначені та опосередковано визначені; залежно від характеру названих у санкції заходів, наявності (відсутності) вказівки на заходи некримінально-правового характеру – ті, які містять згадку про кримінальне покарання, та ті, що містять вказівку про заходи кримінально-правового характеру [14, 215].

Конструктивні характеристики санкцій статей (частин статті) Особливої частини КК передбачають аналіз альтернативності, ступеня визначеності та кумулятивності. В Особливій частині КК переважають альтернативні санкції, які можуть бути диференційованими за кількістю видів основних покарань. За ступенем визначеності можуть бути виокремлені абсолютно-визначені та відносно-визначені санкції. Серед відносно-визначених санкцій спостерігається певна їх частина з елементами абсолютної визначеності. В Особливій частині КК також представлені як кумулятивні, так і некумулятивні санкції [56, с. 116].

Отже, розглянувши особливості та критерії класифікації як загально-правових, так і кримінально-правових санкцій, слід вказати наступне: стосовно загально-правових санкцій – їх класифікація та критерії класифікації розглядалися в роботі лише з мотивів розширення загального уявлення про наявність певних видів зазначених санкцій. І тому ми повністю підтримуємо вказану вище класифікацію.

Отже, залежно від наявності чи відсутності у змісті санкції додаткового покарання виділяють прості та кумулятивні; залежно від кількості основних покарань – одиничні та альтернативні; залежно від наявності чи відсутності градації у кожному з основних покарань, зазначених у статті, виділяють відносно визначені та абсолютно визначені; безпосередньо визначені та опосередковано визначені; залежно від характеру названих у санкції заходів, наявності (відсутності) вказівки на заходи не кримінально-правового характеру) – ті, які містять згадку тільки

про кримінальне покарання, та ті, що містять вказівку про інші заходи кримінально-правового характеру [14, с. 214].

Щодо кримінально-правових санкцій, в роботі пропонується дещо уточнена та удосконалена класифікація кримінально-правових санкцій за ступенем їх визначеності, яка включає:

1) просту санкцію;

2) складну (альтернативну) санкцію. Як проста, так і складна санкції можуть бути трьох видів – санкції з: а) відносно визначеними межами; б) абсолютно визначеними межами; в) невизначеними межами;

3) кумулятивну санкцію, диференційовану на 2 підвиди: а) санкція з обов'язковим застосуванням додаткових покарань; б) санкція без обов'язкового застосування додаткових покарань.

Виділяючи різні види кримінально-правових санкцій, варто мати на увазі, що головною метою класифікації правових (юридичних) санкцій є не довільне виділення того або іншого різновиду санкцій норм права, а їх порівняльний аналіз у зв'язку з необхідністю подальшого підвищення ефективності впливу на людину й відносини в суспільстві.

Висновки до розділу 2

Вивчення наукових праць, присвячених поняттю, ознакам, структурі та класифікації кримінально-правових санкцій, а також результати власних досліджень дали можливість автору репрезентувати наступні висновки.

Пропонується кримінально-правові санкції розглядати у декількох аспектах: як заходи державного примусу, як реалізацію певних напрямків кримінально-правової політики; як структурну частину (поряд з диспозицією) норми Особливої частини КК, що утворюється шляхом включення до неї певних видів як основних, так і додаткових покарань. Найважливіше сприйняття санкції полягає в її розумінні як частини кримінально-правової норми та як структурного елемента норми Особливої частини КК.

Доведено, що з точки зору кримінально-правової доктрини, сутність санкції полягає у встановленні моделі кримінального покарання за діяння, яке передбачається в диспозиції, з урахуванням особи злочинця. Обґрунтовується необхідність визначення саме в кримінально-правових санкціях принципів призначення покарання, які б допомогли суду обрати необхідне покарання.

На підставі вивчення вищевикладених підходів до розуміння терміну «санкція», автор дає *власне визначення кримінально-правової санкції* як частини кримінально-правової норми та як структурного елемента норми Особливої частини КК. *Санкція* – це частина кримінально-правової норми, яка має державно-примусовий, об'єктивно-суб'єктивний, якісно-кількісний характер, в якій реалізується найвищий ступінь засудження вчиненого як суспільно небезпечного та кримінально караного діяння шляхом визначення виду і розміру покарання за вчинене. *Санкція статті Особливої частини КК* – це формально-визначений структурний елемент норми Особливої частини КК, який через практику застосування включених до санкції покарань,

забезпечує реалізацію принципів законності, справедливості, доцільності, індивідуалізації та диференціації кримінальної відповідальності.

Констатовано, що зміст кримінально-правової санкції визначається тим, що вона вказує на можливі наслідки: негативні – відповідальність, покарання, примус та позитивні – заохочення, стимули, які залежать від ставлення суб'єкта до правил поведінки, визначених диспозицією кримінально-правової норми.

Виявлені характерні ознаки кримінально-правової санкції: нормативність, наявність державного примусу, загальнообов'язковість, формальна визначеність, якісно-кількісний характер.

Пропонується наступна класифікація кримінально-правових санкцій:

I. Залежно від предмету правового регулювання систему санкцій норм права складають кримінально-правові; цивільно-правові або майнові; адміністративно-правові; дисциплінарно-правові; конституційно-правові або політичні санкції, що пов'язується зі специфічним характером відносин, врегульованих санкціями норм тих або інших галузей права.

II. Залежно від методу правового регулювання (способів регулювання діяльності суб'єктів) кримінально-правові санкції диференціюються на охоронні; штрафні; каральні; позитивні; квазінегативні; правовідновлюючі.

III. Залежно від ступеня визначеності меж пропонується наступна класифікація кримінально-правових санкцій: а) з відносно визначеними межами; б) абсолютно визначеними межами; в) невизначеними межами.

IV. За змістом кримінально-правові санкції: умовні; безумовні.

V. За внутрішньою побудовою нами виділяються наступні види санкцій: проста санкція; складна (або альтернативна) санкція; кумулятивна санкція, диференційована на 2 підвиди: а) санкція з обов'язковим застосуванням додаткових покарань; б) санкція без обов'язкового застосування додаткових покарань.

VI. За способом виразу (зовнішній формі): прямі; відсильні санкції.

Доведено наявність у кримінальному законодавстві зарубіжних країн із запропонованої нами класифікації санкцій простих (безальтернативних) санкцій, що включають у себе один вид покарання у вигляді позбавлення волі. Виявлено такий вид кримінально-правових санкцій у законодавстві Франції, частково США та мусульманських країн. Складні (або альтернативні) санкції є характерними для кримінального законодавства ФРН, США, Японії, Латвійської Республіки, ряду мусульманських країн. Наявність кумулятивних санкцій притаманна кримінальному законодавству майже всіх проаналізованих країн: Франції, ФРН, США, Японії, Великої Британії, Латвійської Республіки, країнам мусульманської системи права.

Аргументовано, відповідно до запропонованої авторської класифікації кримінально-правових санкцій за критерієм визначеності їх меж, наявність санкцій з відносно-визначеними межами в законодавстві ФРН, США, Японії, Великобританії, Латвійської Республіки та країн мусульманської системи права. Санкції з абсолютно-визначеними межами зустрічаються у Франції, Японії, Великобританії, мусульманських країнах. Для ФРН, США, Японії, Великобританії, Латвійської Республіки, країн мусульманської системи права характерним є наявність кримінально-правових санкцій з абсолютно-невизначеними межами.

Зазначено про доцільність продовження практики передбачення в КК альтернативних санкцій, які дають можливість суду при призначенні покарання в повній мірі реалізувати принцип індивідуалізації покарання, враховуючи всі обставини скоєного кримінального правопорушення та особи винного.

РОЗДІЛ 3

ПОБУДОВА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ САНКЦІЙ У НАЦІОНАЛЬНОМУ ТА ЗАРУБІЖНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ, ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ УДОСКОНАЛЕННЯ

3.1. Особливості побудови кримінально-правових санкцій у національному та зарубіжному законодавстві

Кримінально-правова санкція є частиною норми кримінального права та опосередковується у положеннях КК конкретної держави відповідно до міжнародних зобов'язань держави (до прикладу, в КК України передбачений розділ XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку»). Крім того, кримінально-правова санкція є частиною норми міжнародного кримінального права, яка реалізується у відповідних положеннях конкретних міжнародно-правових актів.

У випадку, коли кримінально-правова санкція є частиною норми міжнародного кримінального права, мова йде забезпечення санкцією тих положень, що передбачають міжнародно-правові злочини, тобто діяння, криміналізовані безпосередньо міжнародним правом. Як відзначає Н.А. Зелінська, протиправність вказаної категорії злочинів має міжнародно-правовий характер та сприяє притягненню винної особи до кримінальної відповідальності незалежно від наявності національної кримінально-правової заборони [62, с. 47]. Тобто, норми міжнародно-правових актів, що передбачають відповідальність за міжнародно-правові злочини, містять власні санкції, які не потребують обов'язкового додаткового підкріплення у вигляді санкцій норм національного КК [168, с. 751].

Тому пропозиції щодо створення єдиної системи санкцій не мають сенсу, оскільки застосування покарань залежить від правової культури та

характеристики законодавства, стану та традиції суспільного розвитку регіонів [251, с.136]. Однак, вплив міжнародного права здійснюється на декількох рівнях, в тому числі – на концептуально-правовому, що припускає можливість уніфікації політики різних держав за допомогою декларування цілей і завдань актів, учасниками яких є держави, у тому числі – їх термінологічного апарату. На концептуальному рівні аналізу кримінально-правових санкцій саме цей рівень впливу міжнародного права утворює досить вагомі умови для конструювання санкцій в національному нормативному тексті, тому що має на увазі дотримання міжнародних зобов'язань в області боротьби зі злочинністю кримінально-правовими засобами [168, с. 751–752].

Говорячи про конструювання кримінально-правових санкцій, можна виокремити кілька напрямів впливу міжнародно-правових актів:

– стандарти пеналізації кримінальних правопорушень залежно від ступеня їх тяжкості. Як приклад загальної рекомендації слід навести Пояснювальний меморандум до Рекомендацій Ради Європи № R/96/8 щодо політики боротьби зі злочинністю у Європі. В документі мова йде про те, що країни-учасниці розглядають можливість впровадження видів покарання, не пов'язаних з позбавленням волі. Інколи, залежно від виду вчиненого, перевага буде надаватися позбавленню волі, особливо щодо тих осіб, які були визнані винними у вчиненні особливо тяжких злочинів [168, с. 752];

– стандарти пеналізації конкретних видів злочинної активності: в контексті протидії злочинам у сфері інтелектуальної власності в ЄС в 2007 р. була прийнята директива «Про забезпечення дотримання прав інтелектуальної власності № 2», яка передбачає відповідальність із накладенням кримінально-правових санкцій за порушення прав інтелектуальної власності. Відповідно до положень вказаної Директиви, у випадках вчинення організованими злочинними структурами тяжких чи особливо злочинів, максимальне покарання може передбачати штраф від

300 тис. євро або позбавлення волі на термін до 4 років. Такі ж покарання будуть призначатися у випадках, коли правопорушення завдало шкоди здоров'ю або безпеці людини. Для менш серйозних правопорушень максимальний розмір штрафу складає 100 тис. євро. Крім того, можливе застосування конфіскації та знищення контрафактної продукції [17, с. 41]. Тут слід нагадати про положення ст.ст. 176, 177 КК України, які передбачають відповідальність за порушення авторського права та суміжних прав, а також за порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію. Санкції частин даних норм передбачають штраф як основне покарання;

– стандарти поведінки з певними категоріями осіб, які вступили у конфлікт із нормами КК. Наприклад, Мінімальні стандартні правила ООН щодо відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх (Пекінські правила) [139] рекомендують застосовувати до неповнолітніх широкий діапазон заходів та відносять до них: постанову про опіку, керівництво та нагляд; пробацію, постанову про роботу на користь громади; фінансові заходи, компенсацію та реституцію; постанову про участь у груповій психотерапії та інших подібних заходах; постанови щодо передачі на виховання. Як зазначає Н.А. Орловська, перелік примусових заходів виховного характеру (ч.2 ст. 105 КК України) суттєво вужчий, аніж той, що запропонований Пекінськими правилами [168, с. 752]. Такі положення чинного КК призводять до того, що такий захід, як передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які що їх заміняють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, чи окремих громадян на їхнє прохання (п. 3 ч. 2 ст. 105 КК України), застосовуються у більшості випадків.

Ознайомлення з кримінальним законодавством Латвійської Республіки, ФРН, Франції, США, Японії та деяких держав Азії дозволяє зробити висновок, що перелік покарань в Україні є найбільш широким [240,

с. 20]. В зарубіжних країнах в якості основних покарань застосовується, як правило, тільки два їх види – позбавлення волі та штраф, хоча є держави, в кримінальному законодавстві яких наявне покарання у вигляді смертної кари. На нашу думку, така розгалужена система покарань, що діє в Україні, має позитивні моменти при призначенні покарання і його індивідуалізації. Адже при більшій кількості покарань, передбачених КК, значно збільшується диференціація видів кримінально-правових санкцій, особливо альтернативних.

Так, КК Франції включає наступні покарання: довічне позбавлення волі, позбавлення волі на строк до 30 років, позбавлення волі на строк до 20 років, позбавлення волі на строк до 15 років. Тривалість позбавлення волі складає не менше 10 років. Крім перерахованих вище, існують ще так звані виправні покарання, до яких відносяться тюремне утримання, штраф, неоплачувані роботи в суспільних інтересах, покарання у вигляді позбавлення чи обмеження прав. Шкала покарання у вигляді тюремного утримання наступна: до 10 р., до 7 р., до 5 р., до 3 р., до 2 р., до 1 р., до 6 міс.

Ще в середині ХХ ст. вчені, що займалися проблемами покарання, позитивно відзивалися про побудову кримінально-правових санкцій у французькому КК, абсолютна більшість яких була сконструйована як відносно-визначені. В даний час стан змінився: французьке кримінальне законодавство відмовилося від відносно-визначених санкцій. В чинному КК 1992 р. є абсолютно-визначені санкції, причому побудовані вони безальтернативно, також кримінальному законодавству відомі кумулятивні санкції. Санкція передбачає основне покарання у вигляді позбавлення волі або (та) штрафу. Додаткові покарання вказані в Загальній частині КК.

Для характеристики кримінального законодавства Франції наведемо санкції за вчинення деяких найбільш розповсюджених злочинів. Практично всі види умисних вбивств караються покаранням у вигляді довічного позбавлення волі. Так, застосування у відношенні будь-якої особи катування

чи тілесних ушкоджень передбачає покарання у вигляді 15 років позбавлення волі. Згвалтування передбачає покарання у вигляді 15 років позбавлення волі (простий склад злочину), вчинення даного злочину при обтяжуючих обставинах передбачає 20 років позбавлення волі, а при настанні наслідку у вигляді смерті потерпілої особи – 30 років. Всі наведені вище випадки призначення покарання є прикладом застосування безальтернативних абсолютно-визначених санкцій, які включають в себе позбавлення волі на конкретно визначений строк або довічне позбавлення волі. Прикладом застосування безальтернативної абсолютно-визначеної кумулятивної санкції є покарання за керівництво чи організацію групи з метою виробництва, виготовлення, імпорту, експорту, перевезення, зберігання, збуту, передачі, придбання чи незаконного використання наркотичних засобів чи психотропних речовин, що передбачає довічне позбавлення волі та грошовий штраф.

Отже, кримінальному законодавству Франції притаманні безальтернативні кримінально-правові санкції з абсолютно-визначеними межами, а також кумулятивні санкції.

В КК ФРН діє принцип, проголошений в § 1 КК: «Немає покарання, не вказаного в законі». Значення класично нормативістської школи в ствердженні цього принципу є беззаперечним: правова норма містить заборону з метою забезпечення регулятивного впливу на поведінку людей у суспільстві і сутність злочину полягає не у застосуванні реальної шкоди суспільним інтересам, а в тому, що він заважає пануванню права.

Говорячи про побудову санкцій в КК ФРН, слід відмітити своєрідний метод конструювання санкцій (як і в КК Франції): в одних випадках зміст статті починається з диспозиції, в інших – з санкції. Утруднює сприйняття змісту норм не обґрунтована заміни послідовності диспозиції і санкції та занадто часте використання норм-дефініцій, які містять опис ознак диспозиції статті.

Аналіз норм Особливої частини КК ФРН приводить до висновку про використання законодавцем застарілого прийому вводу в санкції елементів диспозиції, за якого при визначенні заходів кримінально-правового впливу згадується та чи інша ознака скоєного злочину. Такий законодавчий прийом не можна назвати вдалим. Використання його в більш чим 70 нормах Особливої частини КК призвело до нагромадження частини статті про санкції, до утруднення сприйняття останньої, розмило межі між диспозицією, описом ознак злочину, санкцією та видами кримінально-правового примусу.

В кримінальному законодавстві ФРН існують абсолютно-невизначені, відносно-визначені санкції, зустрічаються альтернативні, які передбачають покарання у вигляді штрафу та позбавлення волі. Слід також відмітити наявність в КК ФРН відсильних санкцій, зміст яких розкривається в інших статтях кодексу. Згідно § 255 КК, у випадку вимагання шляхом застосування насильства «особа карається так же, як той, хто вчинив розбій» [40, с. 263].

В КК ФРН міститься 2 види основних покарань: позбавлення волі (безстроково або до 15 років) та штраф. Якщо строк позбавлення волі вказується завжди, то розмір штрафу відсутній, його визначає в кожному випадку суд (санкції, які містять покарання у вигляді штрафу, є абсолютно-невизначеними). Санкції, що передбачають покарання у вигляді позбавлення волі, сконструйовані за принципом «від ... до...», «до ...» або «від ...».

Є цікавими для прикладу розміри і види покарань, передбачених КК ФРН за найбільш розповсюджені злочини. Так, за умисне вбивство передбачено покарання у вигляді безстрокового позбавлення волі (така санкція, в якій передбачається зазначений вид покарання, на нашу думку, є абсолютно-невизначеною). Умисне тяжке тілесне ушкодження карається позбавленням волі на строк до 5 років. За просту крадіжку передбачається покарання до 5 років з грошовим штрафом, а за кваліфіковану крадіжку – позбавленням волі від 3 місяців до 10 років. Розбій карається позбавленням волі на строк не менше 1 року. Розбій, що спричинив смерть потерпілого,

карається безстроковим позбавленням волі або позбавленням волі не менше 10 років. На наведених прикладах видно, що кримінально-правові санкції за законодавством ФРН, які передбачають вказані види покарання, є, дійсно, альтернативними з відносно-визначеними межами та кумулятивними.

Відповідно до § 38 КК ФРН, позбавлення волі призначається на строк від 1 місяця до 15 років, а в передбачених законом випадках – безстроково, тобто довічно. В КК ФРН міститься 3 абсолютно-визначених санкції, що передбачають безстрокове позбавлення волі в якості можливого за вчинення геноциду (§ 220 а) та вбивства при наявності кваліфікуючих обставин (§ 211, 212). Ще в 14 санкціях покарання у вигляді безстрокового позбавлення волі використовується при побудові альтернативних санкцій з покаранням у вигляді позбавлення волі на строк не менше 10 років.

У значній частині кримінально-правових норм КК ФРН використовуються санкції з відносно-визначеним розміром позбавлення волі (36,2 % від загальної кількості санкцій, передбачених в КК). У 18% санкцій подібного роду використовується вказівка законодавця на максимальний розмір покарання, в цьому випадку нижча межа строку позбавлення волі дорівнює 1 місяць.

У більшості випадків покарання у вигляді позбавлення волі обмежується зазначеними в санкції межами (62%), при цьому можливості судів ФРН у виборі конкретного розміру покарання є досить широким. Так, відповідно до проведеного дослідження, у 274 санкціях (що становить 48,93 % від загальної кількості санкцій), межі покарання становлять 5 і більше років. З іншої сторони, максимальна межа позбавлення волі в цих санкціях встановлена в 5 і більше років, тобто є досить високою.

72 норми вказаного типу (відносно-визначені санкції з основним покаранням у вигляді позбавлення волі) побудовані шляхом визначення мінімального строку позбавлення волі за те чи інше діяння, що становить 12,84 % від загальної кількості санкцій у вигляді позбавлення волі. Крім

цього, КК ФРН передбачає ряд норм, санкції яких містять покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 3-х р.

Норми Особливої частини КК ФРН містять в своїй структурі санкції альтернативного виду (вони складають майже 35,3% всіх санкцій в КК), де законодавець передбачив можливість призначення одного з двох основних покарань: позбавлення волі або грошового штрафу.

Цікавим є положення КК ФРН стосовно рекомендації уникнення призначення покарання у вигляді позбавлення волі на короткий строк (в межах 6 місяців), яке звичайно замінюється штрафом (§ 47 КК ФРН).

Крім того, в 1992 р. система покарань КК ФРН доповнилася таким видом додаткового покарання, як майновий штраф. Майновий штраф призначається у поєднанні з безстроковим позбавленням волі на строк не менше 2 років. Це покарання виражається у сплаті визначеної судом суми, розмір якої обмежується вартістю майна, що належить злочинцю. Даний вид покарання може бути призначений лише в якості додаткового покарання у визначених законом випадках, що є прикладом кумулятивної санкції.

Таким чином, КК ФРН передбачає лише 3 основні та 1 додатковий вид покарання: позбавлення волі на визначений термін від 1 місяця до 15 років, довічне позбавлення волі, грошовий штраф, що призначається в щоденних ставках, майновий штраф у якості додаткового покарання.

Аналізуючи покарання за КК ФРН, можна зробити висновок, що каральна політика цієї держави значно м'якша, ніж у Франції: практично співпадають лише санкції за умисне позбавлення життя людини. Крім того, для Франції характерним є застосування безальтернативних кримінально-правових санкцій з абсолютно-визначеними межами, що, на нашу думку, не сприяє реалізації у повному розмірі принципу індивідуалізації покарання. Говорячи про побудову санкцій в КК ФРН, слід відмітити своєрідний метод конструювання санкцій. В одних випадках зміст статті починається з диспозиції, в інших – з санкції.

В кримінальному законодавстві ФРН, на відміну від французького, існують відносно-визначені, альтернативні та абсолютно-невизначені санкції. Слід також відмітити наявність в КК ФРН відсильних санкцій, зміст яких розкривається в інших статтях КК, що теж є його особливістю.

Федеральне кримінальне законодавство США не містить визначення покарання, питання про яке вирішується кримінально-правовою доктриною та судовою практикою, але і там воно зустрічається не завжди. По суті, США (як на рівні федерації, так і на рівні окремих штатів) є країною, що має риси каральної кримінально-правової системи [207, с. 14].

Аналіз системи санкцій у федеральному кримінальному законодавстві США дозволяє виділити основні та додаткові види покарань, серед яких основними покараннями вважаються смертна кара, позбавлення волі, пробація та штраф. До додаткових покарань відносяться: конфіскація; дії щодо повідомлення потерпілих; позбавлення прав; покладення обов'язку відшкодувати спричинену шкоду (реституція). Кримінально-правові санкції можуть встановлювати тільки один вид покарання, при цьому розмір (строк) покарання іноді не зазначається, тобто санкції можуть бути як абсолютно-невизначеними, так і відносно-визначеними. Крім того, кримінально-правові санкції бувають безальтернативні та альтернативні. Смертна кара застосовується за вчинення найнебезпечніших злочинів при обтяжуючих обставинах у випадках, спеціально передбачених законом. Позбавлення волі найчастіше розуміється як тюремне ув'язнення, яке може бути: 1) короткостроковим; 2) тривалим; 3) довічним. На сьогодні смертна кара зберігається у 38 штатах і на федеральному рівні [207, с. 263].

У всіх штатах особа, засуджена за вчинення злочину, позбавляється права займати посаду, засновану на довірі, до зняття заборони виконавчим чи судовим актом. Майже у всіх штатах засуджені позбавляються виборчих прав, у деяких випадках – права бути присяжним засідателем. Тобто, кримінально-правові санкції у даному випадку є кумулятивними.

У США на рівні федерації переважають риси каральної кримінально-правової системи, хоча і за наявності низки гуманних механізмів впливу на поведінку злочинців. Саме витончена гнучкість і багатоальтернативність системи американського покарання дозволяє виважено підходити до оцінки поведінки особи в кожному випадку [207, с. 260]. Таким чином, кримінальному законодавству США притаманні як альтернативні, так і безальтернативні відносно-визначені (при призначенні позбавлення волі та штрафу) або абсолютно-невизначені (у випадку призначення довічного позбавлення волі) санкції. Крім того, великою популярністю в США користуються кумулятивні санкції, які дають можливість до основного покарання додавати інші – позбавлення права займати посаду, засновану на довірі; позбавлення виборчих прав, у деяких випадках – права бути присяжним засідателем.

Аналіз зарубіжного кримінального законодавства буде неповним без короткого огляду «правової картини» далекосхідного континенту – а саме, Японії. Японське сучасне суспільство, що динамічно розвивається, викликає інтерес у всьому світі та залишається прикладом для світової спільноти. Крім того, кримінальне законодавство Японії має характерні особливості, притаманні країнам Далекосхідної частини світу.

Система основних покарань в КК Японії складається з таких їх видів: а) смертна кара; б) позбавлення волі з примусовою працею; в) безстрокове позбавлення волі; г) позбавлення волі без примусової праці (тюремне ув'язнення); д) грошовий штраф; е) кримінальний арешт; д) малий штраф.

Характеризуючи систему санкцій КК Японії в цілому, слід відмітити, що в багатьох випадках при побудові норм законодавець використовує не зовсім вдалий прийом введення санкції безпосередньо в диспозицію. Часто зустрічаються випадки введення в санкцію елементів диспозиції, що характерно також для КК ФРН. Наявність великої кількості відсильних санкцій є характерною ознакою КК Японії. На негативні моменти, що є наслідком

використання таких прийомів законодавчої конструкції санкцій, ми звертали увагу вище.

Слід сказати, що японські законодавці використовують в санкціях КК смертну кару. Більшість санкцій, що передбачають смертну кару в якості покарання, побудовані в альтернативні з покаранням у вигляді безстрокового позбавлення волі. Тобто, санкції, які передбачають зазначені види покарання, за нашою класифікацією, наведеною вище, є альтернативними абсолютно-визначеними або альтернативними абсолютно-невизначеними.

Фактично КК Японії передбачає 2 види позбавлення волі на певний термін: позбавлення волі з примусовою працею та позбавлення волі без примусової праці (тюремне ув'язнення). Обидва види покарання призначаються на термін від 1 місяця до 15 років, відбувають їх засуджені в тюрмах – в першому випадку – з примусовою працею, в другому – без. Тобто, можна констатувати наявність відносно-визначених кримінально-правових санкцій, які можуть бути кумулятивними.

Крім позбавлення волі (законодавчо визначеного як позбавлення волі з примусовою працею (у випадку зазначення у санкції такого виду покарання санкція стає кумулятивною) та позбавлення волі без примусової праці (тюремне ув'язнення), КК країни передбачає ще штраф. КК Японії диференціює штраф на 2 різновиди: так званий грошовий штраф та малий штраф. Відповідно до ст. 15 КК Японії, сума грошового штрафу складає від 10 тисяч ієн і більше. Ст. 17 КК говорить, що сума малого штрафу може варіюватися від 1 до 10 тисяч ієн. Отже, санкції, які передбачають покарання у вигляді грошового штрафу за законодавством Японії, є відносно-визначеними. Говорячи про абсолютно-невизначені санкції, ми виявили, що вони притаманні при застосуванні безстрокового позбавлення волі.

Таким чином, однією з головних особливостей КК Японії з-поміж проаналізованих КК інших держав, є надзвичайно мала кількість санкцій – всього 316. Система санкцій у сучасному кримінальному праві Японії

представлена наступними їх видами: альтернативними абсолютно-визначеними та абсолютно-невизначеними, відносно-визначеними, кумулятивними, відсильними санкціями.

Аналіз сучасного законодавства Великобританії дозволяє виділити різні види санкцій, які включають наступні види покарань: смертну кару, позбавлення волі, в тому числі – умовну відстрочку покарання у вигляді позбавлення волі з наглядом чи ні, «продовжені» строки тюремного утримання: штраф, поручительство, пробація, повне чи умовне звільнення, безкоштовне надання послуг суспільству, опікунство, поміщення в центр затримання, нагляд, опіка, направлення в центр відвідувань.

У Великобританії існує лише один вид позбавлення волі, строки якого змінюються: якщо в статуті строк позбавлення волі спеціально не визначений, то він не може перевищувати 2 років (при визначенні виду санкції, яка передбачає вказане покарання, слід зупинитися на відносно-визначених санкціях). Якщо був скоєний злочин за загальним правом, то строк позбавлення волі призначається на розсуд суду (тут кримінально-правова санкція вже стає абсолютно-невизначеною). За загальним правилом, штраф (разом з позбавленням волі (в такому випадку говоримо про кумулятивну санкцію) або без нього) призначається на розгляд суду.

Для законодавства Великобританії характерним є наявність наступних видів кримінально-правових санкцій: відносно-визначених (тюремне ув'язнення, позбавлення прав, дискваліфікації), абсолютно-визначених (смертна кара) та абсолютно-невизначених (у разі призначення покарання на розсуд суду), кумулятивних санкцій.

КК Латвії був прийнятий 08.07.1998 р., він став одним з найновіших сучасних КК серед країн – членів Євросоюзу. Система основних покарань в КК Латвії складається з таких їх видів: а) смертна кара чи довічне позбавлення волі; б) позбавлення волі (на строк від 6 місяців – до 15 років, за особливо тяжкі злочини – до 20 років, а в окремих випадках, передбачених

КК – довічно); в) арешт; г) примусові роботи; д) грошовий штраф. Слід сказати, що в санкціях КК Латвії смертна кара передбачена в 1 випадку, при цьому, санкція норми, що передбачає відповідальність за даний злочин, є альтернативною відносно-визначеною, так як має у своєму складі ще 2 основних покарання: довічне позбавлення волі та позбавлення волі на строк від 15 до 20 років. Санкції, які містять покарання у вигляді довічного позбавлення волі, є абсолютно-невизначеними. Таких санкцій в латвійському законодавстві передбачено 13.

Штраф, як і в більшості країн світу, в Латвії є досить розповсюдженим. Так, 280 санкцій передбачають покарання у вигляді штрафу, що становить 28,45% від загальної кількості санкцій в КК. Санкції, які передбачають покарання у вигляді штрафу в Латвії, є відносно-визначеними. КК Латвії, так само, як і КК України, містить відносно-визначені альтернативні санкції, зустрічаються і абсолютно-невизначені санкції у випадку передбачення ними покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Ні відсильні, ні абсолютно-визначені санкції не притаманні законодавству Латвії.

Мусульманське кримінальне право відрізняється від кримінального права проаналізованих країн схематичністю та меншою деталізацією. Воно сформувалося в межах Арабського халіфату як конфесійне право, частково увібравши деякі положення римського і візантійського права.

Особливістю мусульманського права загалом є наявність санкцій за всі правопорушення незалежно від їх характеру. Крім того, характерною рисою мусульманського права є його надзвичайна консервативність: догматично зафіксоване ще у X ст., воно залишається практично незмінним до нашого часу і саме тому усі питання, які ставлять перед мусульманською правовою доктриною нові суспільні відносини, у т.ч. у сфері кримінального права, вирішуються за допомогою аналогії [271, с. 84]. Тому кримінальне право об'єднує норми як публічного, так і приватного права, межі між якими досить умовні. Але публічно-правові норми стосуються кількох найбільш

небезпечних злочинів, за вчинення яких встановлені суворо визначені міри покарання. Тобто, є підстави говорити про наявність абсолютно-визначених кримінально-правових санкцій. Оцінка протиправних діянь здійснюється, виходячи з п'яти категорій – належного, рекомендованого, дозволеного, засуджуваного і забороненого [271, с. 84].

Сучасні дослідники мусульманського права розробили немало класифікацій правопорушень, аналіз яких допомагає краще зрозуміти специфіку мусульманського деліктного права. В основу більшості з них покладено 2 критерії: ступінь визначеності покарання за той чи інший злочин і характер порушених інтересів. Найбільше розповсюдження отримала класифікація, за якою правопорушення поділяються на три групи:

1) злочини, що становлять найбільшу суспільну небезпеку і посягають на «права Аллаха» (інтереси всієї мусульманської общини) і караються точно визначеною санкцією «хадд». За викладеною нами класифікацією в описаному випадку можна говорити про наявність безальтернативних абсолютно-визначених санкцій;

2) злочини, що порушують права всіх інших осіб і за вчинення яких передбачається фіксоване покарання («кисас», «кавад», «дія»). Ми знову констатуємо наявність безальтернативних абсолютно-визначених санкцій;

3) всі інші правопорушення – «тазир», за вчинення яких не встановлений конкретний вид покарання. Описані ознаки характерні для абсолютно-невизначених санкцій [1, с. 12]

Поряд з наведеною класифікацією правопорушень, слід охарактеризувати іншу, наведену дослідником мусульманського права Айманом Хусейном Мухаммедом аль Орімі, який зазначає, що КК Йорданії класифікує злочини на три види за характером їх небезпечності і встановлює відповідні покарання: 1) тяжкі злочини – це злочини, за які в КК передбачено покарання понад три роки позбавлення волі, довічна каторга чи смертна кара – тобто, мають місце альтернативні відносно-визначені,

абсолютно-невизначені чи абсолютно-визначені санкції; 2) проступок – це менш тяжкий злочин, за який в КК передбачено покарання не більше трьох років позбавлення волі чи менш суворе покарання – це є прикладом класичної альтернативної відносно-визначеної кримінально-правової санкції; 3) порушення – це злочини, що становлять малозначну небезпеку, за які в КК передбачається покарання не більше 7 днів позбавлення волі чи менш суворої покарання – теж це альтернативна відносно-визначена санкція [1, с. 12].

Аналіз вивчених джерел дозволяє нам зробити висновок, що мусульманському праву притаманні як безальтернативні, так і альтернативні абсолютно-визначені санкції – смертна кара, конкретизовані тілесні покарання, побиття батогами, висилка, штраф. Крім того, існують відносно-визначені санкції – позбавлення волі понад 3 роки, позбавлення волі до 3 років, а також позбавлення волі до 7 днів. Санкції, що включають такий вид покарання, як довічна каторга, можна віднести до абсолютно-невизначених.

Таким чином, в мусульманських країнах існують власні особливості визначення та призначення покарання і його розмірів (санкцій), що засновуються на визначальних ідеях Корану та ісламу. Поряд з відомими всьому світу покараннями у вигляді смертної кари, позбавлення волі, штрафу та конфіскація, в мусульманських країнах існують тілесні покарання, а також такі своєрідні санкції, як усне зауваження або просте мовчазне виявлення засудження – «бойкот», приниження порушника бриттям, чорнінням обличчя або водінням його в напівголому вигляді по вулицях міста з публічним оголошенням скоєного ним гріха, розп'яття на три дні.

3.2. Особливості формулювання санкцій кримінально-правових норм залежно від ступеня тяжкості кримінальних правопорушень

Тяжкість кримінального правопорушення знаходить свій юридичний вираз у встановленій в КК санкції за вчинене діяння, яка визначає вид і розмір покарання. Отже, якщо санкції КК виражають ступінь тяжкості відповідних видів кримінальних правопорушень, то співвідношення суворості меж санкції і видів покарання, призначених судами за відповідні види кримінальних правопорушень, повинно відображати зміст ст. 12 КК.

Законодавець, реалізуючи принципи індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання, звертає увагу на питання депеналізації шляхом правових новацій, зокрема, шляхом доповнення кримінально-правових норм положеннями такого змісту: «Більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинене кримінальне правопорушення призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових кримінальних правопорушень» (ч. 2 ст. 65 КК) [194], що зобов'язує суд більш детально та уважно ставитися до вибору виду покарання за вчинене правопорушення.

Як зазначає М.В. В'юник, сьогодні в юридичній літературі фіксується недостатність узагальнюючих розробок щодо оцінки ефективності як окремих видів покарань, так і системи в цілому, а також є потреба цілісного дослідження по створенню концепції оцінки ефективності існуючої в Україні системи покарань, з урахуванням кримінологічного, кримінально-правового та кримінально-виконавчого аспектів її функціонування [22, с. 153–154].

Необхідним для впровадження є положення, згідно з яким із урахуванням ступеня тяжкості, обставин кримінального правопорушення, його наслідків і даних про особу судам належить обговорювати питання про призначення передбаченого законом більш суворого покарання особам, які вчинили кримінальне правопорушення на ґрунті пияцтва, алкоголізму,

наркоманії, за наявності рецидиву, у складі організованих груп чи за більш складних форм співучасті (якщо ці обставини не є кваліфікуючими ознаками), і менш суворого – особам, які вперше вчинили кримінальне правопорушення, неповнолітнім, жінкам, котрі на час його вчинення чи розгляду справи перебували у стані вагітності, особам з інвалідністю, особам похилого віку і тим, які щиро розкались у вчиненому, активно сприяли розкриттю правопорушення, відшкодували завдані збитки [198].

Виникає питання: чи забезпечують реалізацію принципу індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання санкції тих кримінальних правопорушення, які безальтернативно передбачають лише один вид покарання? Згідно проведеного анкетування, необхідність скасування безальтернативних санкцій в Особливій частині КК підтримує близько 92% опитаних адвокатів (додаток А). У більшості норм таким видом кримінальної репресії виступає покарання у виді позбавлення волі.

Так, за характером та особливостями наповнення окремими видами покарань санкцій Особливої частини КК 2001 р. слід зазначити наступне: серед 2192 варіацій покарань у санкціях КК у 727 з них, що становить 33,17 % від загальної кількості варіацій покарань, передбачається покарання у вигляді позбавлення волі (див. додаток А). Слід зазначити, що ще майже 10 років тому показник наявності позбавлення волі у санкціях КК був набагато вищий: з 808 варіацій покарання у санкціях КК аж 587 санкції (або 75,37 % від загальної кількості санкцій у Особливій частині КК) містили покарання у вигляді позбавлення волі (див. додаток А). Але при такій інтенсивній присутності у санкціях всіх категорій кримінальних правопорушення даного максимально репресивного покарання практика його застосування судами постійно зменшується, адже, за даними Державної судової адміністрації України, в 2013 р. лише до 24 % засуджених осіб дане покарання було призначене до реального виконання, в 2023 р. – застосовано

до 12161 особи, що становить 18,2 % від загальної кількості засуджених, в 2024 р. – до 11774 особи (19,2 % засуджених в Україні) (додаток Г).

Позбавлення волі, як і раніше, передбачається вельми широко в санкціях статей Особливої частини і практично не має тенденцій до скорочення (особливо з урахуванням введення в кримінальне законодавство нового виду покарання – арешту, яке є, на думку С.В. Черкасова, короткостроковим позбавленням волі) [280, с. 12]. Як вказує Н.А. Орловська, у безальтернативних кримінально-правових санкціях безумовно домінує позбавлення волі на певний термін у кількості 98% [162, с. 253]. На цьому фоні беззаперечним позитивом є факт зростання загального числа кримінально-правових санкцій, що містять і позбавлення волі, і альтернативні йому види покарання, а також збільшення їх питомої ваги. На сьогодні альтернативні позбавленню волі види покарань, що входять до системи Загальної частини КК, повністю відображаються в санкціях статей Особливої частини.

Прагнення посилити відповідальність за допомогою вказівки на позбавлення волі на певний строк як єдиний вид покарання може призвести до зворотного ефекту, який ми можемо спостерігати і сьогодні, коли замість «реального» відбування покарання абсолютно всі винні особи звільняються від призначеного покарання у вигляді позбавлення волі. Саме тому санкціях, що безальтернативно передбачають позбавлення волі, варто вказати (поруч із позбавленням волі на певний строк) як альтернативний основний вид покарання штраф. Це дасть змогу реалізувати принцип індивідуалізації відповідальності, враховуючи характер заподіяних наслідків [140, с. 287].

На сьогодні всі санкції норм, які передбачають відповідальність за особливо тяжкі злочини, є простими (безальтернативними) санкціями, так як включають в якості основного покарання виключно позбавлення волі з визначеними верхньою та нижньою межами (як варіант, у 22 санкціях даної категорії альтернативно передбачено покарання у виді довічного

позбавлення волі) з доповненням в якості додаткових покарань позбавлення права займати певні посади або займатись певною діяльністю та конфіскації (загальної або спеціальної). В санкціях за тяжкі злочини такий же принцип конструювання притаманний майже всім із них.

Якщо логіка наповнення санкцій за тяжкі та особливо тяжкі злочини є достатньо зрозумілою, то не виглядає переконливою позиція законодавця, коли мова йде про нетяжкі злочини та кримінальні проступки.

В кримінально-правових нормах щодо відповідальності за нетяжкі злочини при стовідсотковому представленні в санкціях покарання у виді позбавлення волі закріплені також такі альтернативні покарання як обмеження волі, арешт, виправні роботи, громадські роботи, штраф та позбавлення права займати певні посади та займатись певною діяльністю в якості основного або додаткового покарання із конфіскацією майна в якості додаткового покарання. Даний факт так само піддається критиці: постійно звучать дорікання з боку науковців щодо занадто великої частки санкцій, які містять покарання у вигляді позбавлення волі [47, с. 96; 125, с. 35–42].

Подібний принцип конструювання санкцій притаманний і законодавству деяких зарубіжних країн. Так, КК Латвійської Республіки передбачає позбавлення волі в 441 санкції, що становить 90,55 % від загальної кількості санкцій в КК, КК ФРН – в 540 санкціях або 97,47 %, КК Японії – в 208 санкціях (88,89 %). КК УРСР 1960 р. містив більше санкцій у вигляді позбавлення волі: вказане покарання передбачалося станом на 1 лютого 1999 р. в 425 санкціях КК, що становило 85,51 % від загальної кількості санкцій цього кодексу.

Тривалий час в кримінальній політиці держави пануючою була концепція, відповідно до якої розширення застосування покарання у виді позбавлення волі в його найсуворіших формах здатне позитивно вплинути на зниження рівня злочинності. Подібні переконання дотепер існують серед значної частини населення і навіть серед працівників судових і

правоохоронних органів, що і підтверджується даними проведеного анкетування. Одним із наслідків цього є традиційно висока питома вага покарання у вигляді позбавлення волі і один з найвищих у світі показників числа засуджених до цього заходу з розрахунку на 100 тис. населення [280, с. 9]. Так, на питання: чи може застосування більш суворих видів покарання попереджувати скоєння злочинів 49,3 % опитаних слідчих та 59,7 % адвокатів дали позитивну відповідь. Стосовно істотного підвищення верхніх меж покарання для запобігання вчиненню кримінальних правопорушень позитивну відповідь дали 48 % працівників правоохоронних органів та 47 % адвокатів (додаток А).

На нашу думку, саме в зменшенні представлення покарання у вигляді позбавлення волі в санкціях кримінально-правових норм чинного КК майже на 20 % в порівнянні з КК УРСР 1960 р. відображається один з проявів гуманістичної направленості КК 2001 р. Підтвердженням цього є офіційні статистичні дані Верховного Суду України: в період з 2002 р. по 2008 р. (всього за 6 років) показник застосування вигляді позбавлення волі зменшився на 9%, у 2023 р. застосовувався до 12161 особи, а в 2024 р. – до 11774 особи. [2].

Як відзначається Верховним Судом, у випадках, коли санкція закону, за яким особу визнано винною нарівні з позбавленням волі на певний строк передбачає більш м'які види покарання, при постановленні вироку потрібно обговорювати питання про призначення покарання, не пов'язаного з позбавленням волі. У разі обрання покарання у виді позбавлення волі це рішення повинно бути вмотивовано у вироку [198]. Науковці звертають увагу на те, що повинен існувати логічний взаємозв'язок між тяжкістю покарання та його розміром у санкції статті Особливої частини КК. Так, карально-виховний вплив більш м'яких покарань повинен бути нижчим карально-виховної сутності більш суворих видів покарання [49, с. 47].

Зниження каральної ролі покарання слід здійснювати поступовим шляхом розширення застосування тих видів покарання, що не пов'язані з ізоляцією від суспільства, а також шляхом запровадження більшої диференціації відповідальності, посилення засобів впливу на осіб, що вчиняють правопорушення, активнішої участі громадськості при перевихованні осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння. Побудова санкцій та їх розміри повинні відображати напрямок кримінально-правової політики у цілому та визначати ставлення держави до форм і засобів запобігання конкретним видам кримінальних правопорушень, враховуючи поширення суспільно небезпечних діянь та конкретних соціально-економічних умов певного історичного періоду, адже від характеру побудови, видів та розмірів санкцій значною мірою залежить судова практика при запобіганні кримінальним правопорушенням [7, с. 368].

Питання про недоцільність широкого застосування позбавлення волі стало обговорюватися вже з кінця XIX ст. і в програмах перших міжнародних тюремних конгресів почали робитися спроби пошуку альтернатив цьому виду покарання. З новою силою питання пошуку альтернатив позбавленню волі стали обговорюватися на останніх конгресах ООН з попередження злочинності і поводження з правопорушниками. 14 грудня 1990 р. резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 45/110 був прийнятий основний міжнародно-правовий документ у даній сфері – Стандартні мінімальні правила ООН відносно мір, не пов'язаних з тюремним ув'язненням («Токійські правила») [138].

Ряд важливих міжнародно-правових документів розроблений в рамках Ради Європи, перш за все рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № R(92) 16 від 19.10.1992 р. «Європейські правила щодо загальних санкцій і заходів» [54], які мають стати основою для національних законодавчих органів і практиків по застосуванню покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. На відміну від Токійських правил, Європейські правила містять

набагато докладніші рекомендації щодо методів роботи виконавчих органів, участі у їхній діяльності громадськості, приватних осіб, щодо кадрів і підбору персоналу служб, виконуючих покарання без ізоляції засудженого від суспільства. Враховуючи, що згадані міжнародні стандарти не відносяться до числа міжнародних договорів або загальноновизнаних норм і принципів міжнародного права, їх положення можуть бути реалізовані в Україні тільки опосередковано, шляхом включення до кримінального, кримінально-процесуального і кримінально-виконавчого законодавства.

Ю.А. Пономаренко визначає позбавлення волі як покарання, що полягає в обмеженні права особи, що вчинила кримінальне правопорушення, на особисту свободу шляхом повної ізоляції її від суспільства на строк, визначений вироком суду [183, с. 210]. Ізоляцією від суспільства є не лише фізична, а й духовна ізоляція [117 с. 119–120].

Як свідчить історія, широке призначення у ХХ ст. тривалих і надтривалих (до 25 років) строків позбавлення волі не допомогло у ліквідації злочинності, підтвердивши, що не принцип жорстокості, а саме принцип невідворотності чинить найбільш позитивний вплив на скорочення злочинності. Про сумнівний спосіб досягнення мети покарання шляхом застосування суворих видів та значних розмірів покарань зазначають зарубіжні вчені [7, с. 367]: на прикладі США, Фінляндії і Німеччини можна показати, що ефективність жорстких санкцій у вигляді позбавлення волі досить обмежена, якщо взагалі має місце. Думки про те, що застосування жорстких санкцій може якщо не знизити рівень злочинності, то втримати її на певних показниках, не підтвердились і не отримали доказів при тривалих спостереженнях [6, с. 156].

На думку Т.А. Денисової, зміна пріоритетів: від жорстокості покарання за вже вчинене кримінальне правопорушення – до широкої превентивної діяльності, яка охоплюватиме усунення причин і умов вчинення кримінальних правопорушень, підняття рівня моральності і правової

культури, застосування альтернативних покарань, на жаль, сприймається суспільством як примара. Позбавлення волі не виправляє особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, особливо з урахуванням особливостей вітчизняної кримінально-виконавчої системи [45, с. 53].

Вибір конкретного виду покарання має стати предметом ретельного обговорення на судовому засіданні, а при призначенні покарання у виді позбавлення волі на певний строк чи довічно, суд повинен довести відсутність підстав застосування інших, більш м'яких видів покарання, особливо у випадках призначення покарання на строк до п'яти років позбавлення волі. Політика держави повинна спрямовуватися на переконання суспільства у недоцільності існуючих нині підходів призначення покарання. Громадянам необхідно роз'яснювати позитивні риси інших, альтернативних позбавленню волі, видів покарань, а також поширювати досвід цивілізованих країн. Превентивні заходи, засновані лише на жорстких покараннях, жодного разу не призводили до позитивних результатів – лише на певний час вони можуть призупинити злочинність, сплеск якої у подальшому є неминучим. Необхідно піднімати рівень правової культури і моральності, що дозволить не тільки вільно жити в демократичній державі, а й сформувати суспільну думку про те, які заходи впливу слід застосовувати до винних осіб [45, с. 53].

Положення чинного кримінального законодавства потребують змін і доповнень щодо розширення кількості кримінально-правових санкцій, що містять у своїй структурі альтернативні види покарання з одночасним скороченням числа тих санкцій, що передбачають покарання, пов'язані з позбавленням волі чи іншою ізоляцією засудженого від суспільства. Вказані положення також підтверджуються проведеними дослідженнями. Так, доцільним визнано розширення кримінально-правових санкцій покараннями, не пов'язаних з позбавленням волі, 89,3 % працівників слідчих органів та 92,4 % адвокатів (додаток А).

Аргументами на користь незастосування покарання у вигляді позбавлення волі є:

1) економічні збитки, завдані державі, засудженим не компенсуються, оскільки він фізично позбавлений можливості заробити кошти та це зробити, перебуваючи у виправній установі;

2) зростання видатків держави та утримання установ позбавлення волі;

3) втрата у засудженого зв'язків з родиною, суспільством, розвиток тюремної субкультури, яка в майбутньому може стати причиною рецидивної злочинності чи антисоціальної поведінки;

4) частково втрата професійних навичок засудженого при перебуванні в місцях позбавлення волі протягом тривалого часу;

5) формування психічних відхилень;

б) втрата здоров'я та розвиток інфекційних хвороб;

7) погіршення працевлаштування після звільнення особи з місць позбавлення волі [100, с. 40–41].

Широке використання альтернативних позбавленню волі покарань обумовлюється низкою їх безперечних переваг:

1) вони є більш адекватними при призначенні багатьом категоріям кримінальних правопорушень (перш за все – за вчинення нетяжких злочинів) та щодо осіб, які не становлять підвищеної суспільної небезпеки;

2) вони є більш прийнятними для суспільства, оскільки значною мірою позбавлені негативних наслідків для особи і суспільства в цілому, властивих позбавленню волі (розрив соціально корисних зв'язків, розпад сім'ї, втрата кваліфікації, несприятливий вплив з боку інших засуджених, нервово-психічні та інфекційні захворювання);

3) сприяють реабілітації засудженої особи, її інтеграції в суспільство і пристосуванню людей до правослухняної поведінки;

4) є важливим засобом загального зменшення числа засуджених, що знаходяться в місцях позбавлення волі, сприяючи підвищенню ефективності виправної дії на засуджених і попередженню рецидиву [235, с. 85].

Подальше включення альтернативних покарань до санкцій за різні категорії кримінальних правопорушень, в першу чергу, – за нетяжкі злочини, обумовлюється рядом їх безперечних переваг і відсутністю тих несприятливих ознак, які притаманні позбавленню волі.

Загалом, важливим правилом побудови санкції статті (частини статті) Особливої частини КК України слід визначити вимогу щодо наявності альтернативних основних видів покарань.

У теорії кримінального права існує кілька позицій щодо кількості альтернативних покарань у санкціях статей Особливої частини КК України, що залежить, на думку науковців, від суспільної небезпеки вчиненого діяння. Так, Я.О. Лантінов конкретизує, що в санкції доцільно включити вказівку щонайменше на два види основних покарань, одним з яких має бути штраф [112, с. 164]. В науковій літературі обґрунтовується, що не варто встановлювати більше трьох альтернативних основних видів покарань, адже альтернатива основним видам покарань повинна бути в максимальній кількості санкцій кримінально правових норм [270, с. 99–100; 268, с. 129]. Т.А. Денисова визначає, що чим більший характер і ступінь суспільної небезпеки кримінального правопорушення, тим менше альтернативних видів покарань законодавець повинен передбачати у санкції статті і, навпаки, чим менші характер і ступінь суспільної небезпеки вчиненого – тим більше альтернативних покарань має бути у санкції статті [49, с. 47]. Чим більша ступінь суспільної небезпеки правопорушень – тим більше альтернативних покарань повинно передбачатися у конкретних санкціях статей.

Вважаємо, що чим менша ступінь тяжкості вчиненого діяння, тим більшого вибору має надавати законодавець суду при призначенні покарання за його вчинення.

Стан, коли в санкції статті безальтернативно визначається лише один різновид основного покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк, що може застосовуватися до винної особи, недопустимий, адже запровадження безальтернативних, навіть і відносно-визначених санкцій, повністю суперечить принципу індивідуалізації покарання, сприяє неврахуванню ступеня тяжкості й характеру суспільної небезпеки протиправного посягання, позбавляє суд можливості реалізовувати принцип диференціації кримінальної відповідальності та покарання. Натомість відомо, що наявність альтернативних відносно-визначених санкцій лише позитивно відображається на призначенні покарання винним [286, с. 43-44].

Таким чином, за вчинення нетяжких злочинів, а тим паче – тяжких та особливо тяжких, не варто передбачати велику кількість основних покарань, так як рівень їх суспільної небезпеки відображають лише позбавлення волі та штраф. В той же час, для кримінальних проступків перелік основних видів покарань може бути більшим.

Суди в практичній діяльності досить часто застосовують при призначенні покарання короткострокові терміни позбавлення волі. Так, в 2007 р. до позбавлення волі на строк 1 рік було засуджено 2 278 осіб (1,49 % від загальної кількості засуджених), у 2008 р. цей показник навіть збільшився, становлячи при цьому 2 776 осіб (1,89%). На строк від 1 до 2 років у 2007 р. було засуджено 5 231 особа (3,42%), а у 2008 р. – 5 349 (3,67%). За даними Державної судової адміністрації в 2009 р. динаміка до збільшення частки осіб, до яких застосоване позбавлення волі таких термінів, зберігається: вже 2% визнаних винними осіб відбувають покарання терміном в 1 рік позбавлення волі і 3,9% - від 1 до 2 років. Далі, у 2023 р. до позбавлення волі строком на 1 рік засуджено 402 особи (0,6 % від загальної кількості засуджених), у 2024 р. – 367 осіб, що теж становить 0,6 %. На строк від 1 до 2 років у 2023 р. було засуджено 713 осіб (1,1 %), а у 2024 р. – 651 особу (1,1 %) (Додаток Г).

На нашу думку, ситуація, коли майже $\frac{1}{4}$ всіх покарань у вигляді позбавлення волі передбачає покарання на короткостроковий термін, є негативною. Адже і науковці (як вітчизняні, так і зарубіжні), і практичні працівники неодноразово звертали увагу на згубний вплив невеликих термінів покарання у вигляді позбавлення волі на осіб, до яких вони застосовуються. Короткострокове позбавлення волі є малоефективним, а наявність у санкціях норм покарання у вигляді короткострокового позбавлення волі навряд чи можна визнати правильним, виходячи з його малої ефективності. Вважається, що покарання у виді позбавлення волі терміном до трьох років малоефективне, оскільки винна особа за цей час не отримує достатніх стимулів і можливостей усвідомити протиправність своєї поведінки, а перспектива позбавитися волі в майбутньому його вже не лякає. В результаті суспільство одержує не виправлену людину, а потенційного рецидивіста і нігіліста [173, с. 29].

В КК розширено перелік видів покарань, альтернативних позбавленню волі. Це стосується тих норм КК України, які передбачають відповідальність за найбільш поширені на даний час у суспільстві діяння. Зокрема, ч.1 та ч. 2 ст. 185 КК «Крадіжка», ч.1 ст. 186 «Грабіж», ч. 1 та ч. 2 ст. 194 «Умисне знищення або пошкодження майна», ч. 1 ст. 309 «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту» КК України [194].

Ці зміни пов'язані з тим, що засуджені за названі кримінальні правопорушення, становлять більшість від осіб, яким призначається покарання у вигляді позбавлення волі. Але, як стверджує Т.А. Денисова, в період відбування вказаного виду покарання засуджені набувають негативних навичок, які в подальшому дозволяють звільненим продовжувати антигромадський спосіб життя. Величезна кількість громадян фактично виключається з політичного, економічного, соціального,

трудового, культурного життя суспільства. Колишні засуджені вимушені приєднуватися до кола собі подібних і поповнювати армію незаможних, агресивних, невдоволених громадян, кількість яких збільшується [47, с. 96].

Досвід застосування кримінального законодавства з усією наочністю продемонстрував обмеженість можливостей покарання в досягненні мети загальної та спеціальної превенції та ті значні матеріальні та духовні витрати, які пов'язані із застосуванням покарання [274, с. 71].

Не дивлячись на велику кількість санкцій, не пов'язаних з ізоляцією особи від суспільства, все ж таки судами застосовується покарання у вигляді позбавлення волі. Більшу увагу при винесенні вироку слід звертати на такі покарання, як штраф, обмеження волі, громадські роботи. Саме ці види покарання можуть в повному обсязі компенсувати короткострокове позбавлення волі. І хоча статистичні дані свідчать про поступове зростання частки засуджених, до яких суди застосували покарання, альтернативні позбавленню волі, зараз недостатньо використовуються нові види покарань.

Застосування альтернативних заходів покарання, підвищення ефективності заходів попередження і покарання, не пов'язаних з позбавленням волі, декриміналізація багатьох статей КК можуть стати тими складовими, завдяки яким стане можливим повернення до нормального життя багатьох громадян, які звільнилися з місць позбавлення волі.

Дослідження судової практики та статистичних даних кількісного складу категорій засуджених підтвердило, що для діючого законодавства характерною є диспропорція у регламентації альтернативних видів покарання. Як свідчить практика, у суддів не завжди є можливість призначення справедливого покарання з урахуванням усіх обставин справи та особи правопорушника [195].

На нашу думку, слушною є пропозиція ряду науковців щодо розширення сфери застосування таких видів покарань, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та громадських робіт

[12, с. 9], що підтверджується власними вищезазначеними дослідженнями (додаток А). Адже покарання, не пов'язані з позбавленням волі, є достатньо ефективними видами покарань, які адекватно відповідають суспільно-економічним реаліям і сприяють втіленню принципів гуманізму, кримінально-виконавчої політики й економії засобів кримінальної репресії. Дані покарання за своїм статусом не позбавляють особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, і за вироком суду визнана винною в ньому, соціальних зв'язків, сімейних відносин. Їх виконання відповідає умовам досягнення мети покарання і сприяє реальному втіленню принципів гуманізму, кримінально-виконавчої політики й економії засобів кримінальної репресії [12, с. 23].

Так, Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» від 15.04.2008 р. № 270-VI внесено зміни до санкцій 59-ти кримінально-правових норм. Внаслідок цих змін санкції відповідних норм були доповнені менш суворими видами покарань (штрафом, громадськими роботами, виправними роботами, арештом, обмеженням волі), в інших санкціях – виключено, знижено нижню та/або верхню межі покарань у виді обмеження чи позбавлення волі [194].

Загалом, зазначені зміни заслуговують на схвалення. Водночас, вважаємо, законодавець не повною мірою використав наявний потенціал при гуманізації кримінальної відповідальності за певні кримінальні правопорушення, адже по-різному характеризується зміст та конструкція санкцій в різних розділах КК.

Отже, проблема системи покарань та її взаємозв'язок із відповідними видами кримінальних правопорушень і санкціями за їх вчинення залишається актуальною і потребує подальшого дослідження [149, с. 378].

Ефективною альтернативою покаранням у виді виправних робіт та штрафу можуть бути громадські роботи, значимість та доцільність яких особливо відчутною є сьогодні з урахуванням складного економічного

періоду та фінансової кризи. Громадські роботи, як виконання засудженим у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, і застосування якого у багатьох країнах світу виявилось досить ефективним, також є новелою діючого КК. За кордоном дане покарання давно відоме під назвою примусові роботи (Латвійська Республіка). На момент прийняття КК у 2001 р. покарання у вигляді громадських робіт передбачалося всього у 14 санкціях. На сьогодні громадські роботи передбачаються тільки у 43 санкціях, що становить 1,96 % від загальної кількості санкцій. Станом на 15.06.2014 р. громадські роботи передбачалися у 36 санкціях, що становило 4,46% від загальної кількості санкцій. Наведене дає підстави репрезентувати висновок про необхідність внесення змін та доповнень до КК України про можливість максимального його включення до санкцій за вчинення кримінальних проступків та нетяжких злочинів.

На думку ряду науковців, громадські роботи як вид покарання мають достатньо високе виховно-профілактичне значення, у зв'язку з чим існує нагальна потреба розширити законодавчі можливості їхнього призначення та створити налагоджений механізм залучення відповідних служб органів місцевого самоврядування до процесу виконання цього покарання [280, с. 7]. Крім того, потреба у збільшенні кількості санкцій, які б містили в якості покарання громадські роботи, обґрунтовується науковцями забезпеченням більш ефективної реалізації принципів диференціації відповідальності та економії кримінальної репресії [35, с. 7].

Громадські роботи полягають у виконанні засудженим суспільно-корисних робіт, тому здійснюються не на користь потерпілого або будь-якого іншої особи, а в інтересах суспільства (громади) та мають соціальну, а не економічну спрямованість [185, с. 86–87; 75, с. 399–400]. Натомість, існує думка, що до змісту покарання у виді громадських робіт не відноситься обмеження права на працю, адже згідно з положеннями Конституції України, право на працю включає можливість особи заробляти собі на життя

працею, яку вона вільно обирає або на яку вільно погоджується. Особа ж, засуджена до громадських робіт, має відбувати їх саме у вільний від своєї роботи час, а тому при застосуванні цього покарання вона продовжує заробляти собі на життя працею, яку обрала або на яку погодилась [142, с. 16]. О.В. Чус вважає основним правообмеження у цьому виді покарання право засудженого на працю за своїм вільним вибором, важливою складовою якого є те, що громадські роботи повинні полягати у виконанні робіт некваліфікованого, неprestижного характеру: прибирання вулиць, парків, скверів, інших територій, роботи з благоустрою населеного пункту, ремонту будівель, комунікацій, вантажні роботи, робота в будинках пристарілих та догляд за хворим, сільськогосподарські роботи, роботи по впорядкуванні лісів та інші роботи, надання допомоги по господарству пенсіонерам та інвалідам. Засудженим до громадських робіт надається робота, не пов'язана із шкідливим виробництвом, ризиком для життя та здоров'я та не потребує спеціальної підготовки чи кваліфікації [282, с. 65].

Покарання у виді громадських робіт судами у більшості випадків застосовується за вчинення кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи, проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина та проти власності.

Сьогодні, враховуючи зарубіжний досвід застосування громадських робіт та рекомендації науковців, законодавець на підтримання наукової думки розширив коло кримінально протиправних діянь, за вчинення яких передбачив покарання у виді громадських робіт [194]. На нашу думку, покарання у виді громадських робіт повинне бути включеним до всіх санкцій, які передбачають відповідальність за вчинення кримінальних проступків та нетяжких злочинів. В першу чергу, це покарання як альтернатива штрафу повинно застосовуватись до осіб, які не працюють і не навчаються.

Для досягнення цілей покарання, підвищення його ролі як засобу протидії протиправним проявам, як вважають вчені, необхідна система, що забезпечувала б реальну можливість застосування різних видів та розмірів покарання до засуджених різних категорій залежно від тяжкості кримінальних правопорушень, обставин його вчинення і особи винного. Проблема застосування покарання охоплює ряд питань, що відносяться до сутності покарання, його цілей, індивідуалізації. У зв'язку з цим ми повністю підтримуємо пропозицію доповнення положень КК нормою, яка б передбачала обставини, що виключають застосування покарання певного виду (ст. 66-1 КК), наприклад: виключається застосування штрафу до осіб, що не мають самостійного доходу, власних коштів або майна, на яке може бути звернене стягнення [4, с. 12].

На підтримку пропозицій науковців можна навести приклади з судової практики. Призначаючи покарання, суди обирають його вид серед тієї групи конкретних видів, які включені законодавцем до санкції відповідної кримінально-правової норми. Як показало вивчення матеріалів практики, такий вибір здається іноді недосконалим та недостатньо обґрунтованим через обмеженість кількості видів покарань у конкретній санкції. Так, *вироком Тиврівського районного суду Вінницької області від 18.01.2008 р. гр. А. був засуджений за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 186 КК України, із призначенням покарання у виді штрафу в прибуток держави в сумі 935 (дев'ятсот тридцять п'ять) гривень. В аналогічній справі вироком Ленінського районного суду м. Вінниці від 22.01.2008 р. гр. Б. засуджений за вчинення злочину з призначенням покарання у вигляді штрафу в дохід держави в розмірі 1020 (одна тисяча двадцять) гривень [223].*

Вирішуючи питання про призначення покарання, суди врахували ряд пом'якшуючих обставин, зокрема, те, що засуджені раніше не судимі, вчинили злочини середньої тяжкості (на момент чинності КК), за місцем проживання характеризуються позитивно, на обліку у психіатра та нарколога

не перебувають, щиро розкаються у вчиненні злочину, активно сприяли його розкриттю та відшкодували завдані їх діями збитки [222].

Однак виникає питання, яким чином засуджені можуть виконати призначене їм покарання майнового характеру, якщо, за матеріалам кримінальних справ, ні А., ні Б. не працюють і не мають постійного джерела їх доходів. Якраз такі ситуації ілюструють необхідність розширення категорії кримінальних правопорушень, за вчинення яких законодавець може передбачити в санкціях покарання у виді громадських робіт. Сучасний етап розвитку суспільного життя, стан економіки сьогодні, невисокий рівень доходів значного прошарку громадян України, повномасштабне вторгнення – всі ці фактори свідчать на користь широкого включення до санкцій норм, які передбачають відповідальність за вчинення кримінальних проступків та нетяжких злочинів покарання у виді громадських робіт.

І.Г. Богатирьов з метою всебічного вивчення осіб, які перебувають на обліку в КВІ, їх виправлення та ресоціалізації, запобігання вчинення ними нових кримінальних правопорушень пропонує законодавчо збільшити строк відбування покарань у виді громадських робіт від 120 до 480 годин [12, с. 14]. На нашу думку, вказана пропозиція заслуговує на увагу і повинна бути реалізована з огляду на невеликий термін відбування даного покарання за положеннями чинного КК – максимальний термін відбуття громадських робіт – 60 днів. Крім того, враховуючи власну пропозицію про доповнення ст. 75 КК положенням про застосування громадських робіт до осіб, звільнених від покарання з випробуванням необхідно підвищити максимальний термін вказаного виду покарання для більш повної реалізації мети покарання у частині кари. Отже, ч. 2 ст. 56 КК «Громадські роботи» необхідно викласти в такій редакції: «Громадські роботи встановлюються на строк від 120 до 480 годин і відбуваються від 2 годин на день, але не більше 4 годин на день залежно від виду робіт, які виконує засуджений та його загального фізичного стану».

Виглядає логічною пропозиція науковців, що з метою якнайповнішого використання можливостей громадських робіт та практичного закріплення принципу індивідуалізації кримінальної відповідальності і покарання необхідно віднести громадські роботи до покарань, що можуть застосовуватися як основні, так і як додаткові й включити зазначені роботи у перелік додаткових покарань, які можуть бути призначені у разі звільнення особи від відбування покарання з випробуванням [35, с. 8]. Отже, пропонується ст. 77 КК після слів «займатися певною діяльністю» доповнити словами «громадських робіт». При проведенні авторського анкетування на вказану пропозицію позитивно відгукнулися 75,3 % слідчих та 95,2 % адвокатів (додаток А).

Як зазначається в ППВСУ, виходячи з того, що додаткові покарання мають важливе значення для запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як самими засудженими, так і іншими особами, рекомендується судам при постановленні вироку обговорювати питання про застосування поряд з основним покаранням відповідного додаткового. При цьому треба мати на увазі, що додаткові покарання можуть приєднуватися до будь-яких видів основного покарання, передбачених санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК [198].

Як свідчить практика застосування заходів кримінальної відповідальності, на сьогодні у більш ніж 30% вироків суди звільняють засуджених від покарання із випробуванням. Даний вид звільнення застосовується також і щодо осіб, які вчинили тяжкі та особливо тяжкі злочини. Але призначення та подальше виконання громадських робіт при заявлених тенденціях матиме високу ефективність карального впливу на винних під час іспитового терміну.

Покарання у виді позбавлення волі було застосовано до 19,2 % у 2024 р. із загального числа засуджених. Наведені показники свідчать, що значне число засуджених, крім засуджених за вироком суду, залишаючись в

суспільстві, в той же час не залучені до суспільно корисної праці, а тому закономірним є питання – яким чином такі особи спроможні приносити суспільству користь, відшкодувати спричинену вчиненими ними кримінальними правопорушеннями матеріальну та моральну шкоду і відчутти кару та спокутувати негативні наслідки вчинених небезпечних діянь.

Наведені аргументи дають підстави стверджувати, що включення до системи покарань, поряд із штрафом, в якості додаткового покарання громадських робіт, які будуть застосовуватися щодо осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, підвищить ефективність та дієвість заходів кримінально-правового впливу, ствердить реалізацію принципів справедливості та доцільності реалізації кримінальної репресії через формування кримінально-правових санкцій. Тому пропонується частину 3 статті 52 «Основні та додаткові покарання» викласти в наступній редакції «Штраф, громадські роботи та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю можуть застосовуватися як основні, так і як додаткові покарання».

Наступним видом покарання, що не пов'язане з ізоляцією особи від суспільства, є виправні роботи. Покарання у виді виправних робіт взагалі не передбачається у 5 розділах КК України, хоча 112 санкцій, що становить 5,1 % від загальної кількості санкцій передбачають можливість призначення цього покарання. Станом на 15.06.2014 р. санкцій, що передбачали виправні роботи, у нормах КК налічувалося 115 одиниць, що становило 14,23 % від загальної їх кількості, станом на 05.04.2001 р. – 128 санкцій передбачало даний вид покарання, що становило 8,8%. Згідно даних Державної судової адміністрації, суди даний вид покарання застосовували у 2023 р. щодо 81 особи, що становить 0,1 % від загальної кількості засуджених, а в 2024 р. – до 67 осіб, що теж становить 0,1 % від загальної кількості засуджених. Нагадаємо, що 25% санкцій КК 1960 р. передбачало покарання у вигляді виправних робіт.

Наявна стійка тенденція до зменшення застосування судами до засуджених виправних робіт пояснюється безробіттям серед значної кількості громадян та невивплатою заробітної плати працюючим [2].

Слушна думка висловлювалася С.В. Черкасовим, який вважав, що виправні роботи підлягають виключенню з КК з огляду на практично повну втрату свого карально-виховного потенціалу в сучасних умовах. Виправні роботи, на думку вченого, набули суто монетарного характеру, перетворившись на деяку подібність «штрафу в розстрочку» [280, с. 8]. Ми підтримуємо пропозицію вченого, доповнивши її положенням щодо можливої заміни виправних робіт у чинному КК штрафом або громадськими роботами. Таким чином, покарання у виді виправних робіт необхідно виключити з переліку покарань, зазначених у ст. 51 КК і у санкціях замінити на покарання у виді штрафу чи громадських робіт.

Однією з новел чинного КК було запровадження обмеження волі як основного виду покарання [239, с. 145]. Обмеження волі передбачене в якості основного покарання у 336 санкціях, що становить 15,33 % від загальної кількості санкцій. Станом на 15.06.2014 р. ця цифра становила 296 санкцій (36,63%). Але зазначений вище вид покарання судами практично не застосовується: в 2013 р. його застосовано тільки до 3,8 тис. осіб (2,6% від загальної кількості засуджених), у 2012 – до 3,6 тис. осіб (2,36%), в 2011 р. – до 3,4 тис. осіб (2,1%). У 2023 р. до обмеження волі було засуджено 1337 осіб, що становить 2 % від загальної кількості засуджених, у 2024 р. – 1404 (2,3 %). Але в порівнянні з 2007 р., коли до даного покарання було засуджено всього 1,6% від загальної кількості засуджених осіб в Україні, можна побачити певний прогрес у розвитку застосування даного перспективного виду покарання [2].

Обмеження волі є ефективною альтернативою позбавленню волі, оскільки, зберігаючи основні позитивні його властивості (достатній термін виправного впливу, постійний нагляд, обов'язкова праця, специфічний

режим, позбавлення фізичної можливості вчинення ряду кримінальних правопорушень), нівелює ряд органічно властивих позбавленню волі протиріч [280, с. 12]. Тому слід звернути увагу на позитивне спрямування даного виду покарання щодо засудженого і посилити його застосування.

Як зазначав М.Й. Коржанський, у вітчизняному кримінальному законодавстві штраф як вид покарання застосовується не виправдано рідко і його розміри настільки малі, що він не може бути ефективним [98, с. 260]. Штраф як основний вид покарання станом на 1 січня 2008 р. передбачався в 255 санкціях, що становило 17,53% від загальної кількості санкцій в КК. В порівнянні з КК УРСР 1960 р. цей показник майже не змінився – 140 санкцій (17,18% від загальної кількості санкцій в КК 1960 р.) передбачало покарання у вигляді штрафу. Станом на 15.06.2014 р., після прийняття 15.11.2011 р. Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України до гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності», кількість санкцій, які передбачають покарання у виді штрафу, зросла на 62 санкції і становила 317 санкцій або 21,79% від загальної кількості кримінально-правових санкцій. Станом на 01.01.2026 р. штраф як основний вид покарання передбачається у 288 санкціях, що становить 13,14 % від загальної кількості санкцій, в якості додаткового виду покарання – в 10 санкціях (0,46 %).

В проаналізованому нами кримінальному законодавстві зарубіжних країн санкції у вигляді штрафу містяться у 24-35% санкціях. Як вже вказувалося раніше, законодавству зарубіжних країн характерні санкції, в яких покарання у виді позбавлення волі поєднується додатково зі штрафом. Така практика конструкцій санкцій реалізується при формуванні норм, які передбачають відповідальність за вчинення всіх категорій кримінальних правопорушень, в тому числі – тяжких та особливо тяжких. Зокрема, в нормах кримінального законодавства Франції, Німеччини, США,

Великобританії санкції альтернативно передбачають позбавлення волі (в тому числі і безстрокове (довічне) позбавлення волі, на терміни понад 10, 25 і більше років) та штраф.

Однією з можливих причин низьких відсотків передбачення у санкціях покарання у виді штрафу у вітчизняному КК, так і практичного їх застосування при призначенні покарання, є те, що значна кількість осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, за вчинення яких можливе призначення штрафу, не працюють і не мають доходів для сплати штрафу. При розгляді матеріалів кримінальних проваджень суди нерідко призначають покарання у вигляді штрафу, при цьому заздалегідь знаючи, що воно не буде виконано. На перший погляд, здавалося б, можливим було б накладення арешту на майно боржника. Але це в більшості випадків неможливо, адже такий арешт буде прирівнюватися до правил конфіскації майна. Розробники чинного КК, без сумнівів, врахували характерні особливості таких суб'єктів і тому передбачили можливість заміни несплаченої суми штрафу (відповідно до ч. 5 ст. 53 КК) громадськими або виправними роботами чи позбавленням волі залежно від ступеня тяжкості кримінального правопорушення, яке вчинила особа.

За даними офіційної статистики, показники застосування штрафу в якості основного покарання в Україні є досить низькими, але їх кількість поступово починає збільшуватися. Так, в 2002 р. до штрафу в якості основного покарання було засуджено лише 5,4% від загальної кількості засуджених осіб в Україні. В 2003 р. цей показник становив 4,4%, в 2004 р. – 5,6, в 2005 р. – 6,6%, в 2006 р. – 8,8%, в 2007 р. штраф призначений 15 599 особам, що становить 10,21% від загальної кількості засуджених, а в 2008 р. – 21 964 особам (14,96%), у 2009 р. штраф як основне покарання накладено на 21,5 тис. осіб, що всього на 2,2 % менше, ніж у 2008 р., у 2010 р. – на 25,1 тис. осіб, що на 16,8 % більше, ніж у 2009 р., у 2010 р. – застосовано до 25,9 тис. осіб, у 2011 р. – 21721 осіб, що становить 14,07% від загальної

кількості засуджених, у 2012 р. – 23651 осіб (14,52% від загальної кількості засуджених), у 2013 р. – до 24592 осіб, що становить 20 % від всієї кількості засуджених. За даними Державної судової адміністрації України, у 2023 р. до штрафу було засуджено 16849 осіб, що становить 25,3 % від загальної кількості засуджених, а в 2024 р. – 18094 особи (29,5 %) [2].

Штраф як вид покарання, на наш погляд, доцільно встановлювати тільки в санкціях за кримінальні проступки або нетяжкі злочини, причому стосовно останніх його встановлення має бути узгоджене з формою вини вчиненого кримінального правопорушення та розміром передбаченого в альтернативній санкції будь-якого іншого покарання. Крім того, необхідно законодавчо передбачити вимогу призначення вказаного виду покарання лише до такої особи, що на час розгляду матеріалів кримінального провадження в суді була офіційно працевлаштована чи мала інший стабільний дохід, тобто була платоспроможною.

Ряд вітчизняних вчених звертають увагу на відсутність в санкціях статей, що передбачають відповідальність за корисливі кримінальні правопорушення, штрафу як додаткового покарання [270, с. 104; 146, с. 10; 264, с. 14]. На думку В.О. Попраса, необхідно розширювати кількість санкцій, які передбачали б штраф як додаткове покарання [186, с. 14]. Таку ж думку свого часу висловлювала Л.О. Мостепанюк, пропонуючи санкції ч. 2-5 ст.ст. 185, 186 КК, а також ст.ст. 187, 189 КК, ч. 3 ст. 190 КК доповнити додатковим покаранням у вигляді штрафу [146, с. 10]. Подібна пропозиція також прозвучала з вуст Ю.В. Філей, який пропонував передбачити покарання у виді штрафу або виправних робіт у санкціях ч. 2 ст. 185, ч. 2 ст. 186, ч. 2 ст. 188, ч. 1 ст. 189, ч. 2 ст. 192 КК України, а покарання у виді обмеження волі передбачити в санкціях ч. 3 ст. 185, ч. 3 ст. 186, ч. 1 ст. 187, ч. 2 ст. 188, ч. 2 ст. 189, ч. 3 ст. 190, ч. 2 ст. 194 КК [264, с. 14].

Виглядає логічним запровадити таку законодавчу новацію, коли всі норми, які передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення у

сфері господарської діяльності, в санкціях в якості альтернативного покарання повинні включати штраф як вид покарання, в якому основним каральним елементом виступають обмеження матеріальних прав засуджених.

В.П. Козирева вважає, що недолік штрафу – це вплив лише на економічну сферу життєдіяльності засудженої особи або на тих осіб, які цінують своє майно, матеріальну незалежність і репутацію. Для тих осіб, які не бачать цінності в матеріальному добробуті, штраф навряд чи стане засобом позитивного впливу на їх подальшу поведінку [91, с. 59].

Як зазначає Г.М. Собко, конфіскація майна, доповнюючи окремі сторони дії основного покарання, підсилюючи його якісно, разом з тим є допоміжним засобом, що полегшує досягнення цілей покарання [218, с. 46]. В науковій літературі неодноразово висувались аргументи на користь недоцільності використання цього виду покарання [130, с. 62].

Отже, зміст штрафу та конфіскації майна визначається тим, що вони впливають на свідомість засуджених шляхом спричинення матеріальних обмежень. Вказане свідчить про недоцільність призначення покарань (основного та додаткового), які спрямовані на обмеження майнових прав.

У санкціях за тяжкі та особливо тяжкі злочини обов'язково передбачаються тривалі строки позбавлення волі, до яких штраф навіть у значному розмірі не завжди може бути адекватною альтернативою. Зрозуміло, штраф як основний вид покарання на сьогодні максимально представлений у санкціях за вчинення кримінальних проступків та нетяжких злочинів. В той же час, слід всебічно та глибоко оцінити встановлення цього виду покарання в якості основного за тяжкі та особливо тяжкі злочини. Такі думки пояснюються даними судової статистики. Для всіх категорій правопорушень, вчинених за обтяжуючих обставин, способом яких виступає застосування насильства, позбавлення волі як вид покарання є виправданим, логічним і справедливим заходом реалізації кримінальної репресії.

Рівнозначною альтернативою позбавленню волі на строк не більше трьох років за умисні нетяжкі злочини та позбавленню волі на строк до п'яти років за необережні нетяжкі злочини може стати штраф як основний вид покарання. Окрім того, штраф може бути додатковим покаранням до таких основних покарань, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців та позбавлення волі на певний строк. Зазначена пропозиція підтверджується проведенням нами анкетуванням – 94,6 % слідчих та 97 % адвокатів вважають за необхідне доповнити санкції, що передбачають відповідальність за корисливі кримінальні правопорушення, обов'язковим додатковим майновим покаранням у вигляді штрафу чи конфіскації майна (додаток А).

М.І. Хавронюк, спираючись на зарубіжний досвід, сформулював пропозиції щодо визначення української системи грошових штрафів, яка б ґрунтувалася на «денних ставках» і доходах засудженого та враховувала б рівень його добробуту [272, с. 78–79]. Ю.В. Баулін демонструє необхідність удосконалення норм КК України щодо видів основних і додаткових покарань, у зв'язку з чим висловлювалися пропозиції щодо передбачення можливості сплати штрафу з розстрочкою згідно графіку, встановленого судом, або до певної дати [10, с. 105].

Включення штрафу як додаткового покарання до більшого числа статей КК України і визнання конфіскації майна не тільки додатковим, але і основним видом покарання сприяло б не тільки більш повній диференціації і індивідуалізації покарання, але і стало б певною мірою стримуючим фактором щодо вчинення корисливих кримінальних правопорушень, сприяючи відшкодуванню заподіяних збитків у повному обсязі [280, с. 8].

У зв'язку з наведеними аргументами, пропонується включити штраф до всіх санкцій за вчинення кримінальних проступків та нетяжких злочинів в якості основного виду покарання. Також можливе передбачення даного виду

покарання за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів, крім діянь, в яких обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є спосіб: насильство, що є небезпечним для життя чи здоров'я особи, погроза застосування такого насильства, умисне позбавлення особи життя, умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень. В якості додаткового покарання штраф доцільно ввести до санкцій, які передбачають відповідальність за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів, в яких обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є корисливий мотив. Таким чином, ч. 3 ст. 53 КК після слів «спеціально передбачено в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу» варто доповнити положенням «і лише до особи, яка на час розгляду матеріалів кримінального провадження в суді була офіційно працевлаштована чи мала інший стабільний дохід».

Законом України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань» № 3342-IX від 23.08.2023 р. були внесені зміни до ст. 60 КК, яка на сьогодні має наступний зміст: «покарання у виді арешту полягає в триманні засудженого військовослужбовця в умовах ізоляції на гауптвахті і встановлюється на строк від одного до шести місяців». Арешт не застосовується до вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до семи років [196].

Відповідно до змісту пояснювальної записки до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань в умовах воєнного стану», арешт з моменту започаткування в законодавстві (з 2001 р.) суттєво змінився і фактично втратив своє соціальне і правове призначення. Впродовж усього часу чинності КК 2001 р. існують правові, організаційні проблеми його застосування, виконання та відбування (арештні дома до цього часу

належним чином не створені, а засуджені до арешту тримаються в арештних домах, що створені при слідчих ізоляторах, статус арештних домів в слідчих ізоляторах є недостатньо врегульованим, а фінансове забезпечення – надмірним). Тому, на думку законодавця, в умовах воєнного стану існує необхідність у оптимізації слідчих ізоляторів, зокрема, у збільшенні місць за рахунок ліквідації арештних домів, в тому числі для тримання військовополонених у дільницях для тримання військовополонених, згідно з вимогами статті 4 Закону України «Про попереднє ув'язнення» [197]. Таким чином, обмеження арешту стосовно суб'єктного кола розроблено задля ширшого впровадження покарання у виді пробаційного нагляду, що в подальшому заохочуватиме процеси гуманізації пенітенціарної системи та розширення можливостей для виправлення особи без її ізоляції. До вказаних змін арештом вважався такий вид покарання, що полягав у короткочасному триманні засудженого в специфічній установі виконання покарань – арештному домі в умовах фізичної ізоляції та підвищеної суворості.

Законом України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань» № 3342-ІХ від 23.08.2023 р. [196] включено в систему кримінальних покарань нового покарання у виді пробаційного нагляду як основного виду покарання, що передбачає комплексний вплив на правопорушника без ізоляції від суспільства протягом 1–5 років (1–2 роки для неповнолітніх). Покаранням у виді пробаційного нагляду доповнено санкції статей Особливої частини КК як альтернативу обмеженню волі. На пробаційний нагляд також замінено покарання у виді арешту у санкціях, що його передбачають (крім кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями) [196].

Що стосується покарання у виді позбавлення права обіймати певну посаду або займатися певною діяльністю, на думку науковців, покарання у

вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю дозволяє врахувати найважливіші кримінологічні характеристики як самого кримінального правопорушення, так і особи винного, і тому носить яскраво виражений превентивний характер [280, с. 8]. З прийняттям чинного КК значно змінилася кількість санкцій основного покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю – КК 2001р. передбачав відповідальність у 22 випадках (1,51%), а КК 1960р. – у 9 випадках (1,1%). Станом на 01.01.2026 р. кількісні показники позбавлення права обіймати певну посаду або займатися певною діяльністю не набагато відрізняються від громадських робіт – даний вид покарання в якості основного передбачений у 39 випадках, що становить 1,78 % від загальної кількості санкцій.

Науковцями дане покарання пропонується передбачити як основний вид покарання лише щодо кримінальних проступків, враховуючи його сутність та зміст [285, с. 13]. З.А. Загинеї-Заболотенко слушно зазначає, що позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може мати необхідний ефект та досягати цілей покарання, визначених у ст. 50 КК, лише у випадку, коли це покарання стане виключно додатковим [60, с. 482]. У науковій літературі обґрунтовано зазначається, що позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю доцільно встановлювати в санкціях тих кримінально-правових норм, у яких воно безпосередньо пов'язано зі складом кримінального правопорушення, тобто коли використання певної посади або певної діяльності при вчиненні або безпосередньо вказане в диспозиції норми, або впливає з тлумачення її змісту (коли на це вказує спеціально-конкретний суб'єкт або об'єктивна сторона, визначені в диспозиції норми) [285, с. 102].

Для більшості засуджених позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю є більш тяжким покаранням, ніж громадські чи

виправні роботи. Тому доцільно більш широко використовувати при побудові санкцій цей вид покарання як основний [216, с. 414].

Включення до санкцій покарання у виді позбавлення права займати певні посади чи займатися певною діяльністю в нормах, де в якості кваліфікуючої обставини вчинення кримінального правопорушення передбачено діяння, вчинене особою з використанням її службового становища слід визнати ефективним напрямком реалізації принципів кримінальної відповідальності службових осіб та забезпечення спеціальної превенції. Так, існує думка, що даний вид покарання у вигляді як основного, так і додаткового, повинен призначатися лише у випадках, якщо правопорушення було пов'язане з посадою, яку обіймає винний, або з діяльністю, якою така особа займається [128, с. 112]. Слід зазначити, що, незважаючи на ґрунтовні наукові дослідження даного питання, лише чітке законодавче визначення покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певним видом діяльності стане ефективним засобом запобігання вчиненню кримінальних правопорушень [40, с. 264].

Посилення відповідальності цієї категорії осіб через впровадження санкцій у вигляді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися конкретною діяльністю як основного, так і додаткового виду покарання сприятиме дотриманню принципів справедливості й доцільності в межах системи покарань. Аналогічно необхідно передбачити це покарання у санкціях тих норм, які містять склади кримінальних правопорушень, вчинення суспільно небезпечного діяння в яких обумовлюється або професійною або іншою діяльністю особи.

Таким чином, необхідно доповнити всі санкції норм, які в диспозиціях містять ознаку «вчинення діяння особою із використанням свого службового становища» покаранням у виді позбавлення права займати певні посади або займатись певною діяльністю в якості або додаткового або основного

покарання. Позитивно на зазначене положення дивляться 92,6 % опитаних слідчих та 98 % адвокатів (додаток А).

Крім того, якщо службове становище особи, наявність в неї владних повноважень чи інші обставини, пов'язані з проходженням служби чи виконанням певних обов'язків, сприяли вчиненню нею кримінального правопорушення, то така особа повинна визнаватися службовою і до неї має застосовуватися покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Якщо ж вчинене діяння спричинило настання тяжких наслідків, то в такому випадку аналізований вид покарання повинен застосовуватися до такої особи не на певний термін, а довічно. Отже, ст. 55 КК варто доповнити ч. 4 наступного змісту: «Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю застосовується довічно в разі, коли в результаті дій винного настали тяжкі наслідки».

Особливі дискусії серед додаткових видів покарання за вчинення кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки викликає покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю терміном від 10 до 15 років. Відразу виникає зауваження: позбавлення права обіймати певні посади призначається особам, які обіймають посади на будь-яких підприємствах, в установах і організаціях, незалежно від їх форми власності. При цьому ці посади можуть бути оплачувані й неоплачувані, постійні й тимчасові, штатні й позаштатні, виборні й ті, що заміщуються за призначенням, керівні й рядові. Позбавлення права займатися певною діяльністю полягає у припиненні на визначений судом строк права на службову або професійну діяльність, або іншу діяльність, регламентовану відповідними правилами, якщо її здійснення пов'язане із вчиненням кримінального правопорушення [128, с. 112]. Тому закономірним є висновок, що для призначення даного покарання необхідно встановити факт вчинення кримінального

правопорушення з використанням займаної посади або у зв'язку із зайняттям певною діяльністю. Іншими словами – зазначений вид покарання може бути призначене як основне або додаткове лише за умови вчинення винним кримінального правопорушення з використанням певної посади або у зв'язку із зайняттям певною діяльністю. Крім того, виникає зауваження і щодо безальтернативного характеру санкцій у ч. 1, ч. 2 ст. 111-1 КК, що передбачає лише вказаний вид покарання. Така ситуація значно звужує коло осіб, яким може бути інкриміновані ч. 1 і 2 ст. 111-1 КК [245, с. 180].

Кримінальними кодексами багатьох держав континентальної Європи як окремий вид покарання визначається обмеження (позбавлення) певних прав, яке, на відміну від КК України, не зводиться лише до позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю. На думку М.І. Хавронюка, воно може включати також і обмеження, зокрема:

1) права на обрання чи призначення на посади, пов'язані з обранням чи призначенням державними чи самоврядними інстанціями, установами, підприємствами або недержавними інстанціями (КК Литви); права бути обраним, поєднане із звільненням з посади члена виборного органу (КК Швейцарії); права бути обраним (КК Бельгії); пасивного виборчого права, виборних посад і права призначатися чи обиратися на посади (КК Іспанії); пасивного і активного виборчого права (КК Сан-Марино); права голосування з суспільних питань (КК Норвегії); виборчих прав (КК Нідерландів); активного і пасивного виборчого права та іншого політичного права (КК Італії);

2) батьківської чи опікунської влади (КК Швейцарії, КК Іспанії); права бути опікуном чи піклувальником, якщо йдеться не про власних дітей (КК Бельгії); права на батьківську владу, прав опікуна чи піклувальника (КК Сан-Марино); права бути опікуном чи піклувальником; батьківської влади (КК Італії);

3) права на отримання дозволу чи прав, передбачених спеціальним законом (КК Латвії); права на промислову і комерційну діяльність, для яких потрібні ліцензії чи інший спеціальний документ (КК Сан-Марино); права керувати деякими транспортними засобами; водійських прав із заборонаю клопотати про видачу нових прав (КК Франції);

4) права бути присяжним, експертом, понятим і давати показання у суді; права виконувати обов'язки юрисконсульта чи тимчасового адміністратора (КК Бельгії); права бути радником у судах (КК Нідерландів);

5) права служити в армії чи гвардії (КК Бельгії); права служити в армії Королівства (КК Норвегії); права служити у збройних силах (КК Нідерландів);

б) права укласти торговельні угоди (КК Швейцарії); права укласти угоду з державним апаратом (КК Італії); права пускати в обіг деякі чеки або користуватися кредитними картками (КК Франції); позбавлення або обмеження цивільної дієздатності (КК Італії, КК Сан-Марино) [272, с. 403].

При цьому, відповідно до КК деяких держав, засуджений обмежується в тих чи інших правах залежно від характеру вчиненого ним протиправного діяння. Наприклад, у разі вчинення ним статевих та відверто аморальних діянь – права викладати у навчальному закладі, брати участь у діяльності юридичної особи, головним напрямком якої є робота з неповнолітніми, займатися діяльністю, яка ставить засудженого у відносини довіри чи авторитету до неповнолітніх (КК Бельгії); у разі вчинення протиправних діянь проти особи, власності, громадського порядку – права перебувати чи знаходитися у певній місцевості (КК Іспанії). З точки зору охорони прав і законних інтересів потерпілих від кримінальних правопорушень та їхніх родичів заслуговує на особливу увагу покарання у виді позбавлення права проживати і навіть перебувати в районі, де було вчинено протиправне діяння, підходити до потерпілого чи її житла ближче, ніж на певну відстань. Загалом покарання у виді обмеження певних прав має потужну спеціально-

превентивну функцію, оскільки практично виключає можливість вчинення правопорушень у певний проміжок часу майбутнього [272, с. 405].

Крім існуючих видів покарання в чинному КК, в державі продовжуються дискусії стосовно доповнення КК і запровадження нових видів покарань, як відомих раніше, так і принципово нових.

Так, 01.10.2008 р. Верховна Рада України прийняла цілому Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України (щодо використання дитини для жебракування)», яким мав запроваджуватися новий вид покарання – позбавлення батьківських прав, що могло застосовано судом до осіб, визнаних винними у вчиненні злочину, як додаткове покарання (ст. 55-1 КК) [190]. При цьому Закон не передбачав жодних змін до санкцій статей (санкцій частин статей) Особливої частини КК, що в принципі унеможливило застосування позбавлення батьківських прав як додаткового виду покарання за вчинене діяння. Метою і завданням Закону було забезпечення можливості притягнення до відповідальності у вигляді позбавлення батьківських прав за вчинення злочину стосовно дитини [191].

Але вказаний підхід не узгоджувався із загальними засадами призначення покарання, закріпленими КК, за яким суд призначає покарання у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК, що передбачає відповідальність за вчинений злочин (п. 1 ч. 1 ст. 65 КК). Тому зазначена позиція є не досить виваженою з юридичної точки зору, оскільки нею охоплюватиметься надто широке коло кримінальних правопорушень, передбачених чинним КК. Зокрема, не завжди доцільно позбавляти батьківських прав особу, яка умисно заподіяла тілесні ушкодження дитині (якщо це не мало характеру постійних знущань над дитиною), а у випадках заподіяння легкого тілесного ушкодження без розладу здоров'я застосування такого покарання практично ніколи не є доцільним [191].

Оскільки на даний час позбавлення батьківських прав уже передбачено ч. 1 ст. 164 СК і однією із підстав для застосування цього заходу є «вчинення умисного кримінального правопорушення щодо дитини», то запровадження цього ж заходу в якості кримінального покарання може бути виправданим лише тоді, коли його застосування на підставі та за правилами СК є неефективним і не забезпечує належного захисту прав та охорони інтересів дитини. Однак жодних аргументів на користь такого твердження у пояснювальній записці до проекту не наведено. Це означає, що ініціатором проєкту фактично не обґрунтовано доцільності запровадження відповідного покарання [191]. На думку фахівців Головного науково-експертного управління Інституту законодавства Верховної Ради України, запропоновані проєктом законодавчі новели недоцільні, а їх реалізація призведе до погіршення становища в сфері захисту прав і законних інтересів як дітей, так й їхніх батьків [190].

Крім того, М.І. Хавронюк, пропонуючи запровадження нових видів покарань (оприлюднення вироку суду, видворення за межі країни, позбавлення державної нагороди, спеціальної пенсії, стипендії або доплати, наукового ступеня, вченого, академічного звання) [272, с. 78–79], наводить наступні аргументи. Так, видворення за межі країни іноземців особливо з урахуванням існуючих міграційних проблем не стосується кримінального права – даний захід примусу більше відношення має до положень адміністративного права та Закону «Про статус біженців». Оприлюднення вироку суду (що діє у Польщі і Швейцарії) ніяк не можна вважати покаранням – інакше виходить, що покарань буде декілька: і згідно вироку суду, і сам факт опублікування. Позбавлення державної нагороди, спеціальної пенсії, стипендії чи доплати, наукового ступеня, вченого і академічного звання [271, с. 588] частково в нашому законодавстві передбачається як додатковий вид покарання.

Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо позбавлення державних нагород за популяризацію або пропаганду держави-агресора чи вчинення інших протиправних дій проти України» від 20.11.2024 р. № 4074-IX система покарань доповнилася позбавленням державної нагороди України (ст. 54-1 КК): особа, засуджена за тяжкий чи особливо тяжкий злочин, кримінальне правопорушення проти основ національної безпеки України, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, а також кримінальне правопорушення, передбачене статтями 258-258-5, 260, 261 КК, яка має державну нагороду України, може бути позбавлена за обвинувальним вироком суду такої державної нагороди України» [193]. Відповідно до положень ч. 2 ст. 52 КК, позбавлення державної нагороди України є додатковим покаранням.

Українськими науковцями свого часу пропонувалися норми, подібні до реституції, тобто відшкодування винною особою завданої нею шкоди потерпілому. Так, П.А. Воробей, М.Й. Коржанський, В.М. Щупаківський вказували, що з метою повного відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди у нормах КК варто запровадити статтю такого змісту: «Незалежно від виду і розміру призначеного покарання особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, зобов'язана відшкодувати заподіяну ним шкоду у повному обсязі, а також всі витрати на провадження дізнання, розшуків, слідства, суду і виконання вироку» [31, с. 43–44]. На визнанні реституції видом покарання наполягали і автори одного з проєктів КК [199].

Вказані пропозиції не були враховані законодавцем. Проте, на нашу думку, існування реституції як виду покарання буде вигідним тільки у тому суспільстві, де розвинена система соціального страхування, створені умови для працевлаштування засуджених, наявна відповідна законодавча база та

механізми реалізації правових норм, повністю реалізований принцип щодо взаємної відповідальності держави та громадянина.

С.В. Черкасов пропонував запровадження до системи покарань раніше відомого вітчизняному кримінальному законодавству покарання у вигляді висилки (позбавлення права на проживання у певному місці), яка, не зважаючи на ряд властивих їй недоліків, в умовах відсутності дієвих механізмів припинення міжрегіональних злочинних зв'язків і міграції професійних злочинців, на думку вченого, може сприяти усуненню умов вчиненню кримінальних правопорушень шляхом розриву злочинних зв'язків засудженого, а також певній розрядці криміногенної ситуації в населеному пункті або місцевості, звідки висилається засуджений [280, с. 16]. Зазначена пропозиція є досить цікавою, але, на нашу думку, для практичної її реалізації необхідно визначити механізм вирішення низки необхідних питань, що стосувалися б умов проживання, працевлаштування.

Отже, побудова кримінально-правових санкцій та їх конкретні розміри відображають спрямування кримінально-правової політики у цілому та визначають ставлення держави до форм і засобів запобігання конкретним видам кримінальних правопорушень, враховуючи поширеність таких суспільно-небезпечних діянь та соціально-економічних умов. Характер побудови, види та розміри кримінально-правових санкцій значною мірою впливають на стан судової практики щодо запобігання кримінальним правопорушенням. Зниження каральної ролі покарання слід реалізовувати поступово, шляхом застосування тих видів покарання, які не пов'язані з ізоляцією від суспільства, диференціацією кримінальної відповідальності, збільшенням кількості засобів впливу на осіб, які вчиняють суспільно-небезпечні діяння, більш активної участі громадськості у справі перевиховання осіб, які вчинили правопорушення. Також слід зберігати законодавчу можливість застосування найбільш суворих видів покарання до тих осіб, які вчиняють тяжкі та особливо тяжкі злочини [7, с. 367].

3.3. Удосконалення кримінально-правових санкцій та оптимізація практики їх реалізації

Кримінально-правова норма може бути визнана суспільно корисною лише у випадку передбачення в її санкції такого покарання, яке є адекватним діянню, відповідальність за яке передбачається в диспозиції, адже чим більшим ступенем суспільної небезпечності характеризується діяння, передбачене в диспозиції, тим більш суворою має бути санкція [178, с. 32]. Тому порушення соціальної обумовленості кримінально-правових санкцій може характеризуватися наступним: 1) за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів встановлюються більш м'якші види та розміри покарання; 2) за діяння, що мають невисокий ступінь суспільної небезпечності, положеннями КК встановлюються більш суворі покарання [178, с. 35].

Питання про недоліки у формуванні кримінально-правових санкцій для юридичної літератури не є новим. До нього зверталися науковці, які, підкреслюючи недосконалість кримінального законодавства, вказували на необхідність вивчення ефективності санкцій, характеру суспільних відносин, пов'язаних із кримінально-правовою заборонаю, суспільної небезпеки конкретних кримінальних правопорушень, розширення альтернативних санкцій, врахування в них повторності діяння.

Головною метою як загальних засад, так і принципів призначення покарання, є забезпечення правильного та обґрунтованого призначення покарання, що й зумовлює характер їх співвідношення [254, с. 260]. Такі позиції віддзеркалює судова практика, зазначаючи у п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 р. № 7, що при призначенні покарання в кожному випадку і щодо кожного підсудного, який визнається винним у вчиненні злочину, суди мають суворо додержувати вимог ст. 65 КК стосовно загальних засад призначення покарання, оскільки саме

через останні реалізуються принципи законності, справедливості, обґрунтованості та індивідуалізації покарання» [198].

Загалом, як випливає з аналізу наукової літератури, найпоширенішими недоліками формування санкцій слід назвати:

1) при конструюванні санкцій не завжди беруться до уваги характер та ступінь суспільної небезпечності, передбаченого в диспозиції статті кримінального правопорушення, а також особливості суб'єкта, тобто ігнорування характеру і ступеня небезпечності передбаченого в диспозиції статті діяння та його суб'єкта є недопустимим;

2) санкції окремих спеціальних норм передбачають менш суворе покарання, ніж санкції загальних норм;

3) невиправданими є значні розриви між нижньою та верхньою межами покарання у виді позбавлення волі на певний строк, тобто – недоцільно встановлювати у санкціях велику амплітуду між нижчими та вищими межами покарання;

4) не завжди є узгодженими санкції, що передбачають однорідні чи суміжні склади кримінальних правопорушень;

5) взаємну неузгодженість санкцій між собою та в основному, кваліфікованому й особливо кваліфікованому складах злочинів, коли мінімальний розмір санкції за кваліфікований склад кримінального повинен бути вищим за максимум санкції за простий склад, а за більш тяжкий злочин повинен бути більшим, ніж за менш тяжкий [289, с. 269; 39, с. 97; 216, с. 412; 96, с. 289; 156, с. 529].

Окрім того, серед найбільш типових помилок, що проявляються в побудові санкції, слід виділити: різну назву одного виду покарання; непослідовність під час визначення видів покарань – відступ від загального правила щодо побудови санкцій, згідно з яким покарання розміщуються від менш до більш суворого; побудова санкції певних статей Особливої частини КК відбувається з порушенням урахування порядку й особливостей

призначення окремих видів кримінальних покарань стосовно певних категорій осіб [96, с. 289]; недотримання правила про допустиме співвідношення визначених у санкції основних і додаткових покарань, згідно з яким основне покарання завжди має бути більш суворим, ніж приєднане до нього додаткове [39, с. 97; 156, с. 529]. Конструюючи норми чинного КК, законодавець часом встановлює необґрунтовано широкі межі санкцій, наявність яких призводить до неоднорідності при встановленні критеріїв справедливості покарання [160, с. 33].

Правники по-різному розглядають напрямки подальшого конструювання кримінально-правових санкцій. Так, однією з найбільш розповсюджених теорій удосконалення санкцій є позиція щодо застосування так званої медіани (тобто, величини, рівновіддаленої від мінімального та максимального розміру санкції). Практичне значення медіани санкції полягає у тому, що:

1) медіана санкцій дозволяє вийти на новий рівень дослідження кримінально-правових санкцій, обґрунтованості їх побудови, оптимальності співвідношення видів покарання, що їх наповнюють;

2) медіана санкцій є показником характеру і ступеня суспільної небезпеки конкретних видів кримінальних правопорушень. Але у деяких санкцій медіани можуть бути рівними, а санкції – різними. Наприклад, у санкціях у вигляді позбавлення волі на строк від 2 до 10 років та від 5 до 7 років медіана одна і та ж – 6 років. Слід пам'ятати, що відносно-визначені санкції конструюються для індивідуалізації покарання, їх сукупність у кримінальних правопорушеннях різного виду є різноманітною і межі між мінімумом і максимумом залежать від кола тих чи інших індивідуальних особливостей, що враховуються при призначенні покарання;

3) медіана санкції вважається показником тяжкості правопорушень. Наявність точного ступеня тяжкості кримінальних правопорушень має важливе значення у випадку вирішення питання про покарання особи;

4) значення медіани санкції збільшується у зв'язку з можливістю визначення ступеня правосвідомості судді. Тобто, щоб встановити середній рівень правосвідомості судді, необхідно середній показник покарання, що призначається кожним суддею індивідуально, співставити з певним об'єктивним критерієм, в якому б відображалася б загальна правосвідомість.

Вказана пропозиція набула широкого розголосу у кримінально-правовій науці і неодноразово підлягала критиці через складність і невизначеність розрахунків, які утрудняють використання таких пропозицій.

В Особливій частині чинного КК іноді не завжди можна простежити логічну побудову кримінально-правових санкцій у законодавчій характеристиці відповідних діянь. Окремо взята санкція статті Особливої частини КК не може дати вичерпного уявлення про межі покарання, яке може бути призначене судом, оскільки у багатьох санкціях не вказується мінімум покарання, не враховується можливість призначення додаткових покарань, не передбачених у санкціях [234, с. 137]. Межами призначення покарання слід вважати законодавчо встановлені санкцією статті Особливої частини КК, яка передбачає відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення, і статтями Загальної частини КК мінімальні (нижня) і максимальні (верхня) межі певного виду або видів покарання. А.А. Вознюк вважає, що дефініція санкції через покарання не повною мірою враховує сучасні здобутки науки кримінального права, адже покарання є ключовим, але не єдиним, елементом санкції. Тому він доводить, що санкція містить вказівку на кримінально-правові наслідки зазначеної в диспозиції поведінки, які можуть бути як негативними (у вигляді покарання), так і позитивними (у вигляді звільнення від кримінальної відповідальності та інших заходів кримінально-правового заохочення) [28, с. 644–646].

Оцінка та врахування характеру і ступеня суспільної небезпеки кримінальних правопорушень є надзвичайно важливою у вирішенні таких питань, як 1) який вид покарання необхідно вказати в санкції статті; 2) чи

потрібно передбачити можливість застосування як альтернативи іншого виду покарання; 3) чи вводити додаткове покарання? У цьому аспекті абсолютно необхідними стають дослідження кримінологічної характеристики кримінальних правопорушень, що охоплюються одним складом, тобто таких кваліфікованих видів кримінальних правопорушень, які характеризуються достатньо однорідно з погляду суспільної небезпеки. Створення подібної типології в межах одного складу (типологія вбивств, зґвалтувань, крадіжок, шахрайства) може мати практичне значення у вигляді безпосереднього закріплення в КК, що істотно підвищить ступінь обґрунтованості норми або рекомендацій з приводу застосування покарання, адресованих суду.

Отже, санкція кримінально-правової норми включає не тільки санкцію статті Особливої частини КК, а також і ряд положень його Загальної частини: положення про можливість призначення покарання нижче нижчої межі, про конкретні правила призначення окремих видів покарання.

Відмітимо, що Загальна частина КК помітно впливає на санкції статей Особливої частини тоді, коли вчинено кримінальний проступок чи нетяжкий злочин. Саме відносно таких протиправних діянь законодавцем найчастіше використовується альтернативна санкція – як безпосередньо в санкції статті Особливої частини КК, так і через норми Загальної частини КК. Звідси випливає висновок: якщо порівнювати за ступенем обґрунтованості вимог, що пред'являються до верхніх і нижніх меж санкцій статей, які передбачають відповідальність за вчинення проступків чи нетяжких злочинів, то обґрунтованість верхньої межі повинна бути істотно вищою.

Як КК УРСР 1960 р., так і КК України 2001 р., взагалі не передбачали санкцій з основним покаранням у вигляді позбавлення волі, що були побудовані шляхом визначення лише мінімального строку позбавлення волі, що є характерним для деяких зарубіжних країн (ФРН, Японії).

Сама практика різного підходу до визначення меж покарання в санкціях за нетяжкі злочини (в одному випадку – верхньої та нижньої межі, а

в іншому – лише верхньої межі) не підтвержується об'єктивними факторами. Аналіз об'єктивних та суб'єктивних ознак аналізованих складів злочинів даної категорії, співставлення ступеня та характеру їх суспільної небезпечності не дає відповіді на питання, чому законодавцем обраний двохваріантний підхід до формування санкцій. Відрив від нижчої межі покарання у виді позбавлення волі в один рік від визначених у санкціях меж в два роки створює штучні невиправдані обмеження щодо можливості застосування судом мінімального терміну покарання. В.О. Туляков і А.С. Макаренко дотримуються диференційованого підходу та вважають, що за нетяжкі злочини, коли максимальний строк покарання у вигляді позбавлення волі не перевищує п'яти років, розрив між мінімальною і максимальною межами, або так звана «вилка» покарання, не має перевищувати трьох років, а за тяжкі й особливо тяжкі злочини, коли максимальний строк покарання досягає десяти й більше років, діапазон санкції має дорівнювати п'яти рокам. Така побудова санкцій звузить суддівський розсуд, полегшить здійснення правосуддя, зумовлюватиме більшу єдність судової практики й таким чином підвищить авторитет закону і суду [252, с. 215]. До того ж нерідко межі судового розсуду пов'язуються із формалізованістю диспозиції: чим вона вища, тим меншим має бути розрив між мінімальною та максимальною межами [268, с. 128; 119, с. 111].

В науці звучать думки про недоцільність при визначенні меж певних видів покарань у санкціях статей Особливої частини КК вказувати мінімальні межі, встановлені в Загальній частині для цього виду покарання [96, с. 290]. О.М. Омельчук вважає недоцільним при визначенні меж позбавлення волі зазначати мінімальні межі покарання, які встановлюються в Загальній частині, пропонуючи змінити санкції норм, передбачивши тільки верхні межі покарання у вигляді позбавлення волі, з метою однакового застосування правил конструювання санкцій у КК. Такі зміни, будуть відповідати законотворчому принципу нормативної економії [160, с. 32].

Жорстке визначення нижньої межі покарання обмежує можливість індивідуалізації покарання із врахуванням обставин вчиненого діяння, особи винного, обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Також слід відмітити не зовсім вдалий прийом законодавця, коли ми спостерігаємо лише верхню межу покарань, включених до санкції. Особливо переконливо виглядає даний аргумент щодо санкцій, в яких розрив між нижньою та верхньою межею покарання у виді позбавлення волі дорівнює лише два роки. Такими є санкції, в яких передбачено позбавлення волі до двох років (ч. 1, ч. 2 ст. 158-1 КК); від двох до чотирьох років (ч. 2 ст. 267-1 КК, ч. 1 ст. 368 КК); від трьох до п'яти років – ч. 1 ст. 119 КК; ч. 2 ст. 129 КК; ч. 2 ст. 169 КК та в інших нормах, що передбачають відповідальність за нетяжкі злочини. Встановлення такої різниці між верхньою та нижньою межею покарання фактивно перетворює дані санкції у майже абсолютно визначені. Тому для вирішення зазначеної проблеми вбачається необхідним виключити із санкцій кримінально-правових норм, які передбачають відповідальність за нетяжкі злочини, обмеження нижньої межі покарання у виді позбавлення волі із зазначенням лише верхньої межі покарання, що і підтверджується проведенням анкетуванням – 88 % слідчих та 94,3 % адвокатів вважають за необхідне втілити в життя вказану пропозицію (додаток А).

Такий підхід до конструювання санкцій видається слушним і з певною конкретизацією слід визнати доцільною побудову санкцій з вказівкою нижніх і верхніх меж покарання, але лише щодо санкцій за тяжкі та особливо тяжкі злочини. Тому викликає зауваження конструкція наступних санкцій – ч. 2 ст. 271 КК (позбавлення волі до семи років), ч. 2 ст. 272 КК (до восьми років), ч. 2 ст. 377 (до шести років), в яких нижня межа покарання не визначена конкретним терміном, а тому дорівнює одному року (згідно з приписом ст. 63 КК).

Подібне зауваження можна висловити і щодо санкцій за тяжкі злочини, в яких нижня межа позбавлення волі встановлена в два роки (ч. 1 ст. 158-3 КК, ч. 2, ч. 3 ст. 160 КК, ч. 2 ст. 210 КК, ч. 2 ст. 211 КК, ч. 2 ст. 273 КК, ч. 2 ст. 276 КК, ч. 1 ст. 301-1 КК). Встановлення нижньої межі позбавлення волі терміном в два роки практично знижує караність за дані протиправні діяння до рівня кримінальних проступків і це не може бути виправданим.

Стосовно санкцій за особливо тяжкі злочини, слід зазначити, що в КК за вчинення злочинів вказаного ступеня тяжкості нижня межа покарання у виді позбавлення волі встановлена законодавцем на межі трьох років (ч. 2 ст. 267 КК, ч. 2 ст. 274 КК, ч. 4 ст. 404 КК, ч. 3 ст. 414 КК) – чотири санкції мають такі межі і тому стають в паралель з санкціями за нетяжкі злочини.

Також КК УРСР 1960 р. встановлював дуже низький розмір покарання у вигляді позбавлення волі: від 3 місяців (5 санкцій), від 6 місяців (3 санкції), 1 рік – в 46 санкціях (додаток А). На нашу думку, встановлення в КК 2001 р. мінімального розміру покарання у вигляді позбавлення волі в 1 рік, має позитивний вплив як на базові принципи побудови санкцій, так і на основні засади призначення покарання.

Звичайно, це не означає, що санкції повинні мати дуже вузькі рамки, адже вони позбавляють суд можливості індивідуалізувати покарання, їх межі повинні бути достатньо широкими для того, щоб суд міг підійти диференційовано до призначення покарання, з урахуванням всіх ознак складу кримінального правопорушення [29, с. 69].

Санкції статей Особливої частини як КК УРСР 1960 р., так і КК 2001 р. не мають чіткої та конкретно обґрунтованої верхньої та нижньої межі розмірів покарання. У більшості випадків санкції кримінально-правових норм визначені довільно, без достатніх аргументів чи обґрунтувань.

У чинному КК міститься значна кількість санкцій, відстань між нижньою і верхньою межами покарань яких є досить великою (такими ми вважаємо санкції, де різниця між верхньою та нижньою межами покарання у

виді позбавлення волі становить 7 і більше років). Так, станом на 15.06.2014 р. в КК передбачалося 70 санкцій, в яких різниця між верхньою і нижньою межами покарання у вигляді позбавлення волі становила 7 і більше років. Різниця між верхньою та нижньою межами в 8 років передбачалася в 6 санкціях, 9 років – в 6 санкціях, 10 років – в 3 санкціях, хоча у КК УРСР 1960 р. подібних санкцій було дещо більше: 117 санкцій мали межі покарання терміном 7 і більше років. Вказаний КК містив також санкції, що передбачали різницю між верхньою та нижньою межами в 12 (5 санкцій) та 15 (2 санкції) років. Чинний КК подібних меж покарання не містить.

Негативної оцінки зазнає наявність великого розриву між максимальною та мінімальною межами санкції у виді позбавлення волі [289, с. 270]. Тому розумна диференціація складів кримінальних правопорушень і звуження меж кримінально-правових санкцій сприятимуть обмеженню суддівського розгляду при визначенні конкретного виду й обсягу покарання, що підвищить авторитет закону і правосуддя [262, с. 264].

Отже, можна погодитися, що значним недоліком у конструюванні санкцій є надмірна відстань між нижньою і верхньою межею покарань, яка сягає 7-10 років щодо позбавлення волі. За таких розмірів межі покарання встановлюються не законодавцем, а судом, оскільки ніхто не може припустити розміру покарання за вчинене кримінальне правопорушення до проголошення вироку суду [98, с. 260].

Законодавцем останнім часом здійснено певні позитивні кроки на шляху до більш ефективного забезпечення об'єктивних меж при конструюванні санкцій з метою реалізації принципу економії кримінальної репресії. Зокрема, Законом України № 270-VI від 15.04.2008 р. у 14 санкціях за тяжкі та особливо тяжкі злочини змінені нижні та верхні межі покарання у виді позбавлення волі, що зменшило розрив між такими межами (додаток Б). Наслідком законодавчих змін є, крім зменшення проміжку між нижньою та верхньою межами покарання, і зміна ступеня тяжкості деяких кримінальних

правопорушеннях у бік його зниження: особливо тяжких – до категорії тяжких і навіть – до нетяжких злочинів.

Проведені зміни, як справедливо зазначають науковці, зменшили завищені верхні межі покарань у санкціях, які порушували принцип адекватності покарання та за розміром, в окремих випадках, наближалися до розміру санкцій, передбачених за вчинення умисного вбивства [151, с. 44].

Забезпечення одномірності та рівності визначених меж покарань при конструюванні санкцій за правопорушення, які мають споріднені ознаки характеру, змісту, видової категорії – це важливе завдання сучасної кримінально-правової політики. Необхідно підтримати тих правників, які вважають, що санкція має бути адекватною: розмір санкції повинен перебувати у прямій залежності від небезпечності діяння, яке описується в диспозиції, й має узгоджуватися з іншими санкціями [264, с. 14].

Санкція повинна відповідати змісту, характеру суспільно небезпечного діяння, від якого охороняє суспільство кримінально-правова норма. Інакше кажучи, якщо санкції деяких норм Особливої частини КК збігаються, то повинен збігатися і рівень суспільної небезпеки цих діянь, і навпаки – якщо суспільна небезпека діянь приблизно однакова – то повинно бути аналогічним і їх наповнення та їх межі [242, с. 589].

Крім того, дуже важливо визначити масштаб, яким міг користуватися законодавець для встановлення справедливої і доцільної санкції за вчинення того або іншого кримінального правопорушення. Насамперед, необхідно співвіднести їх класифікацію з видами покарань, точніше – із межами покарання для того, щоб визначити, за яку категорію кримінальних правопорушень за вказаною класифікацією який вид і розмір того або іншого покарання може бути призначений. Це дозволить диференціювати і визначити в системі межі і види покарань, які утворюють санкції, відповідно до визначеної категорії кримінальних правопорушень.

На підставі викладеного пропонується законодавчо ввести в санкції норм, що передбачають відповідальність за тяжкі злочини, нижні межі позбавлення волі, коли вказана лише верхня межа, а також підняти нижню межу покарання у виді позбавлення волі за тяжкі злочини з двох до чотирьох років, а в санкціях за особливо тяжкі злочини – до п'яти років. Необхідність та логічність таких новацій обґрунтовується вимогою індивідуалізації та вмотивованості термінів покарання різним ступенем тяжкості вчинюваних кримінальних правопорушень. Справедливо, що не буде значного збігу в межах покарань за діяння, тяжкість яких відрізняється більше ніж на один ступінь. Адже навіть наявність декількох пом'якшуючих обставин не ставить в один рівень суспільну небезпеку на тяжкість порівнюваних категорій діянь, якими є кримінальні проступки – тяжкі злочини; нетяжкі злочини – особливо тяжкі злочини. Подібні пропозиції були висловлені Н.А. Орловською, яка вважала за необхідне запровадити у законодавстві України так звані типові санкції, в яких повинні бути передбачені не лише типові покарання, а і їх поєднання з іншими основними видами покарання. Тобто, мова йде про фіксацію в типових санкціях визначеного формату поєднання різних видів і розмірів основних покарань [165, с. 584]. Таке поєднання повинно базуватися на основних трьох моментах:

1) слід розділити види основних покарань за ступенем суворості в частині допустимості їх поєднання із штрафом та позбавленням волі на визначений термін як типовими покараннями;

2) необхідно чітко визначити в нормах Загальної частини КК нижні і верхні межі всіх видів основних покарань;

3) доцільно передбачити декілька ступенів для кожного з основних видів покарання (фактично мова йде про внутрішню градацію суворості видів покарання залежно від його характеристик) [165, с. 584].

Крім того, існують пропозиції щодо запровадження так званих ступенів для практично всіх видів покарання. Для позбавлення волі на

визначений термін пропонується пропонує встановити 6 ступенів: від 1 до 3 років, від 3 до 5 років, від 5 до 8 років, від 8 до 10 років, від 10 до 13 років, від 13 до 15 років, для позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських, виправних робіт, арешту, обмеження волі можуть передбачатися 2 ступеня суворості – від нижньої межі до половини строку; від половини строку до верхньої межі [165, с. 584].

Виходячи з вищевикладеного, пропонуються наступні моделі типових санкцій із зазначенням лише основних видів покарання:

1. щодо кримінальних проступків типова санкція повинна включати позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, штраф, виправні роботи;

2. щодо нетяжких злочинів – штраф, арешт, обмеження волі, позбавлення волі на визначений строк;

3. щодо тяжких злочинів – позбавлення волі на визначений термін;

4. щодо особливо тяжких злочинів – позбавлення волі на визначений термін, довічне позбавлення волі [165, с. 585–586].

Загалом позитивно схвалюючи наведені пропозиції, не можна звернути увагу на недостатнє використання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі чи так званих майнових покарань при конструюванні санкцій у нетяжких злочинах. Крім того, не можна допускати ситуації, коли санкції за вчинення тяжких злочинів взагалі побудовані безальтернативно.

Отже, власні авторські пропозиції щодо визначення вище запропонованих верхньої та нижньої меж покарання у вигляді позбавлення волі обґрунтовується наступними міркуваннями.

В Загальній частині міститься припис, за яким при наявності обставин, що пом'якшують покарання, передбачених п.п. 1 та 2 ч. 1 ст. 66 КК, та відсутності обставин, що обтяжують покарання, а також при визнанні особою своєї вини, строк або розмір покарання не повинен перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду

покарання, передбаченого санкцією відповідної норми Особливої частини КК. Із наведених розмірів верхньої межі в таких випадках термін покарання не буде більшим, ніж 10 років (при максимумі в 15 років); 8 – при 12; 6,6 – при 10; 5,3 – при 8 роках. І, таким чином, буде логічно наближеним до запропонованих термінів нижньої межі покарання у виді позбавлення волі.

Встановлення в санкціях норм, які передбачають відповідальність за тяжкі та особливо тяжкі злочини, вищенаведених термінів у верхніх та нижніх межах покарання у вигляді позбавлення волі створить прозорі умови для призначення справедливого і достатнього для ресоціалізації покарання і одночасно обмежить можливості суддівського свавілля до необхідної обґрунтованої їх самостійності та незалежності у прийнятті рішень.

Ще одним аргументом на користь запропонованих напрямків конструювання санкцій буде посилення на положення Загальної частини КК щодо призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК). Це випадки, коли у справі є декілька обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, а також обставин, що суттєво послаблюють небезпечність особи винного. Ступінь, характер та особливості таких обставин є більш значимо зниженими порівняно зі змістом умов, зазначених у ст. 69-1 КК.

Названі законодавчі положення закріплюють декілька рівнів підстав для реалізації кримінально-правових санкцій.

1) призначення покарання нижче від найнижчої межі покарання, зазначеного у відповідній санкції (може бути і за правилами ст. 68 КК);

2) призначення покарання, наближеного до мінімальної межі покарання, визначеного у санкції (за умови реалізації вищенаведених пропозицій). На цьому рівні можуть бути реалізовані приписи ч. 3 ст. 68 КК (призначення покарання за замах на злочин) та ст. 69-1 КК;

3) призначення судом покарання у межах встановлених санкцій за відсутності підстав, передбачених ч. 2, 3 ст. 68, 69, 69-1 КК. Це випадки, коли

пом'якшуючі обставини відсутні; мають місце як пом'якшуючі, так і обтяжуючі обставини; наявні лише обтяжуючі обставини. Відповідно до положень п. 6-2 ППВСУ від 24.10.2003 р., таке покарання не повинно перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого відповідною санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК [198].

4) призначення судом покарання у межах максимального строку, встановленого для даного виду покарання в Загальній частині КК. Це випадки, коли хоча б одне із правопорушень, які утворюють сукупність, є умисним тяжким або особливо тяжким (ст. 70 КК), остаточне покарання може перевищити максимальну межу покарання, передбачену санкцією.

Досить характерним прикладом неспіврозмірності меж покаранням у виді позбавлення волі є санкції тих кримінальних правопорушень, в яких формою протиправного діяння є умисне позбавлення життя людини (умисне вбивство) або замах на вбивство.

Наведені кримінально-правові норми за ступенем суспільної небезпечності також відносяться до категорії найбільш тяжких серед особливо небезпечних посягань. Ознакою ступеня такої небезпечності є включення до санкцій максимально суворого покарання у виді довічного позбавлення волі як альтернативного до строкового позбавлення волі.

КК УРСР 1960 р. за вчинення особливо тяжких злочинів передбачав смертну кару у 21 санкції. Передбачення довічного позбавлення волі як найсуворішого виду покарання на момент прийняття КК у 2001 р. був значно меншим і передбачався в 11 санкціях. На сьогодні довічне позбавлення волі передбачається у 22 санкціях. Верхня межа строкового покарання у всіх санкціях аналізованих норм за вчинення особливо тяжких злочинів визначається однаково – до п'ятнадцяти років, чого не можна сказати про нижню межу покарання. Вона є різною: від мінімального терміну «від

восьми років» у статтях 379, 400, 443 КК; «від дев'яти років» – ст. 348 КК, до максимального терміну «від десяти років» у ч. 2 ст. 115 КК та ст. 112 КК.

Встановлення законодавцем трьох різних термінів мінімальної межі покарання у кримінальних правопорушеннях, які мають рівний ступінь суспільної небезпеки, тотожні за змістом, за ознаками форми протиправного посягання та суспільно небезпечних наслідків, визначення суб'єкта як загального із встановленням зниженого віку кримінальної відповідальності до 14 років та наявність умисної форми вини не мають логічного обґрунтування. Не можна вважати, що зменшення або підвищення нижньої межі покарання пов'язується зі статусом або професійною діяльністю потерпілого від посягання. Інакше може здатись, що суспільна цінність життя судді, народного засідателя, захисника, представника особи, присяжного чи представника іноземної держави є менш значною, ніж життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, а найбільш суспільно ціннішим при цьому положення КК визнають життя державного чи громадського діяча. Ніяк не можна погодитись із такою нерівністю кримінально-правового захисту життя окремих категорій осіб. Відповідно, при проведенні анкетування на питання: чи повинні кримінальні правопорушення, що мають однаковий рівень, характер і ступінь суспільної небезпеки, містити однаковий вид покарання, позитивну відповідь дали 82,6 % слідчих та 93,1 % адвокатів (додаток А).

Друге зауваження щодо меж покарання у розглядуваних санкціях впливає із положень Загальної частини щодо призначення покарання. Згідно з ч. 3 ст. 68 КК за вчинення замаху на кримінальне правопорушення строк або розмір покарання не може перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК. Таким чином, за вчинення замаху на вбивство будь-кого із названого

кола потерпілих винна особа може бути покарана покаранням не більше десяти років позбавлення волі.

Для забезпечення об'єктивності, доцільності і справедливості у застосуванні покарань та реалізації принципу одноманітності в конструюванні кримінально-правових санкцій видається логічним встановити у санкціях проаналізованих злочинів (поряд з покаранням у вигляді довічного позбавлення волі) строкового терміну позбавлення волі із встановленням мінімуму у 10 років. Збільшення нижньої межі покарання на 1 рік (порівняно із запропонованими загальними термінами всіх санкцій Особливої частини) обумовлюється максимальним рівнем суспільної небезпеки вищезазначених протиправних діянь, що підтверджується включенням до санкцій цих особливо небезпечних злочинів покарання у вигляді довічного позбавлення волі.

Не відповідають логіці конструювання кримінально-правових норм санкції, які передбачають покарання у виді позбавлення волі із відносно визначеною нижньою межею даного виду кримінальної репресії терміном від одного року. Прикладом таких санкцій є ч. 1 с. 415 (від 1 до 5 років); ч. 4 ст. 197-1, ч. 1 ст. 267-1 (від 1 до 3 років). Частиною 2 ст. 63 КК визначено загальне положення, за яким позбавлення волі встановлюється на строк від одного року до п'ятнадцяти років. Тому суд, призначаючи покарання у виді позбавлення волі, не може призначити термін даного покарання меншим, ніж передбачений нормою Загальної частини, тобто менше одного року. Виключенням з даного правила являється положення, внесені до КК Законом № 270-VI від 15.04.2008 р., за яким покарання у виді позбавлення волі неповнолітнім особам може бути призначатися на строк від 6 місяців до 10 років (ч. 1 ст. 102 КК) [194].

Визначення мінімальних меж покарання у вигляді позбавлення волі, передбаченого в санкціях за нетяжкі злочини є недоцільним, оскільки вони є тотожними мінімальним межам, які встановлюються в Загальній частині для

цього виду покарання. На існування цих протиріч звертали увагу і інші науковці, вважаючи за необхідне приведення у відповідність положення Загальної та Особливої частини КК [182].

З метою забезпечення реалізації принципу узгодженості норм Загальної частини КК при конструюванні санкцій за нетяжкі злочини пропонується у складних санкціях даної категорії з відносно-визначними межами основних покарань визначати лише верхню межу покарання у вигляді позбавлення волі.

Покаранням за кримінальні правопорушення, вчинені з необережною формою вини, результатом яких стала смерть однієї особи, повинно бути позбавлення волі, що диктується принципом справедливості і загальної превенції. Його розмір не повинен перебільшувати 5 років, причому повинна бути встановлена альтернатива у вигляді обмеження волі. Такий вигляд у діючому КК має санкція ч. 1 ст. 119 КК. На нашу думку, це є позитивним прикладом дотримання принципів побудови санкцій, а також правильного їх конструювання з дотриманням законів логіки та принципу справедливості.

Важлива проблема конструювання санкцій вбачається у невідповідності кваліфікуючих ознак і передбачених у них покарань. Дослідження, що проводяться, свідчать про закономірності в побудові санкцій, виходячи зі встановлення мінімальних і максимальних меж покарання, сполучення їх залежно від кваліфікуючих ознак. Так, недоліками побудови ряду санкцій КК є:

1. Мінімальний розмір санкції за кваліфіковане правопорушення рівний або є меншим максимального значення за просте діяння;
2. Наявність значного розриву між максимумом санкції за просте кримінальне правопорушення і мінімумом санкції за кваліфіковане діяння;
3. У санкції визначена лише верхня межа покарання. При введенні кваліфікуючих ознак верхні межі покарання підвищуються, відбувається «накладення» верхніх меж.

При побудові санкції за кваліфіковані та особливо кваліфіковані склади правопорушень, законодавець повинен враховувати тип санкції основної норми, види передбачених у ній покарань, їх кількість і розміри. Зокрема, при конструюванні санкції в нормах з кваліфікуючими та особливо кваліфікуючими складами законодавцю слід використовувати наступну схему переходу від санкції норми, що передбачає основний склад, до санкцій норм, що описують кваліфіковані чи особливо кваліфіковані склади:

а) пропорційно збільшувати розміри санкцій, не змінюючи при цьому ні видів, ні кількості альтернативно передбачених видів покарань;

б) не змінюючи кількості альтернативно визначених видів покарань, зменшувати кількість більш м'яких видів покарань і одночасно збільшувати кількість більш суворих видів покарань;

в) поступово переходити від найбільш альтернативної санкції до найменш альтернативної за рахунок зменшення кількості м'якших видів покарань [69, с. 212].

Санкції, що передбачають кваліфіковані склади правопорушень, повинні базуватися на санкції основного складу кримінального правопорушення, а види та розміри покарань, що передбачені в санкції частини статті, яка описує основний склад, повинні поступово і обґрунтовано змінюватися у санкціях частин статті, що передбачають кваліфіковані склади. При чому, межа санкцій, що передбачають основний, кваліфікований та особливо кваліфікований склади правопорушення, повинна йти або у стик, або з перекриттям (залежно від особливостей конкретного складу кримінального правопорушення) [70, с. 212]. Таким чином, у кваліфікованих складах правопорушень одна і та сама обставина має однакове значення в різних видах діянь, тому слід пропорційно підвищувати межі санкцій при наявності тієї чи іншої кваліфікаційної ознаки [119, с. 111]. При побудові санкцій кваліфікованих складів не можна

допускати різких стрибків у видах покарань, що ними передбачаються, оперуючи змістом системи покарань, визначеної ст. 51 КК [259, с. 32].

Загальновідомо, що в частині другій і наступних частинах статей Особливої частини КК повинно встановлюватися більш суворе покарання порівняно зі змістом санкції частини першої. Але посилення покарання логічно обгрунтовано лише у тих випадках, коли в частині другій передбачається мінімальний строк покарання, що дорівнює максимальному за частиною першою [289, с. 270]. Отже, при формулюванні санкцій кваліфікованих та особливо кваліфікованих складів кримінальних правопорушень доцільно використовувати побудову санкцій «у стик», коли максимальний розмір покарання за основне правопорушення є одночасно мінімальним розміром покарання за кваліфіковане діяння [242, с. 590]. Мінімальний розмір санкції за кваліфіковані склади повинен бути вищим за максимум санкції за простий склад; мінімум санкції за більш тяжкий злочин повинен бути більшим, ніж за менш тяжкий злочин [289, с. 270], тобто мінімальна межа санкції за кваліфікований склад не повинна перевищувати максимальну межу покарання, встановленого за основний склад.

Вважаємо, що варто поставити під сумнів доцільність збереження в кримінальному законодавстві такого положення, при якому санкція кваліфікованого складу кримінального правопорушення «перекриває» санкцію простого складу, поглинаючи її: якщо санкція ч. 2 ст. 186 КК (кваліфікований склад) передбачає позбавлення волі на строк від чотирьох до шести років, то санкція ч. 3 ст. 186 КК (особливо кваліфікований склад) передбачає позбавлення волі на строк від чотирьох до восьми років; санкція ч. 4 ст. 186 КК (особливо кваліфікований склад) передбачає позбавлення волі на термін від семи до десяти років, а санкція ч. 5 ст. 186 КК (особливо кваліфікований склад) передбачає позбавлення волі на термін від восьми до тринадцяти років. Законодавець, конструюючи таким чином санкції, розширює сферу судового розсуду, даючи можливість призначити менш

суворе покарання за більш небезпечне кримінальне правопорушення. Тому для усунення вказаних протиріч ми пропонуємо запровадити наступне правило конструювання кримінально-правових санкцій – санкція кваліфікованого та особливо кваліфікованого складу кримінального правопорушення повинна послідовно збільшуватися у порівнянні з попереднім (наприклад, ч. 1 передбачає покарання на строк до 3 років позбавлення волі, то ч. 2 має передбачити від 3 до 5 років позбавлення волі, а ч. 3 – від 5 років і вище). Зазначена пропозиція при проведенні анкетування отримала значну підтримку: 98,6 % слідчих та 99,5 % адвокатів позитивно її оцінили (додаток А).

В альтернативних санкціях виникають питання стосовно їх побудови: наприклад, вже згадувані ч.1 ст. 273 КК та ч.1 ст. 345 КК. В першому випадку ми бачимо: діяння караються обмеженням волі строком до 3 років або позбавленням волі на строк до 3 років; в іншому випадку: обмеженням волі строком до 3 років або позбавленням волі на той самий строк. Чому законодавець в ч. 1 ст. 273 конкретно вказує строк покарання (до 3 років), а в ч. 1 ст. 345 обмежується посиланням «на той самий строк»?

Вважаємо, що альтернатива до основних видів покарань повинна передбачатися в усіх санкціях [259, с. 32]. Але слід висловити сумнівність щодо передбачення значної кількості основних видів покарання, які можуть бути призначені за те саме кримінальне правопорушення [39, с. 97; 96, с. 290]. Існують обґрунтовані позиції, що варіативність санкцій не повинна бути надто широкою, тобто не слід передбачати в альтернативі більше трьох видів покарань [289, с. 270]. Тому пропонується для вирішення зазначеної проблеми в альтернативних санкціях при зазначенні строку відбування будь-якого покарання конкретно вказувати його термін, уникаючи формулювання «на той же строк».

На підставі системного аналізу проблем пеналізації кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх

аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення О.П. Горохом було виявлено та обґрунтовано наявність неузгодженості санкцій окремих спеціальних норм розділу XIII Особливої частини КК України (ч. 2 ст. 305, ч. 3 ст. 308, ч. ч. 1, 3 ст. 313 КК) із санкціями загальних норм (ст.ст. 201, 185, 186, 187, 189, 190, 191 КК), що розташовані в інших розділах КК; диспропорції у видах і межах покарань за злочини, що є близькими за характером і ступенем суспільної небезпеки (ч. 1 ст. 313 та ч. 1 ст. 312 КК); надмірної інтенсивності зміни певної категорії злочинів більше ніж на один ступінь у межах одного й того самого складу злочину (ч. 1 ст. 313, ч. 2 ст. 310 КК); безпідставного, на думку дослідника, встановлення у санкціях за аналізовані злочини (ч.ч. 2, 3 ст. 305, ч. ч. 2, 3 ст. 307, ч. ч. 2, 3 ст. 308, ч. 3 ст. 311, ч. 3 ст. 312, ч. 3 ст. 313, ч. 2 ст. 317 КК) додаткового покарання у виді конфіскації майна, яке має не факультативний, а обов'язковий характер; законодавчої непослідовності при встановленні додаткового покарання у виді конфіскації майна, яке повинно мати факультативний характер у санкціях за злочини, передбачені ч. ч. 2, 3 ст. 314, ч. 2 ст. 315 КК, а також при встановленні покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю за злочини, передбачені (ч. 3 ст. 308, ч. ч. 2, 3 ст. 313 КК) [39, с. 97]. З урахуванням сучасних досягнень науки кримінального права, що відображені в працях українських вчених, науковцем обґрунтовується необхідність теоретичної розробки правил конструювання санкцій спеціальних правових норм, а саме: кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки не повинні змінювати відповідну категорію кримінальних правопорушень (ст. 12 КК) більше ніж на один ступінь (наприклад, раптове «перетворення» нетяжкого злочину за ч. 1 певної статті на особливо тяжкий злочин – за ч. 2 ст. 315 КК) [147, с. 194].

Санкція кримінально-правової норми виконує свою службову роль за умови, якщо її мінімальна і максимальна межі відповідають суспільній небезпеці кримінального правопорушення і якщо вона ефективно

використовується на практиці. Як встановив О.П. Горох, суди за вчинення найбільш поширених кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення в абсолютній більшості випадків призначають покарання ближче до мінімальної межі санкції (87,1 %), а також нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті Особливої частини КК (11,3 %). І лише в поодиноких випадках призначається середнє у межах санкції покарання (1,6 % випадків засудження). Покарання, що відповідає максимальній межі санкції за кримінальні правопорушення аналізованої категорії, взагалі не призначається. Це може свідчити про таке: або законом встановлено необґрунтовано суворі санкції за вчинення кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення, або судова практика застосування закону у справах про ці кримінальні правопорушення є надмірно ліберальною [148, с. 293].

Невиправданим з точки зору принципу справедливості є різні розміри покарання за однакові за тяжкістю кримінальні правопорушення. Так, необережне вбивство за ч. 1 ст. 119 КК карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років, а необережне вбивство за ч. 2 ст. 121 КК карається позбавленням волі на строк від семи до десяти років. Не можна визнати обґрунтованими однакові за розміром покарання за умисне вбивство (ч. 1 ст. 115 КК), яке карається позбавленням волі на строк від семи до п'ятнадцяти років, і за захоплення заручників (ч. 2 ст. 147 КК), яке карається такою ж мірою, а розміщення в банках коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів карається (ч. 2 ст. 306 КК) позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна. Відповідно, при проведенні анкетування на питання: чи повинні кримінальні правопорушення, що мають однаковий рівень характер і ступінь суспільної

небезпеки, містити однаковий рівень покарання, позитивну відповідь дали 82,6 % слідчих та 93,1 % адвокатів (додаток А).

Крім того, аналізуючи санкції КК, ми виявили випадки, коли за просте і кваліфіковане кримінальне правопорушення в межах однієї статті формально можливе призначення покарання одного виду і розміру; за вчинення необережного кримінального правопорушення, наслідком якого є смерть особи передбачається однакове покарання як за необережне заподіяння тілесних ушкоджень (ст. 118 та ст. 123 КК); існують випадки, коли в межах однієї санкції покарання, яке відповідно до ст. 51 КК є більш суворим, має більші розміри, ніж менш суворе покарання (ст. 196, ч. 1 ст. 258-2, ч. 2 ст. 272, ч. 2 ст. 273 КК).

Також в деяких випадках санкція побудована таким чином, що строк менш тяжкого покарання дорівнює більш тяжкому, наприклад: санкція ст. 196 передбачає обмеження волі строком до 3 років або позбавлення волі на той самий строк; ч. 1 ст. 258-2: обмеження волі строком до 3 років або позбавлення волі на той самий строк; ч. 1 ст. 273: пробаційний нагляд до трьох років або обмеження волі строком до 3 років; ч. 1 ст. 345: обмеження волі строком до 3 років, або позбавлення волі на той самий строк; ч. 2 цієї ж статті: обмеження волі строком до 5 років, або позбавлення волі на той самий строк. Це недопустимо, адже більш тяжке покарання в альтернативній санкції повинно мати менший розмір, ніж менш суворе покарання.

Логічно було б передбачити, якби санкції розглядуваних кримінально-правових норм, як і інших, містили не один вид покарання, а включали і інші альтернативні покарання, існувало б значно більше варіантів реалізації принципів кримінальної відповідальності через застосування значного переліку покарань із розмаїттям їх каральних факторів.

З урахуванням загальних засад призначення покарання, передбачених ст. 65 КК, В.В. Полтавець зазначає про існування певної невідповідності санкцій деяких статей Особливої частини КК України загальним правилам

побудови санкції, а саме: у санкції ст. 145 КК не враховано вимоги ст. 51 КК стосовно розташування покарань відповідно до відомого принципу «від найлегшого – до найтяжчого покарання». У зв'язку з цим слід змінити послідовність видів покарань у санкціях відповідно до їх місця в системі покарань, передбаченій у ст. 51 КК України [182, с. 12].

Таким чином, санкція обов'язково має бути адекватною, тобто розмір санкції повинен перебувати у прямій залежності від реальної суспільної небезпечності того діяння, яке описується в диспозиції, й узгоджуватися з іншими санкціями [265, с. 122]. Тобто, санкції норм, які передбачають однорідні за характером і ступенем суспільної небезпеки діяння, повинні бути узгоджені [270, с. 219; 265, с. 154]. Санкції повинні бути внутрішньо погоджені між собою. Санкція повинна відповідати змісту суспільно небезпечного діяння, від вчинення якого охороняє суспільство кримінально-правова норма. Інакше кажучи, якщо санкції деяких норм Особливої частини КК збігаються, то повинний збігатися і суспільно небезпечний рівень цих діянь, і навпаки – якщо суспільна небезпека діянь приблизно однакова, то повинний збігатися розмір санкцій. Санкція має бути такою, щоб суд, не виходячи за її межі, міг призначити індивідуальне, справедливе, гуманне та достатнє покарання засудженому для досягнення мети, передбаченої у ч. 2 ст. 50 КК України, при цьому вид і розмір визначеного у ній покарання (покарань) не стали причиною суддівського свавілля.

Очевидно, у цій ситуації законодавцю довелося звернутися до депеналізації та принципу економії кримінальної репресії. В КК зменшено розміри санкцій у вигляді позбавлення волі у випадках необґрунтованого чи надмірного застосування кримінальної репресії. Так, ч. 3 ст. 207 «Ухилення від повернення виручки в іноземній валюті», ч. 3 ст. 276 «Порушення правил безпеки руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами», ч.ч. 2, 3 ст. 311 «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання

прекурсорів», ч.ч 2, 3 ст. 364 «Зловживання владою чи службовим становищем», ч.ч. 2, 3 ст. 423 «Зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем» КК України зменшено завищену верхню межу санкцій, які порушували принцип адекватності покарання та за розміром, в окремих випадках, наближалися до розміру санкцій, передбачених за вчинення умисного вбивства [151, с. 44]. Якщо ж суди переважно призначають більш м'яке покарання, ніж передбачене законом, то законодавцю є сенс переглянути санкції у бік їх пом'якшення [270, с. 109]. Подібні міркування висловлює П.Л. Фріс, стверджуючи, що зіставлення судової й законодавчої депеналізації є надійним індикатором оцінки останньої: якщо судова депеналізація фіксує суттєве зменшення розміру та виду покарань порівняно з нормативною, це повинно стати сигналом («червоною карткою») необхідності корегування закону в бік пом'якшення покарання» [267, с. 31].

Головним критерієм конструювання санкцій є важливість і цінність тих суспільних відносин, що поставлені під охорону КК і є об'єктом конкретного кримінального правопорушення. В основу побудови кримінально-правових санкції повинно бути покладено дотримання принципів законності, рівності громадян перед законом, справедливості, демократизму, гуманізму, диференціації відповідальності та індивідуалізації покарання» [268, с. 122]. Кримінально-правова санкція має бути справедливою, що можливе лише у випадку відповідності тяжкості діяння, що описується в нормах КК, узгодженості із санкціями за вчинення інших, близьких за характером, діянь. Від чіткості конструкції кримінально-правової санкції та її виду залежать питання, пов'язанні з індивідуалізацією покарання – врахування характеру і ступеня суспільної небезпеки вчиненого, обставин справи, що пом'якшують або обтяжують покарання [67, с. 281].

Реалізація принципу законності при визначення кримінально-правових санкцій зобов'язує законодавця чітко визначати види кримінально-правового

впливу, що застосовується до осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, та визначити їх систему; а також встановлювати правові межі застосування кримінально-правових заходів [228, с. 120]. При формулюванні кримінально-правових санкцій повинні органічно поєднуватися принципи законності та справедливості для того, щоб законна за формою, проте несправедлива за суттю санкція як на законодавчому рівні, так і в правозастосовній діяльності була визнана незаконною [78, с. 122].

У теорії кримінального права щодо питання конструювання санкцій учені висловлювали різні точки зору: санкції повинні відповідати ступеню небезпечності діяння з точки зору кримінальної політики, моралі, правосвідомості та бути внутрішньоузгодженими між собою; законодавче конструювання меж санкцій обумовлюється об'єктивними процесами та обставинами: змінами в соціальній і політичній обстановці, набутим досвідом протидії злочинності, даними судової практики, результатами наукових досліджень; оптимальні розміри санкцій регулюються ступенем суспільної небезпечності й поширеності діяння, об'єктивних і суб'єктивних ознак кримінальних правопорушень, ступенем суспільної небезпечності особи винного, рівнем суспільної правосвідомості [160, с. 32]. Але найголовнішою тезою є наступне – санкція кримінально-правової норми має бути такою, щоб суд, не виходячи за її межі, міг призначити індивідуальне, справедливе та достатнє покарання для досягнення мети зазначеної у ч 2. ст. 50 КК України, а з іншого боку – щоб вид і розмір визначеного у ній покарання не призвели до суддівського свавілля [269, с. 101–109; 259, с. 32].

Під час побудови санкцій слід керуватися певними принципами та дотримуватись ряду обов'язкових вимог:

- санкція повинна сприяти можливості реалізації принципу індивідуалізації покарання, відповідати принципам доцільності, обґрунтованості, законності, рівності громадян перед законом, вини,

справедливості, гуманізму, невідворотності відповідальності, індивідуалізації покарання, економії заходів кримінально-правового впливу;

- санкція повинна відповідати суспільній небезпеці вчиненого кримінального правопорушення, рівню його поширеності, а також узгоджуватися із санкціями за вчинення інших, близьких за видом і характером діянь [211, с. 117]. Іншими словами – чим вища соціальна цінність об'єкта посягання, тим вищим має бути показник нижньої межі санкції [219, с. 31];

- санкція повинна забезпечувати можливість індивідуалізації покарання з урахуванням можливих варіантів учинення кримінальних правопорушень в реальності [39, с. 94];

- введення додаткових покарань у санкції слід проводити наступним чином: санкція без додаткового покарання – санкція з факультативним додатковим покаранням – санкція з імперативним додатковим покаранням [70, с. 212];

- санкції повинні будуватися за правилом: чим вища формалізованість диспозиції, тим меншим повинен бути розрив між мінімумом і максимумом покарання і навпаки [70, с. 212; 268, с. 128];

- мінімальна межа санкції частини статті, що встановлює покарання, не повинна заходити за максимальну межу покарання, встановленого за менш небезпечне діяння;

- показник рівня різниці між нижньою і верхньою межею розміру санкції різних частин тотожних правопорушень має бути однаковим, де верхня межа розміру санкції частини першої одночасно була б нижньою межею розміру санкції частини другої зі збереженням цієї логічної конструкції в санкціях наступних частин [219, 31];

- показник рівня різниці між нижньою і верхньою межею розміру санкції одних і тих же частин в однорідних правопорушеннях має бути

різнопропорційним, де нижня межа санкції кожної наступної частини має бути вищою за нижню межу санкції попередньої частини [219, 31].

Ще одним правилом, якого потрібно дотримуватися при побудові санкцій статей (частин статей) Особливої частини КК України, є положення, відповідно до якого посягання на об'єкти різного соціального значення повинні отримувати різне покарання через встановлення більш суворих санкцій за посягання на більш значні об'єкти [228, с. 120], і навпаки – приблизно рівні за характером та ступенем суспільної небезпеки посягання повинні тягнути за собою приблизно однакове покарання.

Побудова санкцій з врахуванням вказаних положень, дотримання загальноприйнятих правил юридичної техніки дозволить на практиці уникнути ситуації, коли судами призначаються різні покарання за схожі діяння або навпаки, коли за вчинення правопорушень, що не схожі між собою ні за характером, ні за ступенем суспільної небезпеки, призначаються майже однакові вид і розмір покарання [147, с. 78-79].

Отже, актуальних питань стосовно удосконалення складних (альтернативних) та кумулятивних санкцій, як видно з вищевикладеного матеріалу, існує безліч. Частину з них нами пропонується вирішити на законодавчому рівні шляхом внесення відповідних змін і доповнень до положень чинного кримінального законодавства.

Щодо проведеного аналізу особливостей конструювання законодавцем відносно-визначених санкцій, слід зробити висновок про те, що вони недосконалі з погляду юридико-технічної побудови. При визначенні виду та розміру покарання необхідно враховувати загальні засади призначення покарання, його принципи, критерії, а також спеціальні правила, застосування яких залежить від методу призначення покарання, що відповідає системі призначення покарання.

Розв'язання проблем конструювання санкцій має не лише теоретичне, а й практичне значення. Зокрема, від чіткого та методологічно правильного

підходу до побудови санкцій залежить справедливість та ефективність покарання за вчинені кримінальні правопорушення. Зменшення або розширення меж санкцій безпосередньо впливає на віднесення того чи іншого кримінального правопорушення до певної категорії залежно від ступеня тяжкості (ст. 12 КК). А це, безсумнівно, зумовлює відповідний кримінально-правовий наслідок, наприклад, застосування окремих видів покарання (ч. 2 ст. 59, ч. 2 ст. 64, ст. 102 КК) або звільнення від покарання та його відбування (ч. 4 ст. 74, ст. 79-83, 105-107 КК) [147, с. 78–79].

Занадто вузькі межі санкції не сприяють забезпеченню можливості індивідуалізації відповідальності, натомість великий розрив між нижньою та верхньою межами санкцій провокує суб'єктивізм та не сприяє забезпеченню єдності судової практики у запобіганні кримінальним правопорушенням. Вид і розмір покарання за конкретні кримінальні правопорушення повинні визначатися за допомогою обґрунтованих критеріїв та відображати реальні потреби суспільства у здійсненні каральної практики [7, с. 367].

Вказане свідчить про необхідність продовження наукових розробок з даного питання.

Висновки до розділу 3

Проаналізувавши теоретичні та практичні питання конструювання кримінально-правових санкцій у вітчизняному та зарубіжному кримінальному законодавстві та перспективи їх удосконалення, необхідно озвучити отримані висновки:

1. За конструкцією в кримінальному законодавстві зарубіжних країн переважають прості (безальтернативні), складні (альтернативні) та кумулятивні санкції. Кримінально-правові санкції з відносно-визначеними межами розповсюджені в законодавстві ФРН, США, Японії, Великобританії, Латвійської Республіки та країн мусульманської системи права. Санкції з абсолютно-визначеними межами зустрічаються у Франції, Японії, Великобританії, мусульманських країнах. Для ФРН, США, Японії, Великобританії, Латвійської Республіки характерним є наявність у законодавстві кримінально-правових санкцій з абсолютно-невизначеними межами. Також застосування абсолютно-невизначених санкцій є притаманним для країн мусульманської системи права.

2. Для встановлення справедливої і доцільної санкції за вчинення того або іншого кримінального правопорушення необхідно співвіднести класифікацію правопорушень із санкціями видів покарання для того, щоб визначити, за який вид кримінальних правопорушень за вказаною класифікацією який конкретно вид і розмір покарання може бути призначений. Це дозволить диференціювати і встановити загальні правила визначення меж і видів покарань, зважаючи на класифікацію кримінальних правопорушень.

3. З метою одноманітної законодавчої оцінки протиправних діянь пропонується:

1) у кримінальних правопорушеннях однієї категорії тяжкості нижні і верхні межі покарання встановлювати в одних межах – наприклад,

покарання у виді позбавлення волі за вчинення нетяжких злочинів має відповідати положенням ч. 3 ст. 12 КК – до 5 років. Вказані межі покарання мають відобразитися у абсолютно всіх санкціях нетяжких злочинів;

2) у санкціях норм, що передбачають відповідальність за тяжкі та особливо тяжкі злочини, де вказана лише верхня їх межа, визначати нижні межі покарання;

3) вищу межу санкції за просте кримінальне правопорушення встановлювати одночасно нижчою межею санкції за кваліфіковане кримінальне правопорушення. З розвитком науки кримінального права учені висловлювали думку про те, що вища межа санкції за просте кримінальне правопорушення повинна бути одночасно нижчою межею санкції за кваліфіковане кримінальне правопорушення. Вважаємо, що законодавець повинен виключити можливість призначення за тяжчий різновид кримінального правопорушення того покарання, що є рівним або меншим, ніж за менш тяжкий вид того ж кримінального правопорушення. За загальним правилом, покарання за кваліфіковане кримінальне правопорушення повинне бути вище, ніж за просте. Це правило в деяких випадках знаходить свою реалізацію в санкціях КК, наприклад, санкція ч. 1 ст. 294 КК (простий злочин) передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 5 до 8 років, а санкція ч. 2 ст. 294 КК (кваліфікований злочин) – від 8 до 15 років. Подібна позитивна ситуація спостерігається ще в декількох санкціях – ст. 316 КК (ч. 1 передбачає покарання у вигляді обмеження волі до 4 років або позбавлення волі до 3 років, а ч. 2 – позбавлення волі від 3 до 5 років); ст. 328 КК (ч. 1 передбачає покарання у вигляді позбавлення волі від 2 до 5 років, а ч. 2 – позбавлення волі від 5 до 8 років).

4) виключити із санкцій кримінально-правових норм, які передбачають відповідальність за вчинення кримінальних проступків та нетяжких злочинів обмеження нижньої межі покарання у виді позбавлення волі із зазначенням

лише верхньої межі покарання та виключити вказівку на нижню межу покарання у виді позбавлення волі терміном від «одного року»;

5) пропонується ввести в санкції норм, що передбачають відповідальність за тяжкі злочини, нижні межі позбавлення волі, коли вказана лише верхня межа, а також підняти нижню межу покарання у виді позбавлення волі за тяжкі злочини з двох до чотирьох років, а в санкціях за особливо тяжкі злочини – до п'яти років;

б) для удосконалення та узгодження санкцій, а також з метою формулювання єдиних правил конструювання санкцій, необхідно встановити градацію термінів позбавлення волі наступним чином: у санкціях за особливо тяжкі злочини – від 7 до 12 років, від 9 до 15 років; у санкціях за тяжкі злочини – від 3 до 6 років, від 4 до 7 років, від 5 до 8 років, від 6 до 10 років позбавлення волі; у санкціях за нетяжкі злочини визначається лише верхня межа позбавлення волі (до 5 років).

7) виключити можливість призначення за більш тяжкий вид кримінального правопорушення покарання, рівного або меншого, ніж за менш тяжкий вид того ж кримінального правопорушення. За загальним правилом, покарання за кваліфіковане кримінальне правопорушення повинне бути вищим, ніж за просте.

Вказаний підхід до оптимізації санкцій норм Особливої частини КК буде значним кроком уперед, що дозволить систематизувати санкції в окремих розділах Особливої частини КК; диференціювати санкції в межах закріплених видів кримінальних правопорушень і видів покарань з урахуванням особливостей окремих видів правопорушень; погодити санкції в рамках видів кримінальних правопорушень і забезпечити логічне співвідношення їх між собою.

ВИСНОВКИ

У дисертації викладено одержані результати дослідження, розроблено наукові положення, що в сукупності спрямовані на розв'язання наукового завдання щодо комплексного порівняльно-правового аналізу системи санкцій в кримінальному законодавстві України та законодавстві інших країн та визначення напрямків удосконалення норм національного законодавства в частині кримінально-правових санкцій. Основні результати дослідження є такими:

1. Становлення та формування системи кримінально-правових санкцій відбувалося на кожному з етапів законотворення, які складають чотири періоди: а) початковий етап формування кримінально-правових санкцій, що обмежувався IX-XVII століттями; б) проміжний етап формування кримінально-правових санкцій, що охоплював період з кінця XVII ст. до періоду творення незалежної Української держави (1921 р.); в) радянський етап розвитку кримінально-правових санкцій (1921–1991 рр.); г) сучасний етап формування системи кримінально-правових санкцій (1991-2025 рр.).

2. Класифікація кримінально-правових санкцій у національному та зарубіжному законодавстві здійснюється за критеріями, які дозволяють дати розгорнуту характеристику системи санкцій з включеними до них покараннями, розкрити зміст і призначення кожної їх категорії: а) залежно від предмету правового регулювання: кримінально-правові; цивільно-правові або майнові; адміністративно-правові; дисциплінарно-правові; конституційно-правові або політичні санкції; б) залежно від методу правового регулювання (способів регулювання діяльності суб'єктів): охоронні; штрафні; каральні; позитивні; квазінегативні; правовідновлюючі; в) залежно від ступеня визначеності меж санкції: а) з відносно визначеними межами; б) з абсолютно визначеними межами; в) з невизначеними межами;

г) *за змістом*: умовні; безумовні; д) *за внутрішньою побудовою*: проста санкція; складна (або альтернативна) санкція; кумулятивна санкція, диференційована на 2 підвиди: а) санкція з обов'язковим застосуванням додаткових покарань; б) санкція без обов'язкового застосування додаткових покарань; е) *за способом виразу* (зовнішній формі): прямі; відсильні санкції.

3. Кримінальне законодавство зарубіжних країн XVIII-XIX ст. характеризувалося наявністю і застосуванням безальтернативних кримінально-правових санкцій з абсолютно визначеними межами включених до них покарань. Характерним для даного періоду був початок розвитку і застосування кумулятивних санкцій. Згодом у XX ст. більшість зарубіжних країн світу взяли курс на гуманізацію та оптимізацію покарання, заборонивши застосування покарань, які принижують людську гідність та спричиняють фізичний біль чи страждання засудженим особам, запровадивши існування та розвиток альтернативних кримінально-правових санкцій з відносно визначеними межами покарань, що їх наповнюють.

Констатовано, що в кримінально-правових нормах законодавства інших країн присутні всі види санкцій, класифіковані за ступенем визначеності їх меж: як і у нормах вітчизняного законодавства це санкції з *відносно визначеними межами* включених до них покарань (представлені в законодавстві ФРН, США, Японії, Великої Британії, Латвійської Республіки та країн мусульманської системи); *санкції з абсолютно визначеними межами* покарань (властиві нормам кримінального законодавства Франції, Японії, Великої Британії, мусульманських країн). Також мають місце *санкції з абсолютно невизначеними межами* покарань (зокрема, штраф у ФРН чи довічна каторга в країнах мусульманської системи права).

4. Визначено, що включення покарань до санкцій кримінально-правових норм у вітчизняному законодавстві є найбільш широким, на відміну від законодавства зарубіжних країн, де в якості основних покарань

застосовується два їх види – позбавлення волі та штраф. Доведено позитивні моменти існування розгалуженої системи покарань для забезпечення ефективності та дієвості покарання і його індивідуалізації, адже при наявності більшої кількості покарань у нормах КК значно збільшується диференціація видів кримінально-правових санкцій, особливо альтернативних. Констатовано, що при побудові санкцій норм Особливої частини КК просліджується чіткий зв'язок з видами кримінальних правопорушень, з характером та особливостями застосування покарань, включених до кримінально-правових санкцій.

5. З'ясовані особливості побудови кримінально-правових санкцій кримінального законодавства зарубіжних країн, в якому переважають прості (безальтернативні), складні (альтернативні) та кумулятивні санкції. Встановлено, що для країн романо-германської, англо-американської, далекосхідної та мусульманської правових сімей притаманними є кримінально-правові санкції з відносно-визначеними, абсолютно-визначеними та абсолютно-невизначеними межами. Підкреслено, що переважно у країнах мусульманської системи права, заснованих на традиціях ісламу, поширена практика застосування абсолютно-невизначених санкцій. Кримінально-правові санкції даної категорії з таким покаранням як довічна каторга розглядаються у країнах мусульманської системи права як абсолютно-невизначені.

6. Обґрунтовано доцільність внесення змін і доповнень до чинного кримінального законодавства України в частині розширення числа санкцій, що передбачають альтернативні позбавленню волі види покарання. Необхідність таких новацій обумовлюється відсутністю тих негативних наслідків для особи і суспільства в цілому, які властиві позбавленню волі на певний термін.

Аналіз кримінального законодавства зарубіжних країн доводить, що позитивним є досвід широкого включення до санкцій кримінально-правових норм покарання у виді штрафу.

7. З метою удосконалення системи кримінально-правових санкцій та оптимізації практики їх реалізації пропонується здійснити певні зміни та доповнення до норм чинного кримінального законодавства:

- включити штраф в якості основного виду покарання до всіх санкцій кримінально-правових норм Особливої частини КК, які передбачають відповідальність за вчинення кримінальних проступків та нетяжких злочинів;

- включити штраф в якості альтернативного покарання до санкцій всіх кримінально-правових норм Особливої частини КК, які передбачають відповідальність за скоєння тяжких та особливо тяжких злочинів з необережною формою вини;

- включити штраф в якості альтернативного покарання до санкцій кримінально-правових норм Особливої частини КК, які передбачають відповідальність за скоєння таких тяжких та особливо тяжких злочинів з умисною формою вини: проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; у сфері господарської діяльності; проти довкілля; проти безпеки руху та експлуатації транспорту; проти громадського порядку; проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самління, об'єднань громадян та проти журналістів; у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, крім злочинів, в яких обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є небезпечний спосіб вчинення діяння або тяжкі наслідки (застосування насильства, що є небезпечним для життя чи здоров'я особи, погроза застосування такого насильства, умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень);

– включити громадські роботи в якості основного виду покарання до всіх санкцій кримінально-правових норм Особливої частини КК, які передбачають відповідальність за вчинення кримінальних проступків та нетяжких злочинів з необережною формою вини;

– включити покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю в якості як основного так додаткового виду покарання до всіх санкцій кримінально-правових норм Особливої частини КК, які передбачають відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень спеціальним суб'єктом із використанням свого службового, посадового або професійного становища;

– встановити безстрокове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю у санкціях кримінально-правових норм Особливої частини КК, які передбачають відповідальність за вчинення корупційних кримінальних правопорушень;

– включити конфіскацію майна в якості додаткового покарання до санкцій кримінально-правових норм Особливої частини КК, які передбачають відповідальність за вчинення корупційних кримінальних правопорушень;

– виключити виправні роботи з системи покарань у ст. 51 КК та із санкцій всіх кримінально-правових норм Особливої частини КК;

– встановити нижню та верхню межу покарання у виді позбавлення волі строком від 10 до 20 років у санкціях, які включають покарання у вигляді довічного позбавлення волі.

8. На основі аналізу відносно-визначених санкцій при порівнянні різних складів кримінальних правопорушень однієї категорії (за ступенем тяжкості) виявлено не виправдано значну різницю між мінімальними та максимальними межами строкових видів покарання, передбачених санкціями, що може призводити до порушення принципів справедливості призначення покарання та рівності громадян перед законом. Відтак, обґрунтовано доцільність

застосування уніфікованого підходу до визначення верхньої та нижньої меж покарання у виді позбавлення волі в санкціях злочинів кожної категорії, з метою забезпечення системності, пропорційності та узгодженості кримінально-правового регулювання, а саме:

– за умисні особливо тяжкі злочини – від 9 до 15 років позбавлення волі;

– за необережні особливо тяжкі злочини – від 7 до 12 років позбавлення волі;

– за умисні тяжкі злочини – від 5 до 8 років та від 6 до 10 років позбавлення волі;

– за необережні тяжкі злочини – від 3 до 6 років та від 4 до 7 років позбавлення волі;

– за нетяжкі злочини повинна визначатися лише верхня межа позбавлення волі (до 5 років), нижня межа дорівнює строку, визначеному у ст. 63 КК – один рік.

9. На основі проведеного дослідження висловлено пропозиції щодо змін та доповнень до чинного кримінального законодавства, а саме:

– викласти в наступній редакції абз. 1 ч. 3 ст. 53 КК України: *«Штраф як додаткове покарання може бути призначений тоді, коли його спеціально передбачено в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу і лише до особи, яка на час розгляду матеріалів кримінального провадження в суді була офіційно працевлаштована або мала інший стабільний дохід, а також власні кошти чи майно.*

Виключається застосування штрафу до осіб, що не мають самостійного доходу, власних коштів або майна, на яке може бути звернене стягнення»;

– доповнити ст. 55 КК України ч. 4 наступного змісту:

«Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може призначатися як безстрокове додаткове покарання у

випадках вчинення кримінального правопорушення спеціальним суб'єктом із використанням свого службового, посадового або професійного становища, якщо суд визнає неможливим застосувати покарання у виді позбавлення права обіймати посади або займатися певною діяльністю на визначений строк»;

– ч. 2 ст. 56 КК України викласти в наступній редакції:

«Громадські роботи встановлюються на строк від ста двадцяти до чотирьохсот вісімдесяти годин (для осіб, які не працевлаштовані на період виконання покарання) і відбуваються не більше як шість годин на день залежно від виду робіт, які виконує засуджений та його загального фізичного стану»;

– виключити ст. 57 КК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айман Хусейн Мухаммед аль Орімі Кримінальна відповідальність за крадіжку і відмінність її від суміжних злочинів за кримінальним правом Йорданії (історія і сучасність) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2002. 20 с.
2. Аналіз стану злочинності. Структура видів покарання, призначених засудженим особам (за вироками, що набрали законної сили) (за даними судової статистики) : URL : <http://www.scourt.gov.ua>.
3. Андрійчук В.Г. Сучасний аспект методології наукових досліджень. *Економіка АПК*. 2016. Вип. 7. С. 87–94. URL : <http://eapk.org.ua/contents/2016/07/87>
4. Антипов В.В. Обставини, що виключають можливість застосування певних видів покарання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 19 с.
5. Ахмедов В.А. Система санкцій за злочини проти правосуддя в Україні та Азербайджанській республіці. *Правова держава*. 2020. № 40. С. 43–51. DOI : <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2020.40.217592>.
6. Бабанін С. В. Кримінальна відповідальність за порушення чинних на транспорті правил : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпропетровськ, 2008. 238 с.
7. Бабанін С.В., Корогод С.В. Удосконалення санкцій кримінально-правових норм в умовах запровадження відновного правосуддя. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2. С. 365–370. DOI : <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2021-6-365-370>.

8. Бадира В.А. Виправлення жінок, засуджених до позбавлення волі, як мета покарання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2006. 17 с.
9. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. Київ : Атіка, 2004. 296 с.
10. Баулін Ю.В. Огляд авторефератів докторських дисертацій з кримінального права. *Альманах кримінального права: збірник статей*. Вип. 1. Київ: Правова єдність, 2009. С. 103–115.
11. Богатирьов І.Г. Загальна характеристика покарань, альтернативних позбавленню волі. *Проблеми пенітенціарної теорії та практики*. 2004. № 9. С. 123–128.
12. Богатирьов І.Г. Кримінальні покарання, не пов'язані з позбавленням волі (теорія і практика їх виконання кримінально-виконавчою інспекцією) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2006. 32 с.
13. Богатирьова О.І. Кримінально-виконавча інспекція як суб'єкт виконання покарань : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 20 с.
14. Бойчук В.Ю. Санкції за передачу або збирання відомостей, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 6 (1). С. 210–216. DOI : <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.6-1.37>.
15. Борисов В.І. Санкція кримінально-правова. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2016. Вип. 1. С. 433–434.
16. Бочарников Д.М. Грушевський про історію створення та кримінальне право «Руської Правди». *Право України*. 1996. № 11. С. 65–72.
17. Бочарова Н. Проблема кримінально-правової охорони інтелектуальної власності в Європейському Союзі на сучасному етапі.

Сучасний вимір держави та права : збірник наук. праць. Миколаїв : Вид-во «Іліон», 2008. С. 39–41.

18. Бугаєв В.О. Військові злочини і покарання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2001. 21 с.

19. Бурдін В.М. Санкції окремих статей Особливої частини КК України потребують змін. *Життя і право*. 2004. № 4. С. 44–51.

20. В'юник М.В. Призначення покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2018, № 2 (11). С. 62 – 75.

21. В'юник М.В. Щодо питання доцільності збереження в системі покарань тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «ПРАВО»*. Випуск 23, 2015. С. 117 – 123.

22. В'юник М.В. Щодо питання оптимізації системи кримінальних покарань. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2014. № 8. С. 148 – 155.

23. Вартилецька І. А. Виправні роботи без позбавлення волі в Україні: теоретичні аспекти та практика застосування на сучасному етапі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 1997. 19 с.

24. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250 000 / В.Т. Бусел (уклад. і голов. ред.). Київ – Ірпінь : Перун, 2007. 1736 с.

25. Великий тлумачний словник української мови: Близько 40000 сл. / Т.В. Ковальова (упоряд.). Харків : Фоліо, 2005. 767с.

26. Вербицька Н.В. Санкції за погрозу або насильство щодо захисника чи представника особи: структура, види, порівняння. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Юридичні науки. 2016. Вип. 4 (2). С. 55–56.

27. Вечерова Є.М. Кримінально-правові санкції крізь призму основних векторів сучасної кримінальної політики України (критичний аналіз деяких новел Кримінального кодексу України). *Науковий вісник*

Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. 2015. Вип. 13 (2). С. 64–66.

28. Вознюк А.А. Кримінальна відповідальність за створення злочинних об'єднань та участь у них : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2018. 928 с.

29. Вознюк А.А. Кримінальне право України. Загальна частина : конспект лекцій. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 236 с.

30. Волинець Р.А. Кримінально-правові санкції, передбачені за злочини, що зазіхають на фондовий ринок. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2018. Вип. 31. С. 117–120.

31. Воробей П.А., Коржанський М.Й., Щупаківський В.М. Завдання і дія кримінального закону. Київ, 1997. 189 с.

32. Гапало С.Ю. Санкції в господарському праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Київ, 2011. 20 с.

33. Гбур Л.В. Перспективи запровадження санкції позбавлення виборчого права за порушення виборчого законодавства України. *Право. Людина. Довкілля*. 2020. Vol. 11, № 2. С. 182–189. DOI : <https://doi.org/10.31548/law2020.02.022>.

34. Гдешинський Д.Е. Теоретико-правові підходи до класифікації санкцій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2024. Вип. 85 (4). С. 36–41. DOI : <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.4.5>

35. Герасименко В.П. Заміна покарання більш м'яким при його відбуванні за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2007. 20 с.

36. Головка Т.М. Гендерні аспекти покарання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2010. 16 с.

37. Горбачова І.М. Заходи безпеки в кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2008. 20 с.

38. Горох О.П. Покарання за злочини у сфері обігу наркотичних засобів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 21 с.

39. Горох О.П. Проблеми конструювання санкцій спеціальних кримінально-правових норм. *Наукові записки НаУКМА*. 2009. Т. 90 : Юридичні науки. С. 94–98.

40. Гритенко О.А. Покарання як захід кримінально-правового регулювання права на недоторканність житла: порівняльно-правовий аналіз КК України та деяких зарубіжних країн : *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2024. Серія ПРАВО. Випуск 85: частина 3. С. 261–265. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.41>

41. Грицюк А.Г. Визначення розміру штрафу за межами санкції статті 212 КК України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2014. Вип. 3–4. С. 102–108.

42. Гуторова Н., Шаповалова О. Конфіскація майна за кримінальним правом України: проблеми та перспективи. *Право України*. 2010. № 9. С. 56–65.

43. Гуторова Н.О. Злочини проти державних фінансів: механізм побудови кримінально-правових санкцій. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2003. Вип. 23. С. 11–14.

44. Гуцуляк М.Я. Кримінально-виконавча характеристика покарання у виді громадських робіт : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2010. 19 с.

45. Денисова Т.А. Альтернативні санкції та проблеми їх сприйняття суспільством і втілення в Україні. *Юридична наука*. 2016. № 12. С. 52–58.

46. Денисова Т.А. Кримінальне покарання та реалізація його функцій : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2010. 38 с.

47. Денисова Т.А. Надмірна суворість покарання як перешкода розвитку демократичних засад у суспільстві. *Вісник прокуратури*. 2008. № 5. С. 95–97.
48. Денисова Т.А. Покарання: кримінально правовий та кримінально-виконавчий аналіз. Запоріжжя : КПУ, 2007. 287 с.
49. Денисова Т.А., Філей Ю.В. Кримінально-правові санкції та їх застосування за злочини проти власності : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 176 с.
50. Добрянська Н.В. Правова природа адміністративно-господарських санкцій. *Юридична наука*. 2011. № 3. С. 104–110.
51. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навч. посіб. / за заг. ред. М.І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.
52. Євдокімова О.В. Питання класифікації санкцій КК України. *Проблеми боротьби зі злочинністю*. 2009. № 102. С. 148–153.
53. Євдокімова О.В. Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2007. 20 с.
54. Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила: Рекомендація № R (92)-16 Комітету Міністрів Ради Європи «Про Європейські правила щодо загальних санкцій і заходів» від 19.10.1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text
55. Єднак В.М. Удосконалення кримінально-правових санкцій за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови, вчинене з корисливих мотивів. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 310–313.
56. Єна І.О. Санкції за злочини проти основ національної безпеки України: окремі закономірності та проблеми побудови. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 4 (1). С. 116–119.

57. Єрмолаєв В.М. Деякі проблеми злочину та покарання в Київській Русі. *Вісник Академії правових наук України*. 1996. Вип. 5. С. 140–148.

58. Єрмолаєв В.М., Козаченко А.І. Органи влади і управління Української держави (друга половина XVII—XVIII ст.) : монографія. Харків, 2002. 154 с.

59. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова та ін. За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. Харків : Право, 2002. 342 с.

60. Загиней-Заболотенко З.А. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основне покарання за окремі форми колабораційної діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 479–482. DOI : <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-5/114>

61. Загнітко А.П., Щукіна І.А. Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова: 100 000: від А до Я. Донецьк : БАО, 2008. 704 с.

62. Зелінська Н.А. Международные преступления и международная преступность : монографія. Одеса : Юрид. літ., 2006. 588 с.

63. Іванов В.М. Історія держави і права України : підручник. Київ : КУП НАНУ, 2013. 892 с.

64. Ігнатенко М.П. Виявлення закономірностей конструювання кримінально-правових санкцій у контексті законодавчої діяльності. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Юридичні науки. 2016. Вип. 6 (3). С. 60–64.

65. Ігнатенко М.П. Проблемні питання конструкції кримінально-правових санкцій в контексті призначення покарання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 64. С. 432–439.

66. Ігнатенко М.П. Формалізація оціночних понять як спосіб вдосконалення кримінально-правових санкцій злочинів із подвійною

формою вини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2014. Вип. 10-2 (2). С. 85–87.

67. Ігнатенко М.П. Функціональна спрямованість кримінально-правових санкцій злочинів із подвійною формою вини. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. Вип. 70. С. 277–284.

68. Історія держави і права України: Підручник: У 2 т. Т. 1. / За ред. В.Я. Тація, А.Й. Рогожина. Київ : Вид. Дім «Ін Юре», 2000. 648 с.

69. Калмиков Д. Аналіз санкцій статті 150 Кримінального кодексу України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 4. С. 37–42.

70. Калмиков Д.О. Санкції статті 299 Кримінального кодексу України: сучасний стан і перспективи вдосконалення. *Форум права*. 2013. № 2. С. 205–215.

71. Калюжний Р.А., Маковський В.І., Чубатенко В.Г. Застосування кримінального покарання як засобу боротьби з політичними противниками за «Повістю врем'яних літ». *Науковий вісник УАВС*. 1996. Вип. 2. С. 48–56.

72. Каменський Д.В. Вітчизняна та американська модель санкцій за кримінальні правопорушення в сфері економіки: критичний погляд компаративіста. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2021. Вип. 55. С. 142–157.

73. Каменський Д.В., Вознюк А.А. Відповідальність за ухилення від накладених санкційних обмежень в європейському та американському кримінальному праві: сучасний аспект. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 3. С. 14–22. DOI: 10.31733/2078-3566-2022-3-14-22.

74. Камінська Н.В. Правова природа санкцій та їх ефективність у протидії російському вторгненню. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2022. № 2. С. 59–75.

75. Кириць Б. Громадські роботи як вид покарання за кримінальним правом України. *Вісник Львівського ун-ту* : зб. наук. праць. Серія юридична. 2004. Вип. 39. С. 399–406.

76. Кісілюк Е.М. Кримінальне законодавство в період українського державотворення (1917-1921 рр.) : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2003. 20 с.

77. Климюк О.Ф. Майнові покарання за злочини в праві України: Х – поч. ХХ ст. *Науковий вісник НАВСУ*. 2001. Вип. 4. С. 143–149.

78. Книженко О. Реалізація принципів законності та справедливості при встановленні санкцій у кримінальному праві. *Наше право*. 2010. № 4. Ч. 4. С. 120–123.

79. Книженко О.О. Взаємообумовленість кримінально-правових санкцій та заходів кримінально-правового характеру. *Форум права*. 2011. № 1. С. 448–454.

80. Книженко О.О. Визначення меж кримінально-правових санкцій. *Право і Безпека*. 2012. № 4. С. 165–169.

81. Книженко О.О. Загальна та спеціальна превенції та їх вплив на кримінально-правові санкції. *Форум права*. 2011. № 2. С. 404–409.

82. Книженко О.О. Заохочувальні санкції у кримінальному праві. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2011. № 1. С. 147–154.

83. Книженко О.О. Конструювання кримінально-правових санкцій: прийоми та правила юридичної техніки. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2012. № 4 (1). С. 48–54.

84. Книженко О.О. Кримінально-правова санкція як юридична конструкція. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 314–320.

85. Книженко О.О. Поняття санкцій у кримінальному праві. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 1. С. 79–84.
86. Книженко О.О. Правила конструювання кримінально-правових санкцій: проблеми визначення. *Право і Безпека*. 2011. № 2. С. 204–206.
87. Книженко О.О. Теоретичні засади встановлення санкцій у кримінальному праві : монографія. Харків : Акта, 2013. 381 с.
88. Книш В.В. Юридична природа санкцій конституційно-правової відповідальності в Україні. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2020. Вип. 52. С. 31–38.
89. Кобзіна А.С. Особливості нормативної визначеності заохочувальних кримінально-правових санкцій за вчинення кримінальних проступків та шляхи вдосконалення їх застосування. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 2 (1). С. 103–114. DOI <https://doi.org/10.32631/v.2024.2.10>.
90. Козаченко А. Злочини і покарання в Україні-Гетьманщині за універсалами Богдана Хмельницького (1648-1657 роки). *Вісник Академії правових наук*. 2003. Вип. 4 (35). С. 123–132.
91. Козирєва В.П. Кримінальні покарання майнового характеру за законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 20 с.
92. Колодін Д.О., Степаненко О.В. Щодо питання методології наукових досліджень проблем кримінального права. *Київський часопис права*. 2023. № 1. С. 289–293. DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.1.44>.
93. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : Міжнародний документ від 15.11.2000. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text

94. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#top>
95. Концепція реформування кримінальної юстиції : Указ Президента України від 08.04.2008 № 311/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008#Text>
96. Корабель М. Правовий аналіз формування санкцій кримінально-правової норми. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 2. С. 287–291. DOI : <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.2.48>.
97. Корабель М.Г. Проблеми регламентації майнових покарань в санкціях статей особливої частини КК України. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*. "Право". 2016. Вип. 24. С. 153–157.
98. Коржанський М.Й., Щупаківський Р.В. Санкції у кримінальному законодавстві України. *Науковий вісник Дніпропетровської юридичної академії*. 2004. № 1 (14). С. 259–262.
99. Кострицький В.В. Покарання за підкуп виборців, учасників референдуму: проблеми побудови кримінально-правових санкцій за ст. 160 Кримінального кодексу України та шляхи їх вирішення. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Юридичні науки. 2018. Вип. 2 (2). С. 98–103.
100. Красій М.О. Застосування покарання у виді позбавлення волі в санкціях за корупційні злочини, вчинені шляхом зловживання службовим становищем. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2020. Вип. 52. С. 38–48.
101. Кривопускова К.Л. Кримінально-правові санкції у статтях про публічні заклики до вчинення кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України. *Науковий вісник Ужгородського*

національного університету. Серія : Право. 2023. Вип. 77 (2). С. 234–239.
DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.2.40>.

102. Криворучко І.А. Кримінально-правові санкції у статтях Кримінального Кодексу України, що передбачають відповідальність за діяльність терористичних організацій. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. Юридичні науки. 2018. Вип. 7. С. 183–191.

103. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [Ю.В. Александров, В.І. Антипов, О.О. Дудоров та ін.] ; за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. Вид. 4-те, переробл. та допов. Київ : Атіка, 2008. 376 с.

104. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / За ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ – Харків, 2001. 362 с.

105. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник. Вид. 3-тє, переробл. та допов. / За ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. Київ : Юридична думка, 2004. 324 с.

106. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2010. 608 с.

107. Кримінальний кодекс України від 05.04.2021 р. : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

108. Кузнецов В.В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності в українському вимірі : Монографія. Київ : ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2012. 908 с.

109. Кузнецова Л.О. Кримінальна відповідальність за хуліганство: порівняльно-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2011. 20 с.

110. Кузнецов В.О., Гіжевський В.К. Кримінальне право України (повний курс у схемах і таблицях). Навчальний посібник. Київ : Кондор, 2005. 459 с.

111. Курась Т.В. Теоретико-правові засади нормотворчої діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування у їх взаємодії : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Запоріжжя, 2016. 241 с.

112. Лантінов Я.О. Щодо теоретичних основ пеналізаційного розрахунку як складової наукового обґрунтування вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти основ громадянського суспільства в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія Право. 2014. Вип. 17. С. 161–165.

113. Лизогуб Я.Г. Види покарань у санкції ч. 1 ст. 296 чинного Кримінального кодексу України: неприховані хиби з прихованим змістом. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. № 3. С. 197–208. DOI : <https://doi.org/10.32631/v.2021.3.18>.

114. Лиска П.О. Проблематика та прогалини диспозиції та санкції основного складу злочину, передбаченого статтею 307 Кримінального Кодексу України. *ScienceRise*. 2014. № 1. С. 114–126.

115. Литвак О.М. Держава і злочинність : монографія. Київ : Атіка, 2004. 304 с.

116. Литвак О.М. Державний вплив на злочинність: кримінологічно-правове дослідження. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 280 с.

117. Ліпницький В.А. Ізоляція як елемент режиму позбавлення волі. *Проблеми законності*. 2006. Вип. 80. С. 115–121.

118. Лісняк В.В. Санкції норм, передбачених ст. 320 Кримінального кодексу України. *Наука і правоохорона*. 2014. № 4. С. 210–215.

119. Лоза В.В. Проблеми побудови відносно визначених санкцій. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2011. № 4. С. 108–112.

120. Луговий О. Еволюція кримінальних покарань. *Прокуратура. Держава. Людина*. 2004. № 8. С. 84–90.

121. Любченко Д.І. Розвиток кримінального права Гетьманщини у 2 пол. 17-18 ст. : автореф. дис. ... канд. істор. наук. Київ, 2006. 20 с.

122. Макаров В.О. Генеза санкцій за злочини проти моральності у кримінальному праві України. *Держава та регіони*. Серія : Право. 2013. № 4. С. 107–111.

123. Макаров В.О. Проблеми визначення ефективності санкцій за злочини проти моральності. *Право і суспільство*. 2014. № 6.1 (2). С. 283–289.

124. Макаров В.О. Проблеми практики застосування санкцій за злочини проти моральності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2014. Вип. 25. С. 214–218.

125. Маляренко В.Т. Про соціальну зумовленість і справедливість покарання. *Вісник Верховного Суду України*. 2002. № 3. С. 32–44.

126. Марченко Н.В. Додаткові покарання та особливості їх призначення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 20 с.

127. Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник. Київ, 2000. 243 с.

128. Матюшенко О.І. Проблемні питання позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю за колабораційну діяльність. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 1 (17). С. 110–119. DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2022.17.259424>

129. Мезенцева І.Є., Ярош В.В. Кримінально-правові санкції та заходи кримінально-правового впливу за злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. *Європейські перспективи*. 2012. № 4 (1). С. 126–130.

130. Мельнікова-Крикун В.М. Про недоцільність застосування конфіскації майна як виду додаткового покарання. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2005. Вип. 29. С. 61–65.

131. Мирошниченко А.К. Запобіжний вплив санкції та покарання за злочини, вчинені проти працівника правоохоронного органу та суду.

Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія : Право. 2016. № 2. С. 237–243.

132. Митрофанов І.І. Загальна частина кримінального права України: навч. посіб. Одеса : Фенікс, 2015. 576 с.

133. Митрофанов І.І. Поняття індивідуального кримінально-правового регулювання. *Форум права*. 2010. № 4. С. 629–636.

134. Митрофанов І.І. Предмет індивідуального правового регулювання в кримінальному праві. *Форум права*. 2011. № 1. С. 670–680.

135. Митрофанов І.І. Санкції норми права в проєкті Кримінального кодексу. *Сучасне право в епоху соціальних змін* : матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 лют. 2021 р.). Тернопіль, 2021. Т. 1. С. 327–331.

136. Митрофанов І.І. Санкція норми кримінального права по проєкту Кримінального кодексу України. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2021. № 2. С. 177–182. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.59.15616>.

137. Михайленко П.П. Уголовное законодательство и органи юстиции в период борьбы за советскую власть на Украине (1919—1920). Львов, Изд-во Львовского университета, 1956. 432 с.

138. Мінімальні стандартні правила ООН у відношенні заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила): резолюція, міжнародний документ від 14.12.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_907

139. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями ООН : Міжнародний документ від 30.08.1955. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text

140. Мовчан Р.О. Про перспективи вдосконалення санкцій норм, які передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері охорони та раціонального використання земель. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 17. С. 286–293. DOI : <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2024.1.20>

141. Мовчан Р.О., Душевська О.В. Про перспективи вдосконалення санкцій норм, присвячених регламентації відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень у сфері лісових відносин. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2024. № 1. С. 205–216. DOI : <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2024.1.20>.

142. Мозгова В.А. Громадські роботи як вид кримінального покарання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2012. 20 с.

143. Мостепанюк Л.О. Довічне позбавлення волі як вид кримінального покарання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 19 с.

144. Мостепанюк Л.О. Покарання та його удосконалення в санкціях кримінально-правових норм. *Форум права*. 2013. № 3. С. 412–416.

145. Мостепанюк Л.О. Реформування покарання у вигляді штрафу: чи є у цьому потреба? *Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права* : матеріали II міжнарод. наук. практ. конф., м. Луганськ, 19-20 квітня 2012 р. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. С. 333–337.

146. Мостепанюк Л.О. Теоретико-прикладні аспекти застосування деяких видів покарання. *Іменем закону*. 2008. № 1. С. 8–12.

147. Музика А.А., Горох О.П. Покарання за незаконний обіг наркотичних засобів : монографія. Хмельницький : Вид-во Хмельн. ун-ту управл. та права, 2010. 256 с.

148. Музика А.А., Горох О.П. Покарання та його застосування за злочини проти здоров'я населення : монографія. Київ : ПАЛИВОДА А.В., 2012. 404 с.

149. Музика А.А., Горох О.П. Система покарань та її підсистеми за Кримінальним кодексом. *Альманах кримінального права: збірник статей*. Вип. 1. Київ : Правова єдність, 2009. С. 376–384.

150. Музиченко П.П. Історія держави і права України : [навч. посіб.]. Київ : Т-во “Знання”, КОО, 2003. 429 с.
151. Назимко Є.С. Депеналізація: сучасний стан та розвиток. *Адвокат*. 2008. №5. С. 43–46.
152. Назимко Є.С. Загальний огляд політико-правових процесів установа м іри покарання в кримінально-правових санкціях. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 1. С. 67–72.
153. Назимко Є.С. Критерії якості встановлення м іри покарання в кримінально-правових санкціях. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 1. С. 312–315.
154. Назимко Є.С., Коллер Ю.С. Поняття санкцій статей (санкцій частин статей) Особливої частини Кримінального кодексу України. *Форум права*. 2009. № 3. С. 461–464.
155. Назимко Є.С., Флонов В.В. Види і конструктивні особливості санкцій за злочини у сфері службової діяльності. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 233–238.
156. Нитка Я.М. Покарання за вчинення кримінальних правопорушень проти охоронної діяльності: особливості нормативно-правової визначеності в санкціях статей Особливої частини КК України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 527–532. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.92>.
157. Новіцький В.В. Методологія аналізу прав людини та юридичних гарантій їх реалізації. *Держава і право*. Сер. Юридичні науки: зб. наук. праць. 2018. Вип. 80. С. 28–38.
158. Оборотов Ю.М. Передмова: формування синтагми загально-теоретичної юриспруденції. Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції: монографія. Одеса: Фенікс. 2019. С. 3–7.

159. Олійник А.С. Організаційно-правові питання забезпечення законодавчої діяльності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 1998. 207 с.

160. Омельчук О.М. Призначення покарання у межах, установлених у санкції статті Особливої частини Кримінального кодексу України, що передбачає відповідальність за вчинений злочин, як загальна засада призначення покарання. *Журнал східноєвропейського права*. 2015. № 12. С. 30–36.

161. Орехов В.Ю. Санкції в праві як елемент правового регулювання та охорони суспільних відносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2008. 20 с.

162. Орловская Н.А. Уголовно-правовые санкции: проблемы определения, классификации, функционального анализа: монография. Одесса: Юрид. л-ра, 2010. 296 с.

163. Орловская Н.А. Основания и принципы построения уголовно-правовых санкций: частно-научный контекст философского дискурса. *Форум права*. 2010. № 4. С. 690–699.

164. Орловська Н.А. Актуальні питання системи покарань у контексті побудови санкцій норм особливої частини КК України. *Право і суспільство*. 2013. № 6.2. С. 306–310.

165. Орловська Н.А. Деякі питання побудови кримінально-правових санкцій у контексті процесів криміналізації та пеналізації. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 57. С. 584–590.

166. Орловська Н.А. До питання модернізації кримінально-правових санкцій. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 25. С. 448–452.

167. Орловська Н.А. Засади та принципи побудови кримінально-правових санкцій: питання визначення методологічного підходу. *Наукові праці Національного університету "Одеська юридична академія"*. 2010. Т. 9. С. 424–433.

168. Орловська Н.А. Кримінально-правові санкції в контексті впливу міжнародного права та процесів акультурації: актуальні питання вивчення. *Форум права*. 2011. № 1. С. 748–755.

169. Орловська Н.А. Санкції кримінально-правових норм: засади та принципи формування : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2012. 434 с.

170. Орловська Н.А. Соціальна шкідливість та суспільна небезпека: концептуальні аспекти співвідношення у контексті побудови кримінально-правових санкцій. *Форум права*. 2011. № 2. С. 672–680.

171. Орловська Н.А. Характер санкцій кримінально-правових норм: проблеми трансформації. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 47. С. 25–30.

172. Осауленко О.І. Загальна теорія держави і права : навчальний посібник. Київ : Істина, 2007. 336 с.

173. Остапец С.Л. Государство становится гуманнее. *Юридическая практика*. 2001. № 16. С. 27–35.

174. Павленко В.Г. Кримінально-правова та кримінологічна характеристика громадських робіт як виду покарання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2006. 20 с.

175. Палій М.В., Назимко Є.С. Оптимізація міри покарання, передбаченої санкцією статті 395 Кримінального кодексу України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2008. Число 2. С. 58–62.

176. Палій Н.О. Методологічні засади дослідження принципу рівності. *Альманах права*. 2023. Вип. 14. С. 494–501. DOI:10.33663/2524-017X-2023-14-494-501

177. Панов М.І. Проблеми методології науки кримінального права : вибр. наук. пр. / укл.: Г.М. Анісімов, В.В. Гальцова; передм. О.В. Петришина, В.І. Борисова. Харків : Право, 2018. 472 с.

178. Пащенко О.О. Соціальна обумовленість побудови санкцій кримінально-правових норм. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2018. Вип. 35. С. 30–43.

179. Пинаев А.А. Курс лекцій по Общей части уголовного права. Кн. 1. Харьков, 2001. 354 с.

180. Пироженко О.С. Покарання, що обмежують майнові права засуджених, за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2011. 20 с.

181. Подольська Є.А. Поняття та методології наукового дослідження: Філософія. *WESTUDENTS*. URL: <https://westudents.com.ua/glavy/95155-ponyattya-metodu-ta-metodolog-naukovogo-dosljdjennya.htm>.

182. Полтавець В.В. Загальні засади призначення покарання та їх кримінально-правове значення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 20 с.

183. Пономаренко Ю.А. Види наказаний по уголовному праву Украины : монографія. Харьков : ФИНН, 2009. 344 с.

184. Пономаренко Ю.А. Деякі проблеми диверсифікації системи покарань. *Актуальні проблеми юридичної науки: Збірник тез міжнародної наукової конференції «Шості осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 26-27 жовтня 2007 року): У 3-х частина. Частина третя: «Адміністративне право. Адміністративний процес. Кримінальне право. Кримінологія. Кримінальний процес. Криміналістика». Хмельницький, 2007. С. 268–271.

185. Пономаренко Ю.А. Штраф як вид покарання у кримінальному праві України (за результатами реформи 2011 р.) : наук. нарис. Харків : Право, 2012. 80 с.

186. Попрас В.О. Штраф як вид покарання за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2008. 20 с.

187. Порівняльне правознавство (правові системи світу): монографія / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. Київ: Парламентське вид-во, 2008. 488 с.

188. Правознавство: словник термінів : навчальний посібник / за ред. В.Г. Гончаренка. Київ : Юрисконсульт, КНТ, 2007. 636 с.

189. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи : Закон України від 19.12.2019. № 409-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/409-20#Text>

190. Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо позбавлення батьківських прав) : Висновок на проект Закону України реєстр. № 3384 від 19. 11. 2008 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua>

191. Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо позбавлення батьківських прав) : Пояснювальна записка до проекту Закону України від 18.11.2008. URL : <https://zakon.rada.gov.ua>

192. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану : Закон України від 03.03.2022. № 2113-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113-20#Text>

193. Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо позбавлення державних нагород за популяризацію або пропаганду держави-агресора чи вчинення інших протиправних дій проти України : Закон України від 20.11.2024 № 4074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4074-20#n11>

194. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального Кодексів України щодо гуманізації кримінальної

відповідальності : Закон України від 15.04.2008 № 270-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

195. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності : Пояснювальна записка до проекту Закону України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

196. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань : Закон України від 23.08.2023 р. № 3342-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-207>

197. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань : Пояснювальна записка до законопроекту. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum9>

198. Про практику призначення судами кримінального покарання : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 № 7.

199. Проект Кримінального кодексу України, підготовлений за завданням Комісії Верховної Ради України з питань правопорядку і законності. *Іменем Закону*. 16 травня 1997. № 20.

200. Проект нового Кримінального кодексу України. URL : <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code-arhiv>

201. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навчальний посібник. 9-те вид., зі змінами. Львів: Край, 2007. 192 с.

202. Реалізація принципу гуманізму при виконанні та відбуванні покарання у виді позбавлення волі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Т. В. Рудник ; Акад. адвокатури України. — К., 2010. 20с.

203. Росік Т.В. Роль судової практики в сучасній правотворчості: теоретико-прикладні аспекти: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2016. 236 с.

204. Рубцов В.В. Аналіз санкцій статей Кримінального Кодексу України, що передбачують відповідальність за порушення, вчинені в ході експертної діяльності. *Право.и*. 2015. № 4. С. 133–138.

205. Рудник Т.В. Реалізація принципу гуманізму при виконанні та відбуванні покарання у виді позбавлення волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2010. 20 с.

206. Рябчинська О.П. Методологічні аспекти дослідження системи покарань. *Право та державне управління*. 2013. № 1 (10). С. 112–118.

207. Савченко А.В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження : монографія. Київ: КНТ, 2007. 582 с.

208. Самедова Ш.Т. О построении санкций и формализации назначения наказания в уголовном праве в Азербайджанской Республике. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 3. С. 276–282.

209. Сафронова І.П., Зайцев Л.О. Історія держави і права України. Державно-правовий розвиток України в період народно-визвольної війни 1648–1654 р.р. : Навч. посіб. Київ : ІСДОУ, 1993. 56 с.

210. Сахарук Т.В. Санкція як законодавчі межі призначення покарання за кримінальним правом України та США. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2003. Вип. 23. С. 23–31.

211. Світличний О.О. Динаміка кримінально-правових санкцій у протидії розбещенню неповнолітніх. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2020. Вип. 1. С. 114–118. DOI : <https://doi.org/10.15421/392026>

212. Северин О.О. Застосування до неповнолітніх заходів кримінально-правового характеру, не пов'язаних з позбавленням волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2009. 20 с.

213. Селезньов М.О. Кримінально-виконавча характеристика покарання у виді виправних робіт: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпропетровськ, 2010. 20 с.

214. Сидорук І. Санкції та покарання за розбещення неповнолітніх. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2022. Вип. 73 (2). С. 100–104. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.47>

215. Сийплові М.В. Кримінально-правовий захист охоронної діяльності в Україні : монографія. Харків : Панов, 2019. 614 с.

216. Сийплові М.В., Нитка Я.М. Санкції в системі кримінально-правових засобів захисту охоронної діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2022. Вип. 69. С. 412–417. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.69.69>.

217. Скакун О.Є Реалізація принципу справедливості в процесі призначення покарання у виді позбавлення волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2011. 19 с.

218. Собко Г.М. Конфіскація за кримінальним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2008. 20 с.

219. Соловій Я.І. Проблеми визначення меж кримінально-правових санкцій. *Проблеми вдосконалення практичного застосування кримінально-правових засобів протидії злочинності ОВС* : матер. наук. конф. Львів, 2005. С. 30–32

220. Сопронюк О. Поняття санкції у теорії права. *Історико-правовий часопис*. 2016. № 1. С. 234–240.

221. Сотула О.С. Санкції за злочини проти життя: обумовленість, структура, види. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2015. Вип. 35 (2.3). С. 106–108.

222. Справа № 1-166/08, Ленінський районний суд м. Вінниці. URL : court.gov.ua

223. Справа № 1-26/08, Тиврівський районний суд Вінницької області. URL : court.gov.ua

224. Сташис В. Актуальні проблеми системи покарань за Кримінальним кодексом України. *Право України*. 2010. № 9. С. 86–94.

225. Стурова Т. Кримінально-правова характеристика санкцій, передбачених статтею 159-1 КК. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2011. Вип. 3. С. 118–124.

226. Тігранян Г.С. Кримінально-правові санкції за розбій (ст. 187 КК України): існуючі проблеми та шляхи оптимізації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2018. Вип. 33. С. 136–138.

227. Терлюк І.Я. Історія держави і права України : навч. посіб. Вид. 4-те, зі змінами. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2018. 772 с.

228. Титаренко С.С. Аналіз санкцій статей 205-1, 206, 206-2 КК України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2017. Вип. 4. С. 119–127.

229. Ткачова О.В. Виконання покарань у виді виправних і громадських робіт : [монографія]. Харків : Право, 2010. 192 с.

230. Ткачук П.О. Злочини, що посягають на культурні цінності за кримінальним кодексом України та кримінальним Кодексом китайської народної республіки: система та побудова санкцій. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2014. № 29. С. 227–232.

231. Ткачук Ю.О. Диференціація кримінально-правових санкцій: порівняльно-правовий аналіз. *Věda a perspektivy*. 2025. № 8 (51). С. 243–253. DOI : [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2025-8\(51\)-243-253](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2025-8(51)-243-253).

232. Ткачук Ю.О. До питання про дефініцію санкцій. *Актуальні проблеми кримінального права* (пам'яті професора П.П. Михайленка): Тези доп. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 24 вересня 2010 р.). Київ : Нац. академ. внутр. справ, 2010. С. 58–60.

233. Ткачук Ю.О. До питання про удосконалення кримінально-правових санкцій. *Актуальні проблеми кримінального права та процесу і практики їх застосування* : матеріали круглого столу (м. Київ, 10 листоп. 2016 р.). Київ, Інститут кримінально-виконавчої служби, 2016. С. 137–138.

234. Ткачук Ю.О. Застосування деяких видів покарання при конструюванні альтернативних кримінально-правових санкцій. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 3. С. 84–87.

235. Ткачук Ю.О. Кримінально-правова характеристика санкцій в законодавстві України ХХ ст. *Іменем закону*. Науковий вісник. Щоквартальний правовий часопис. 2007. № 3 (4). С. 8–10.

236. Ткачук Ю.О. Кримінально-правові санкції: перспективи запровадження в проекті нового Кримінального кодексу України. *Вісник Асоціації кримінального права України*, 2025. Вип. 1 (21). С. 110–120. DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2025.23.334432>.

237. Ткачук Ю.О. Кримінально-правові санкції: поняття, зміст та сутність. *Сучасний український конституціоналізм і муніципалізм та їх трансформація в контексті європейської та євроатлантичної інтеграції України*: матеріали науково-практичного круглого столу (м. Київ, 26 черв. 2025 р.). Київ: Національна академія внутрішніх справ. 2025. С. 158–160.

238. Ткачук Ю.О. Новели інституту покарання та їх санкції. *Розвиток України в ХХІ столітті: економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та правові проблеми* : Збірник тез доповідей Третьої Міжнародної науково-практичної Інтернет – конференції (м. Тернопіль, 15 жовт. 2008 р.). Секція 6–8. Тернопіль, 2008. С. 144–146.

239. Ткачук Ю.О. Особливості конструювання кримінально-правових санкцій у законодавстві зарубіжних країн. *Закон и жизнь* (Молдова). 2013. № 2 (254). С. 20 – 23.

240. Ткачук Ю.О. Особливості санкцій у кримінальному законодавстві зарубіжних країн. *Дні науки Національного університету*

«Києво-Могилянська академія» на факультеті правничих наук 2011-2012 : тези наукових доповідей та повідомлень на круглих столах 30 листопада 2011 року, 26 та 30 січня 2012 року. Київ : Національний університет «Києво-Могилянська академія» Київ, 2012. С. 170–173.

241. Ткачук Ю.О. Принципи побудови кримінально-правових санкцій: спроба вирішення. *Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 44.* 2009. С. 588 – 591.

242. Ткачук Ю.О. Санкції в Кримінальному кодексі України 2001 року та Кримінальному кодексі УРСР 1960 року: порівняльно-правовий аналіз. *Адвокат.* 2008. № 4. С.21–24.

243. Ткачук Ю.О. Санкції в проекті нового Кримінального кодексу України. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти :* матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 21 бер. 2025 р.) : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2025. Ч. І. С. 582–583.

244. Ткачук Ю.О. Санкції за злочини проти основ національної безпеки. *Злочини проти основ національної безпеки України: особливості кваліфікації та методики розслідування :* матеріали круглого столу, проведеного в межах Днів науки на факультеті правничих наук Національного університету «Києво-Могилянська академія» (28 лют. 2025 р.). Київ : НаУКМА, 2025. С. 179–181.

245. Ткачук Ю.О. Становлення покарання як способу боротьби зі злочинністю. *Актуальні проблеми юридичної науки: Збірник тез міжнародної наукової конференції «Шості осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 26-27 жовтня 2007 року): у 3-х частинах. Частина третя : «Адміністративне право. Адміністративний процес. Кримінальне право. Кримінологія. Кримінальний процес. Криміналістика». Хмельницький, 2007. С. 303–305.

246. Ткачук Ю.О. Сутність, ознаки та структура санкцій у кримінальному законодавстві України. *Адвокат.* 2007. № 9. С. 26–28.

247. Ткачук Ю.О. До питання про оптимізацію практики реалізації кримінально-правових санкцій. *Соціологія права*. 2025. № 2.

248. Ткачук Ю.О. Теоретичні засади класифікації кримінально-правових санкцій за ступенем визначення їх меж. *Наука і Правоохорона*. 2025. Вип. 3 (69). С. 180 – 185. DOI : <https://doi.org/10.33270/0525693.21>.

249. Трубников В.М. Система мер уголовно-правового воздействия вместо системы наказания. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна*. 2011. № 9 (45). Вип. 9. С. 193–201.

250. Трубников В.М. Уголовное наказание как мера общественного воздействия. *Держава та регіони*. 2005. № 1. С. 112–115.

251. Туляков В. Шляхи гармонізації кримінального законодавства. *Актуальні проблеми європейської інтеграції* : зб. статей з питань європейської інтеграції та права. 2009. Вип. 5. С. 135–140.

252. Туляков В.О., Макаренко А.С. Призначення покарання. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1. С. 208–227.

253. Тютюгін В.І., Євдокімова О.В. Особливості застосування додаткових покарань у кумулятивних санкціях статей Особливої частини Кримінального кодексу України. *Вісник Верховного Суду України*. 2012. № 7. С. 41–47.

254. Уманець Б.Б. Загальні засади призначення покарання у межах санкції статті та відповідно до положень Загальної частини КК: взаємозв'язок та взаємообумовленість. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 4. С. 259–263.

255. Уманець Б.Б. Поняття кримінально-правових санкцій та сучасна проблематика встановлення їх меж. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 1. С. 315–321.

256. Усенко Р.А. Фінансові санкції за адміністративним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2007. 19 с.

257. Устрицька Н.І. Врахування санкції статті Особливої частини КК України при встановленні суб'єкта складу злочину. *Митна справа*. 2014. № 6 (2.1). С. 167–171.

258. Федоренко В.Л. Теоретичні основи системи конституційного права України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2005. 549 с.

259. Федчишин Ю.Ю. Проблеми конструювання санкцій кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу. *Інтернаука*. Серія : Юридичні науки. 2018. № 4. С. 30–38.

260. Філей Ю. Поняття кримінально-правової санкції. *Вісник прокуратури*. 2003. №.11. С. 30–38.

261. Філей Ю.В. Застосування покарання у виді позбавлення волі в санкціях за злочини проти власності. *Право і Безпека*. 2005. Т. 4. № 1. С. 102–106.

262. Філей Ю.В. Класифікація кримінально-правових санкцій за злочини проти моральності. *Вісник Запорізького національного університету*. Юридичні науки. 2014. № 4 (2). С. 262–269.

263. Філей Ю.В. Класифікація кримінально-правових санкцій за злочини проти моральності. *Журнал східноєвропейського права*. 2015. № 12. С. 76–81.

264. Філей Ю.В. Кримінально-правові санкції та їх застосування за злочини проти власності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2006. 20 с.

265. Філей Ю.В. Кримінально-правові санкції та їх застосування за злочини проти власності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2005. 232 с.

266. Філіппов А.В. Відповідальність за керування транспортними засобами у стані сп'яніння: системний підхід до санкцій. *Dictum factum*. 2022. № 1. С. 121–125. DOI : [https://doi.org/10.32703/2617-9040-2020-1\(6\)](https://doi.org/10.32703/2617-9040-2020-1(6)).

267. Фріс П.Л. Нарис історії кримінально-правової політики України: монографія. Київ : Атіка, 2005. 124 с.

268. Фролова О.Г. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та кримінологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко- математичних методів). Київ : АртЕк, 1997. 208 с.

269. Хавронюк М. Щодо правил визначення санкції з більш суворим покаранням. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2010. № 4. С. 22–28.

270. Хавронюк М.І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України. Київ : Істина, 2004. 504 с.

271. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. Монографія. Київ: Юрисконсульт, 2006. 624 с.

272. Хавронюк М.І. Нові види покарання: чи потрібно їх передбачати у Кримінальному кодексі України? *Альманах кримінального права: збірник статей*. Вип. 1, 2009. С. 400–409.

273. Хавронюк М.І. Щодо відповідності санкцій кримінально-правових норм суспільній небезпеці діянь. *Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України*. 2001. № 1. С. 101–109.

274. Хлистова Н.Б. Кримінологічна функція суду щодо формування суспільно корисної мотивації: сучасний стан та перспективи. *Вісник Академії адвокатури України*. 2008. Вип. 11. С. 69–74.

275. Хоббі Ю.С. Проблеми нормативно-правового регулювання санкцій в Україні в контексті міжнародного досвіду. *Правовий часопис*

Донбасу. 2021. № 4. С. 51–59. DOI : <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-77-4-51-59>.

276. Хрестоматія з історії держави і права України. У 2 т. / За ред. В.Д. Гончаренка. Київ, 1997. Т. 1. С. 126–130.

277. Хряпінський П.В. Заохочувальні санкції в системі заходів кримінально-правового характеру. *Держава та регіони*. Серія : Право. 2016. № 2. С. 90–96.

278. Чеботарьова Ю.А. Правовий статус засуджених до позбавлення волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Херсон, 2005. 22 с.

279. Чекан Н.М. Санкції норм за вчинення злочинних посягань, пов'язаних з порушенням законодавства про працю. Підстави звільнення від кримінальної відповідальності. *Форум права*. 2010. № 3. С. 452–459.

280. Черкасов С.В. Кримінологічна концепція альтернативних мір покарання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2005. 19 с.

281. Черкашин І.І., Філей Ю.В. Кримінально-правові санкції за привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. *Право і Безпека*. 2023. № 2. С. 34–42. DOI : <https://doi.org/10.32631/pb.2023.2.03>

282. Чус О.В. Санкція за незаконне привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося у неї. *Журнал східноєвропейського права*. 2014. № 5. С. 62–68.

283. Шинальський О.І. Покарання в системі засобів протидії злочинності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2003. 20 с.

284. Шинкарьов Ю.В. Арешт як вид кримінального покарання та особливості правового регулювання його виконання та відбування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2007. 16 с.

285. Шиян Д.С. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як вид кримінального покарання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпропетровськ, 2008. 20 с.

286. Шуляк Ю. Формування санкцій та їх наповнення в законотворчій діяльності Верховної Ради України. *Слово національної школи суддів України*. 2017. № 4 (21). С. 41–51.

287. Ярош В. Актуальні питання визначення кримінально-правової санкції. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 4. С. 117–120.

288. Ярош В.В. Актуальні питання генези санкцій за злочини у сфері службової діяльності. *Форум права*. 2013. № 4. С. 474–478.

289. Ярош В.В. Додержання правил конструювання санкцій за злочини у сфері службової діяльності. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія : Право. 2014, Вип. 17. С. 269–271.

290. Ясеницький Ю.І. Кримінальна відповідальність та покарання військовослужбовців за кримінальним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2025. 223 с.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Кафедрою кримінального права Національної академії внутрішніх справ здійснюється дослідження актуальних проблем конструювання кримінально-правових санкцій та практики застосування заходів кримінальної відповідальності та покарання в Україні. Переконливо просимо Вас дати вичерпні відповіді на питання розробленої нами анкети.

АНКЕТА

- 1. Напрямок Вашої професійної діяльності:**
 - слідчий
 - адвокат

- 2. Що, на Вашу думку, є причиною вчинення кримінальних правопорушень ?**
 - низький рівень матеріального забезпечення громадян (тут і далі відповіді респондентів розподілені наступним чином: 1) – відповідають слідчі, 2) – адвокати): 89,3%, 87%,
 - можливість уникнути покарання – 67,1%, 78,4%,
 - низька правова культура громадян – 8,3%, 4,7%,
 - моральний занепад суспільства – 48,6%, 48,9%,

- 3. Якою, на Вашу думку, має бути побудова кримінально-правової санкції?**
 - проста – передбачає 1 вид покарання – 16,2%, 7,3%,
 - альтернативна – передбачає 2 і більше видів покарання, з яких суд призначає лише одне – 83,7%, 92,3%;

- 4. Межі альтернативних санкцій мають бути:**
 - невизначені (наприклад, з визначеними лише верхніми чи нижніми межами – від 3 років, до 5 років) – 12,3%, 5,2%,
 - з конкретно визначеними межами (від 3 до 5 років) – 78,1%, 94,3%.

- 5. Чи може застосування більш суворих видів покарання (за ст. 51 КК) попереджувати вчинення кримінальних правопорушень?**
 - Так – 49,3%, 59,7%,
 - Ні – 50,6%, 39,4%,

6. Чи може істотне підвищення верхніх меж покарань (наприклад, громадських робіт до 480 год., позбавлення волі – до 20-25 років) попереджувати вчинення кримінальних правопорушень?

- Так – 48,3%, 47,4%,
- Ні – 50,6%, 52,1%.

7. Чи доцільним є розширення кримінально-правових санкцій покараннями, які не пов'язані з позбавленням волі (штраф; громадські роботи)?

- так, обов'язково – 69,3%, 92,4%,
- ні, це робити не потрібно – 30,6%, 7,3%,

8. Чи доцільно виключати із санкцій норм, які передбачають відповідальність за кримінальні проступки, покарання у виді позбавлення волі?

- Так – 62,8%, 89,5%,
- Ні – 36,1%, 10,1%,

9. Як Ви вважаєте, санкції за вчинення нетяжких та тяжких злочинів повинні бути альтернативні?

- Так – 73,1%, 89,2%,
- Ні – 26,3%, 10,3%,

10. Чи повинна кримінально-правова санкція кваліфікованого та особливо кваліфікованого складу кримінального правопорушення послідовно збільшуватися у порівнянні з попереднім (наприклад, ч. 1 – до 3 років позбавлення волі, ч. 2 – від 3 до 5 років позбавлення волі, ч. 3 – від 5 до 8 років позбавлення волі)?

- Так – 88,6%, 99,5%,
- Ні – 11,3%, 1,2%,

11. Чи доцільною є побудова санкцій, при якій розмір покарання у вигляді обмеження волі та позбавлення волі у їх альтернативі є однаковим (наприклад, санкцій ст. 291 КК передбачає покарання у вигляді обмеження волі на строк до 5 років або позбавлення волі на строк до 5 років)?

- Так – 50%, 33,2%,
- Ні – 49,3%, 66,4%.

12. Чи підвищиться ефективність звільнення від кримінального покарання з випробуванням (ст. 75-78 КК) поєднанням з додатковим покаранням у вигляді громадських робіт?

- Так – 75,3%, 95,2%,

- Ні – 24,6%, 4,7%.

13. Чи повинні кримінальні правопорушення, що мають однаковий рівень, характер і ступінь суспільної небезпеки, містити однаковий вид покарання (наприклад, ч. 4 ст. 187 КК передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 8 до 15 років з конфіскацією майна, ч. 3 ст. 262 КК – від 10 до 15 років з конфіскацією майна, ч. 3 ст. 308 КК – від 7 до 12 років з конфіскацією майна)?

- Так – 82,6%, 93,1%;
- Ні – 16,6%, 6,7%;

14. Чи необхідно доповнити санкції за корисливі кримінальні правопорушення обов'язковим додатковим покаранням у вигляді штрафу чи конфіскації майна?

- Так – 84,6%, 97%,
- Ні – 15,3%, 2,7%,

15. Чи необхідно доповнити кримінально-правові санкції, що передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення, вчинення яких пов'язане з використанням певної посади чи становища, обов'язковим додатковим майновим покаранням у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю?

- Так – 82,6%, 98%,
- Ні – 17,3%, 1,7%.

АНАЛІТИЧНА ДОВІДКА

за результатами анкетування слідчих та адвокатів стосовно проблемних питань конструювання санкцій в кримінальному законодавстві України та практики призначення покарань

З метою вивчення думки слідчих та адвокатів стосовно проблемних питань конструювання санкцій в кримінальному законодавстві України та практики призначення покарань було проведено анкетування 150 респондентів, з них – 100 працівників слідчих підрозділів та 50 адвокатів.

Респондентам було запропоновано надати відповідь на 15 питань. При цьому, питання були поділені на дві групи. До першої групи увійшли питання загального значення (обіймана посада, напрямок діяльності). Друга група питань присвячена з'ясуванню ставлення респондентів до проблемних питань конструювання санкцій в кримінальному законодавстві України та практики призначення покарань.

Підсумки аналізу відповідей на запитання показують, що причинами вчинення кримінальних правопорушень визначено: низький рівень

матеріального забезпечення громадян (тут і далі відповіді респондентів розподілені наступним чином: 1) – відповідають слідчі; 2) – адвокати: 89,3%; 87%; можливість уникнути покарання – 67,1%, 78,4%; низька правова культура громадян – 8,3%, 4,7%; моральний занепад суспільства – 48,6%, 48,9%.

Простою кримінально-правову санкцію бачать 16,%, 7,3% опитаних відповідно; альтернативною (що передбачає 2 і більше видів покарання, з яких суд призначає лише одне) 83,7%, 92,3% респондентів. Крім того, 73,1%, 89,2% вважають, що санкції за вчинення нетяжких та тяжких злочинів повинні бути альтернативні, а 26,3%, 10,3% мають протилежну думку.

На думку 12,3% слідчих, 5,2% адвокатів межі альтернативних санкцій мають бути невизначені (наприклад, з визначеними лише верхніми чи нижніми межами – від 3 років, до 5 років). Навпаки, санкції повинні мати конкретно визначені межі – таку думку підтримують 78,1%, 94,3% опитаних.

На питання: чи може застосування більш суворих видів покарання (за ст. 51 КК) попереджувати вчинення кримінальних правопорушень позитивну відповідь дали 49,3%, 59,7% опитаних і 50,6%, 39,4% респондентів відповідно не погоджуються із вказаним положенням.

48,3%, 47,4% опитаних вважають, що істотне підвищення верхніх меж покарань (наприклад, громадських робіт до 480 год., позбавлення волі – до 20-25 років) може попереджувати вчинення кримінальних правопорушень, а 50,6%, 52,1% дотримуються думки, що такі зміни меж санкцій не принесуть очікуваних результатів.

Доцільним вважають розширення кримінально-правових санкцій покараннями, які не пов'язані з позбавленням волі (штраф; громадські роботи) 69,3%, 92,4% респондентів, 30,6%, 7,3% опитаних вважають, що цього робити не варто.

Виключення із санкцій кримінально-правових норм, які передбачають відповідальність за кримінальні проступки, покарання у виді позбавлення волі підтримують 62,8%, 89,5% опитаних, заперечують – 36,1%, 10,1% респондентів.

На питання – чи повинна кримінально-правова санкція кваліфікованого та особливо кваліфікованого складу кримінального правопорушення послідовно збільшуватися у порівнянні з попереднім (наприклад, ч. 1 – до 3 років позбавлення волі, ч. 2 – від 3 до 5 років позбавлення волі, ч. 3 – від 5 до 8 років позбавлення волі) позитивну відповідь дали 88,6%, 99,5%, негативну – 11,3%, 1,2%.

Доцільною вважають побудову санкцій, при якій розмір покарання у вигляді обмеження волі та позбавлення волі у їх альтернативі є однаковим (наприклад, санкцій ст. 291 КК передбачає покарання у вигляді обмеження волі на строк до 5 років або позбавлення волі на строк до 5 років) 50%, 33,2% опитаних, не погоджуються з поданим твердженням 49,3%, 66,4% опитаних.

На думку 75,3%, 95,2% респондентів підвищиться ефективність звільнення від кримінального покарання з випробуванням (ст. 75 – 78 КК) поєднання з додатковим покаранням у вигляді громадських робіт, хоча 24,6%, 4,7% мають протилежну думку.

Кримінальні правопорушення, що мають однаковий рівень, характер і ступінь суспільної небезпеки, містити однаковий вид покарання (наприклад, ч. 4 ст. 187 КК передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 8 до 15 років з конфіскацією майна, ч. 3 ст. 262 КК – від 10 до 15 років з конфіскацією майна, ч. 3 ст. 308 КК – від 7 до 12 років з конфіскацією майна) – так вважають 82,6%, 93,1% опитаних, а 16,6%, 6,7% заперечують проти вказаної пропозиції.

На питання – чи необхідно доповнити кримінально-правові санкції, що передбачають відповідальність за корисливі кримінальні правопорушення, обов'язковим додатковим майновим покаранням у вигляді штрафу чи конфіскації майна, позитивну відповідь дали 84,6%, 97% респондентів, а 15,3%, 2,7% – негативну.

Підтримують необхідність доповнення кримінально-правових санкцій, що передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення, вчинення яких пов'язане з використанням певної посади чи становища, обов'язковим додатковим майновим покаранням у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю 82,6%, 98% опитаних, не погоджуються з поданою пропозицією 17,3%, 1,7% респондентів.

ДОДАТОК Б

Таблиця 1.
Санкції за КК 2001 року та КК 1960 року
(кількісна та якісна характеристика)

№ п/п	Види покарань	КК України 2001 року (станом на 01 січня 2026 року)		КК України 2001 року (станом на 15 червня 2014 року)		КК України 1960 року (станом на 01 лютого 1993 року)	
		к-ть санкцій	%-ве відношення	к-ть санкцій	%-ве відношення	к-ть санкцій	%-ве відношення
1.	Штраф:						
	як основний вид покарання	288	13,14	295	36,51%	140	17,18%
	як додатковий вид покарання	10	0,46	5	0,62%		
2.	Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю:						
	як основний вид покарання	39	1,78	19	2,35%	9	1,1
	як додатковий вид покарання	283	12,91	202	25%		
3.	Громадські роботи	43	1,96	36	4,46%		
4.	Виправні роботи	112	5,11	115	14,23%	203	25
5.	Службові обмеження для військовослужбовців	15	0,68	10	1,24%		
6.	Конфіскація майна	112	5,57				
7.	Пробаційний нагляд	166	7,57				
8.	Арешт	8	0,36	109	13,49%		
9.	Обмеження волі	336	15,33	296	36,63%		
10.	Тримання в дисциплінарному батальйоні	21	0,96	14	1,73%	2	0,25
11.	Позбавлення волі на певний строк	727	33,17	587	72,65%	425	52,14
12.	Довічне позбавлення волі (в КК УРСР 1960 р. – смертна кара)	22	1,0	12	1,49%	21	2,58
	Загальна кількість покарань, передбачених у санкціях	2192	100%	808	100%	815	100%

ДОДАТОК В

Таблиця 2.
Загальна кількість санкцій у Особливій частині Кримінального кодексу України

№ розділу КК	Загальна кількість санкцій у розділі		Кількість альтернативних санкцій		Кількість безальтернативних санкцій		Кількість кумулятивних санкцій	
	станом на 01.09.14	станом на 01.01.26	станом на 01.09.14	станом на 01.01.26	станом на 01.09.14	станом на 01.01.26	станом на 01.09.14	станом на 01.01.26
Разом по розділу 1	16	30	4	9	12	21	4	24
Разом по розділу 2	62	67	44	44	18	23	16	21
Разом по розділу 3	17	21	7	9	10	12	7	7
Разом по розділу 4	13	20	4	8	9	12	2	4
Разом по розділу 5	73	72	60	56	13	16	27	28
Разом по розділу 6	45	47	22	23	23	24	14	13
Разом по розділу 7	67	85	17	17	50	68	40	66
Разом по розділу 8	40	50	35	39	5	11	16	19
Разом по розділу 9	57	71	15	15	42	56	7	36
Разом по розділу 10	10	10	9	9	1	1	9	9
Разом по розділу 11	49	43	28	19	21	24	15	10
Разом по розділу 12	38	48	17	18	21	30	9	17
Разом по розділу 13	62	61	23	25	39	36	24	23
Разом по розділу 14	19	24	7	7	12	17	11	10
Разом по розділу 15	51	62	39	46	12	16	1	2
Разом по розділу 16	12	15	7	9	5	6	6	7
Разом по розділу 17	38	45	21	25	17	20	31	32
Разом по розділу 18	60	63	40	44	20	19	13	13
Разом по розділу 19	72	99	20	29	52	70	0	0
Разом по розділу 20	20	28	9	13	11	15	2	8
Разом по КК	821	961	428	464	393	497	254	349
у %-му відношенні	100	100	52,13	48,28	47,87	51,72	30,94	36,32

Додаток Г

Таблиця 3.
Види покарань, застосовані до засуджених у 2023 – 2024 роках

№ п/п	Види покарань	2023		2024	
		абс.	питома вага у %	абс.	питома вага у %
Основні покарання					
1.	Штраф	16849	25,3	18094	29,5
2.	Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю	347	0,5	245	0,4
3.	Громадські роботи	3674	5,5	3017	4,9
4.	Виправні роботи	81	0,1	67	0,1
5.	Службові обмеження для військовослужбовців	508	0,8	453	0,7
6.	Арешт	2069	3,1	669	1,1
7.	Обмеження волі	1337	2,0	1404	2,3
8.	Тримання в дисциплінарному батальйоні	676	1,0	604	1,0
9.	Позбавлення волі на певний строк	12161	18,2	11774	19,2
10.	Довічне позбавлення волі	26	0,04	38	0,1
Додаткові покарання					
1.	Штраф	70	0,1	94	0,2
2.	Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу	51	0,1	88	0,1
3.	Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю	1589	2,4	2315	3,8
4.	Конфіскація майна	1538	2,3	2043	3,3
	Усього засуджено осіб за всі види кримінальних правопорушень	66684		61434	

Додаток Д

Таблиця 4.
Статистичні дані
щодо кількості осіб, засуджених в Україні за період 2014-2024 рр.,
до яких застосовані основні покарання

Роки	Засуджено	Звільнено від покарання		Позбавлення волі		Штраф		Виправні роботи		Громадські роботи		Обмеження волі		Арешт	
			%		%		%		%		%		%		%
2014	102170	45256	44	20872	20	20095	20	262	0,2	10265	10	1876	1,8	3265	3,1
2015	94798	41997	44	19765	21	18652	20	224	0,2	8622	9,1	1504	1,5	3510	3,7
2016	76217	31192	41	16140	21	16637	22	161	0,2	6626	8,7	1245	1,6	2891	3,8
2017	76804	32597	42	16143	21	18523	24	122	0,2	5323	6,9	1099	1,4	2736	3,6
2021	64080	27034	42	11580	18,1	11900	18,6	170	0,3	8593	13,4	1770	2,8	2825	4,4
2022	49679	21077	42	9462	19	10978	22,1	85	0,2	4298	8,7	1466	3,0	1850	3,7
2023	66684	28892	43	12161	18,2	16849	25,3	81	0,1	3674	5,5	1337	2,0	2069	3,1
2024	61434	21077	34,3	11774	19,2	18094	29,5	67	0,1	3017	4,9	1404	2,3	669	1,1

Додаток Е

Таблиця 5.
Статистичні дані
щодо кількості осіб, засуджених в Україні за період 2014-2024 рр.,
до яких застосовані додаткові покарання

Роки	Засуджено	Штраф		Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу		Позбавлення права обіймати певні посади або займатись певною діяльністю		Конфіскація майна	
			%		%		%		%
2014	102170	222	0,2	208	0,2	3409	3,3	2828	2,7
2015	94798	141	0,15	180	0,2	2479	2,6	2206	2,3
2016	76217	75	0,1	80	0,1	1876	2,5	1424	2,4
2017	76804	77	0,1	76	0,1	1751	2,3	1257	1,6
2021	64080	48	0,07	49	0,07	1397	2,2	923	1,4
2022	49679	44	0,89	43	0,89	1162	2,3	897	1,81
2023	66684	70	0,1	51	0,76	1589	2,4	1538	0,23
2024	61434	94	0,15	88	0,14	2315	3,8	2043	3,3

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

у яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

7. Ткачук Ю. О. Принципи побудови кримінально-правових санкцій: спроба вирішення. *Держава і право*. Юридичні і політичні науки. 2009. Вип. 44. С. 588–591.

8. Ткачук Ю. О. Застосування деяких видів покарання при конструюванні альтернативних кримінально-правових санкцій. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 3. С. 84–87.

9. Ткачук Ю. О. Особливості конструювання кримінально-правових санкцій у законодавстві зарубіжних країн. *Закон и жизнь* (Республіка Молдова). 2013. № 2 (254). С. 20–23.

10. Ткачук Ю. О. Кримінально-правові санкції: перспективи запровадження в проекті нового Кримінального кодексу України. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2025. Вип. 1 (21). С. 110–120. DOI : <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2025.23.334432>.

11. Ткачук Ю. О. Теоретичні засади класифікації кримінально-правових санкцій за ступенем визначення їх меж. *Наука і правоохорона*. 2025. Вип. 3 (69). С. 180–185. DOI : <https://doi.org/10.33270/0525693.21>.

12. Ткачук Ю. О. Диференціація кримінально-правових санкцій: порівняльно-правовий аналіз. *Věda a perspektivy*. 2025. № 8 (51). С. 243–253. DOI : [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2025-8\(51\)-243-253](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2025-8(51)-243-253).

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Ткачук Ю. О. Санкції за злочини проти основ національної безпеки. *Злочини проти основ національної безпеки України: особливості кваліфікації та методики розслідування* : матеріали круглого столу, проведеного в межах Днів науки на факультеті правничих наук Національного університету «Києво-Могилянська академія» (Київ, 28 лют. 2025 р.). Київ : НаУКМА, 2025. С. 179–181.

6. Ткачук Ю. О. Санкції в проекті нового Кримінального кодексу України. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матеріали ІХ міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 21 берез. 2025 р.). Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2025. Ч. І. С. 648–650.

7. Ткачук Ю. О. Кримінально-правові санкції: поняття, зміст та сутність. *Сучасний український конституціоналізм і муніципалізм та їх трансформація в контексті європейської та євроатлантичної інтеграції України*: матеріали наук.-практ. кругл. столу (Київ, 26 черв. 2025 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ. 2025. С. 158–160.

8. Ткачук Ю. О. Формування кримінально-правових санкцій та ступінь тяжкості кримінальних правопорушень: питання співвідношення. *Актуальні проблеми кримінального права* (пам'яті професора П. П. Михайленка): тези доп. наук.-теорет. конф. (Київ, 27 листоп. 2025 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ. С. 445–448.

АКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ

ЗАТВЕРДЖУЮ
Проректор
Національної академії
внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор
полковник поліції

Олег ТАРАСЕНКО

2026 року

АКТ

5.01.2026

м. Київ

№ 11-НХ

Впровадження результатів дисертації
Ткачука Юрія Олександровича «Санкції у
кримінальному праві: порівняльно-правове
дослідження» в наукову діяльність НАВС

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

- т.в.о. начальника відділу організації наукової діяльності, кандидата філософських наук, старшого дослідника майора поліції Антіпової Ольги Петрівни;
- т.в.о. завідувача кафедри кримінального права, доктора юридичних наук, професора полковника поліції Кришевич Ольги Володимирівни;
- завідувача кафедри криміналістики та судової медицини, кандидата юридичних наук, доцента майора поліції Антощука Андрія Олександровича;
- начальника відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури, доктора юридичних наук, професора підполковника поліції Тихонові Олени Вікторівни;
- завідувача загальної бібліотеки Гайдар Людмили Георгіївни.

Комісія розглянула й узагальнила матеріали дисертації, поданої на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 081 «Право», наукові праці здобувача кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ Ткачука Юрія Олександровича «Санкції у кримінальному праві: порівняльно-правове дослідження».

Проаналізовано основні результати дослідження Ткачука Ю.О., зокрема наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

Ткачук Ю.О. Застосування деяких видів покарання при конструюванні альтернативних кримінально-правових санкцій. *Підприємництво, господарство і право*. № 3. 2011. С. 84–87.

Ткачук Ю.О. Особливості конструювання кримінально-правових санкцій у законодавстві зарубіжних країн. *Закон и жизнь (Молдова)*. № 2 (254). 2013. С. 20 – 23.

Ткачук Ю.О. Санкції за злочини проти основ національної безпеки. *Злочини*

проти основ національної безпеки України: особливості кваліфікації та методики розслідування : зб. матеріалів круг. столу (28 лют. 2025 року). Київ : НаУКМА, 2025. С. 179–181.

Ткачук Ю.О. Санкції в проекті нового Кримінального кодексу України. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : зб. матеріалів ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 21 бер. 2025 р.). Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2025. С. 582–583.

Ткачук Ю.О. Кримінально-правові санкції: поняття, зміст та сутність. *Сучасний український конституціоналізм і муніципалізм та їх трансформація в контексті європейської та євроатлантичної інтеграції України* : зб. матеріалів наук.-практич. круг. столу (м. Київ, 26 черв. 2025 року). Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2025. С. 158–160.

Ткачук Ю.О. Кримінально-правові санкції: перспективи запровадження в проекті нового Кримінального кодексу України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. Вип. 1 (21). 2025. С. 110–120. DOI : <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2025.23.334432>.

Ткачук Ю.О. Теоретичні засади класифікації кримінально-правових санкцій за ступенем визначення їх меж. *Наука і Правоохорона*. Вип. 3 (69). 2025. С. 180 – 185. DOI : <https://doi.org/10.33270/0525693.21УДК 343.214>.

Ткачук Ю.О. Диференціація кримінально-правових санкцій: порівняльно-правовий аналіз. *Věda a perspektivy*. № 8 (51). 2025. С. 243–253. DOI : [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2025-8\(51\)-243-253](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2025-8(51)-243-253).

Ткачук Ю.О. Формування кримінально-правових санкцій та ступінь тяжкості кримінальних правопорушень: питання співвідношення. *Актуальні проблеми кримінального права* : зб. матеріалів XV Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 27 лист. 2025 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2025. С. 234-236.

Ткачук Ю.О. До питання про оптимізацію практики реалізації кримінально-правових санкцій. *Соціологія права*. № 4. 2025.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок про те, що вищезазначені матеріали дисертаційного дослідження Ткачука Ю.О. застосовуються під час підготовки монографій, підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій, узагальнення аналітичних матеріалів, обґрунтування пропозицій до чинних проектів нормативно-правових актів, підготовка яких потребує проведення відповідних наукових досліджень або містить наукову складову.

Члени комісії:

 Ольга АНТИПОВА
 Ольга КРИШЕВИЧ
 Андрій АНТОЩУК
 Олена ТИХОНОВА
 Людмила ГАЙДАР

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Національної
академії внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
полковник поліції

Сергій ЧЕРНЯВСЬКИЙ
2026 року

АКТ

5 . 01 . 2026

м. Київ

№ 10-01

Впровадження результатів дисертації
Ткачука Юрія Олександровича «Санкції у
кримінальному праві: порівняльно-правове
дослідження» в освітній процес НАВС

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

– т.в.о. начальника відділу організації освітнього процесу полковника поліції Корольчука Віктора Володимировича;

– т.в.о. начальника відділу організації наукової діяльності, кандидата філософських наук, старшого дослідника майора поліції Антіпової Ольги Петрівни;

– т.в.о. завідувача кафедри кримінального права, доктора юридичних наук, професора полковника поліції Кришевич Ольги Володимирівни;

– начальника відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури, доктора юридичних наук, професора підполковника поліції Тихонової Олени Вікторівни;

– завідувача загальної бібліотеки Гайдар Людмили Георгіївни.

Комісія розглянула й узагальнила матеріали дисертації, поданої на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 081 «Право», наукові праці здобувача кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ Ткачука Юрія Олександровича «Санкції у кримінальному праві: порівняльно-правове дослідження».

Проаналізовано основні результати дослідження Ткачука Ю.О., зокрема наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

Ткачук Ю.О. Застосування деяких видів покарання при конструюванні альтернативних кримінально-правових санкцій. *Підприємництво, господарство і право*. № 3. 2011. С. 84–87.

Ткачук Ю.О. Особливості конструювання кримінально-правових санкцій у законодавстві зарубіжних країн. *Закон и жизнь (Молдова)*. № 2 (254). 2013. С. 20 – 23.

Ткачук Ю.О. Санкції за злочини проти основ національної безпеки. *Злочини проти основ національної безпеки України: особливості кваліфікації та методики розслідування* : зб. матеріалів круг. столу (28 лют. 2025 року). Київ : НаУКМА,

2025. С. 179–181.

Ткачук Ю.О. Санкції в проєкті нового Кримінального кодексу України. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : зб. матеріалів ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 21 бер. 2025 р.). Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2025. С. 582–583.

Ткачук Ю.О. Кримінально-правові санкції: поняття, зміст та сутність. *Сучасний український конституціоналізм і муніципалізм та їх трансформація в контексті європейської та євроатлантичної інтеграції України* : зб. матеріалів наук.-практич. круг. столу (м. Київ, 26 черв. 2025 року). Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2025. С. 158–160.

Ткачук Ю.О. Кримінально-правові санкції: перспективи запровадження в проєкті нового Кримінального кодексу України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. Вип. 1 (21). 2025. С. 110–120. DOI : <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2025.23.334432>.

Ткачук Ю.О. Теоретичні засади класифікації кримінально-правових санкцій за ступенем визначення їх меж. *Наука і Правоохорона*. Вип. 3 (69). 2025. С. 180 – 185. DOI : <https://doi.org/10.33270/0525693.21УДК 343.214>.

Ткачук Ю.О. Диференціація кримінально-правових санкцій: порівняльно-правовий аналіз. *Věda a perspektivy*. № 8 (51). 2025. С. 243–253. DOI : [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2025-8\(51\)-243-253](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2025-8(51)-243-253).

Ткачук Ю.О. Формування кримінально-правових санкцій та ступінь тяжкості кримінальних правопорушень: питання співвідношення. *Актуальні проблеми кримінального права* : зб. матеріалів XV Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 27 лист. 2025 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2025. С. 234-236.

Ткачук Ю.О. До питання про оптимізацію практики реалізації кримінально-правових санкцій. *Соціологія права*. № 4. 2025.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок про те, що праці дисертаційного дослідження Ткачука Ю.О. містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, що дає підстави запровадити їх для використання в освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ, зокрема при викладанні навчальних дисциплін «Кримінальне право», «Кваліфікація окремих видів кримінальних правопорушень», «Актуальні проблеми застосування кримінальних правопорушень» під час підготовки навчально-методичних та дидактичних матеріалів, а також рекомендувати їх до вивчення під час самостійної роботи здобувачів вищої освіти.

Члени комісії:

 Віктор КОРОЛЬЧУК

 Ольга АНТІПОВА

 Ольга КРИШЕВИЧ

 Олена ТИХОНОВА

 Людмила ГАЙДАР

**РАДА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ
МІЖВІДОМЧИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР
З ПРОБЛЕМ БОРОТЬБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ**

пл. Солом'янська, 1, м. Київ, 03035
тел.: (044) 245-24-70

e-mail: mndc.oz.rnbo@gmail.com
irc.oc.nsdcu@gmail.com

« 29 » січня 2026 р. № 07/7

АКТ

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Ткачука Юрія Олександровича на тему:
“Санкції у кримінальному праві: порівняльно-правове дослідження”**

Міжвідомчим науково-дослідним центром з проблем боротьби з організованою злочинністю при РНБО України розглянуто наукові результати дисертаційного дослідження Ткачука Ю.О. на тему: “Санкції у кримінальному праві: порівняльно-правове дослідження”, які подаються для присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук (спец. 12.00.08). Ретельне ознайомлення та фаховий аналіз наданих матеріалів дає підстави для висновку про їх актуальність, наукову новизну та практичну значущість отриманих результатів дослідження.

Результати дисертаційного дослідження Ткачука Ю.О. використовуються при підготовці проектів змін та доповнень до законів України та нормативно-правових актів, які регулюють прогнозування та моніторинг проблем забезпечення реалізації національних інтересів у сфері кримінально-правової політики держави, зокрема в частині запобігання і протидії адміністративним та кримінальним правопорушенням.

**Керівник Центру
доктор юридичних наук, професор
заслужений юрист України**

Дарія ПРОКОФ'ЄВА-ЯНЧИЛЕНКО